

JAARBOEKJE

2010

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

JAARBOEKJE

2010

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

Ereleden en bestuur

<i>Erelid</i>	mr. J.H. van den Hoek Ostende, Amsterdam
<i>Lid van verdienste</i>	A.J.A.M. Lisman, Nieuwersluis
<i>Voorzitter</i>	drs. E. Munnig Schmidt, Loenen aan de Vecht, 0294-231280 emunnigs@telfort.nl
<i>Secretariaat en bibliotheek</i>	Jurgen Wasser en Bridgina van Elk, Straatweg 160, 3603 CT Maarsssen, 0346-550872, Bridginavanelk@cs.com
<i>Ledenadministratie</i>	Godelief Hofman-van Miert, Zandpad 83, 3621 NG Breuke- len 0346-261201, Hofman.breukelen@gmail.com
<i>Penningmeester</i>	drs. Eric F.L. Stubbé, Bergseweg 1b, 3633 AJ Vreeland, 0294-252873
<i>Leden</i>	drs. Juliette M.A.M. Jonker-Duynstee Anthony Lisman mr. Onno Meerstadt ir. Marlies Vehmeijer-Verloop
<i>Redactie 2011</i>	Juliette Jonker en E. Munnig Schmidt
<i>Contributie</i>	voor 2011 €12,50 op ING giro 513805 t.n.v. Oudheidkun- dig Genootschap Niftarlake te Vreeland
<i>Website</i>	www.Vecht.nl en www.Niftarlake.org Voor inhoud jaarboekjes www.sabine.nu/Geschiedenis van Utrecht
ISBN	978-90-8704-234-9

De ledenlijst van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake' ontbreekt

Jaaroverzicht 2010

Aan de in 1977 op het huis **Nieuwerhoek** te Loenen aangevangen reeks nieuwjaarsrecepties van Niftarlake werd in 2010 een nieuwe kraal geregen met die op **Gunterstein** in Breukelen.

Het genootschap is kasteelvrouw Bertien Koole en haar echtgenoot Rein zeer erkentelijk dat zij het huis openstelden voor de menigte van ca. 170 leden. Het was voorlopig de laatste maal dat zij er mensen konden ontvangen want kort daarop werd het kasteel aan een langdurige want grondige opknapbeurt onderworpen. Ook wordt het kasteel gereed gemaakt om door de familie Koole opnieuw bewoond te worden. Het is vele decennia geleden dat het voor het laatst door grootvader Quarles van Ufford en zijn gezin daadwerkelijk als woning werd gebruikt.

De eerste lezing van het jaar vond traditiegetrouw plaats op kasteel **Zuylen** op 24 februari. Ons lid Erik Löffler, conservator oude teken- en prentkunst van de rijksdienst kunsthistorische documentatie (RKD) in Den Haag, ging in op de zorg voor monumentale ruïnes, meestal van kastelen. Van de ooit bestaande 2300 kastelen in Nederland zijn er nog een 300 intact, en een tachtigtal in ruïneuze staat. Ook die ruïnes behoeven onderhoud willen zij niet het lot van die andere 1900 ondergaan, maar hoe ver ga je daarmee? Daarop ging de spreker uitvoerig in aan de hand van vele interessante afbeeldingen.

Ruim een maand later, op 30 maart, was er weer op **Zuylen** een terecht grote opkomst voor de lezing over de restauratie van **Huis ten Bosch** te Maarssen. De nieuwe eigenaars, de familie Van Lanschot, hebben de beste experts in de arm genomen om het huis op de juiste wijze een grote onderhoudsbeurt te geven. Onze leden Koen Ottenheijm, hoogleraar architectuur-geschiedenis te Utrecht en Leo Wevers, restauratiearchitect, gaven na elkaar hun visie op de bouwgeschiedenis en de architect Jacob van Campen en op de praktische problemen bij de aanpak van het werk. Alle toehoorders spraken na afloop vol lof over hun voordrachten.

In eerste instantie lijkt het Van Loonhuis aan de Keizersgracht in Amsterdam niets met de Vecht van doen te hebben, maar als men weet dat het verdwenen

huis **Huntum**, later **Sluysnae** genoemd, aan het Zandpad te Nieuwersluis lang een buitenhuis van de Van Loons is geweest ligt dat anders. Een Willem van Loon (1633-95) trouwde in 1663 met Catharina Hunt(h)um (1636-1706) die mogelijk het buitenhuis inbracht, hoewel ook Adriaan van Loon in aanmerking kan komen want die had Cornelia Hunthum tot vrouw. Dat moet nog eens uitgezocht worden. Leo Wevers is ook bij het museum Van Loon betrokken waar hij het onlangs teruggekochte koetshuis van de Van Loons achter het museum restaureert. Dat koetshuis is nog grotendeels intact zoals het tot het midden van de 20ste eeuw heeft gefunctioneerd compleet met paarden en koetsen van de Van Loons. Dat was de reden voor een excursie op 16 april naar zowel het huis als het koetshuis onder leiding van Leo Wevers na een inleiding door directeur Grever over het museum en de familie.

Voor de meivacantie nog hield het genootschap op 28 april zijn jaarvergadering in het clubhuis van de KWVL te Loosdrecht. Evenals ons genootschap viert ook de KWVL in 2012 haar 100-jarig jubileum. Het aan de AVL voorafgaande aspergediner was weer goed bezocht en de vergadering verliep ordentelijk.

Meestal gaat Niftarlake na de ledenvergadering over tot het zomerreces, maar ditmaal kreeg de evenementencommissie het goede idee om het park van **Doornburgh** in Maarssen met alle bomen in volle bladerpracht op de laatste zaterdag van mei, de 28ste, te bezoeken. Ons lid Hans van Bommel, terzijde gestaan door vrijwilliger Frank van 't Hek, leidde het grote getal deelnemers rond door het landschappelijk aangelegde park, het oude huis en de priorij. Als vervolg op deze excursie kon het genootschap het oude huis ook boeken voor de nieuwjaarsreceptie.

De klassieke leescursus onder leiding van Heleen Visser-Brouwers trok in de winter een flink aantal deelnemers die te gast waren bij de familie Six-de Groof in Laren voor vier middagen.

Men las de Metamorphosen van Ovidius. In het najaar zwol de groep nog verder aan tot twee en twintig zodat omgezien moest worden naar een andere locatie. Die werd door Annette van der Most gevonden in Loenen bij restaurant het Amsterdammertje. Hoewel men daar wat karig was met de verlichting viel het thé-complet na afloop zeer in de smaak. Nog in december kreeg het restaurant een Michelin ster waardoor eten daar zo populair werd dat nu omgezien moet worden naar een nieuw onderkomen. Dat is alweer door mevrouw Van der Most gevonden in Baambrugge. Alle hulde voor haar inzet in deze.

De najaarsactiviteiten openen op 24 september met een bezoek aan de over- en achtertuinen van het huis **Bijdorpe** in Loenen. De ontvangst op het huis met

thee en koffie door mevrouw Van Doesburgh werd zeer gewaardeerd. Dat er ook wat meer deelnemers aan deze excursie waren dan de voorziene dertig was door het mooie weer geen probleem. Het uitzicht vanuit het huis over de achtertuin naar het oosten is nog fraaier geworden doordat de burens, de familie Groenink, een zichtas hebben opengekappt door het opschot in het bos.

Twee weken later reeds, op 8 oktober, konden leden een kijkje nemen in het RKD (zie 24 februari hierboven) onder leiding van Erik Löffler. Doordat hij specialist is in topografische tekeningen en prenten was er veel te genieten op dat gebied.

Ten einde de leden wat op te warmen voor het eeuwfeest van het genootschap werd René Dessing, voorzitter van het themajaar Historische Buitenplaatsen, gevraagd op 28 oktober een inleiding op dat thema te verzorgen. De viering van 100 jaar Niftarlake met een tentoonstelling op de prachtige buitenplaats **Groeneveld** te Baarn vormt een onderdeel van het themajaar en is daar zelfs een van de aanleidingen voor geweest. In de Vechtstreek zelf is geen goede plek te vinden om zo iets te organiseren.

De nieuwe gemeente Stichtse Vecht, die Maarssen, Breukelen en Loenen-Vreeland-Nigtevecht nu administratief verbindt, het grootste deel van de oude gouw Niftarlake dus, bezit het hoogste aantal buitenplaatsen van alle gemeenten in ons land. Op het behoud van dat stuk cultuur historie wordt in het themajaar de nadruk gelegd.

Slot Zuylen was weer een zeer geschikte locatie om een lezing over de geschiedenis van het juweel aan te horen. Op 25 november kwam Martijn Akkerman die lezing met verve brengen aan de hand van juwelen op de boezem en om de hals van vele fraai geportretteerde dames. Ook door het introduceren in zijn betoog van persoonlijke ervaringen maakte hij er een levendig en invoelbaar verhaal van.

Waren de evenementen dit jaar niet van zulk hoog gehalte dan zou het laatste het klapstuk zijn geweest. Dat was de excursie naar het – je mag wel zeggen hernieuwde – paleis op de Dam in Amsterdam. Onder leiding van een aantal uitstekende gidsen werd het honderdtal deelnemers kundig rondgevoerd. Er is zo veel te zien en de kwaliteit van dit, de absolute top van de 17de-eeuwse kunst en architectuur vormende, gebouw is zo hoog dat men zonder goede begeleiding heel veel mist. Het was op de 10de december een zeer waardig einde aan een succesvol genootschapsjaar.

De illustraties bij het najaarsprogramma, die de aankondigingen van lezingen en excursies nu verlevendigen vallen allerwegen in goede aarde en enthous

siasmeren kennelijk de deelname aan de verschillende evenementen. Dank daarvoor aan Jurgen Wasser en speciale dank aan zijn vrouw Bridgina van Elk voor wie geen moeite te veel is om de programma's zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Samen met Godelief Hofman en Marlies Vehmeijer wordt door Bridgina steeds creatief nagedacht over de invulling van het programma. Het lijkt allemaal vanzelf te gaan maar dat is schijn, het vraagt veel inzet. Ons aller dank daarvoor.

De voorzitter

Herinnering aan Cees Geuze

E. Munnig Schmidt

Vijftien jaar lang hebben Gertrude en Cees Geuze de bibliotheek van het genootschap onderdak verleend op hun mooie buiten **Bijdorf** aan het Oudover te Loenen. Op hun ruime zolder had Cees stellingen neergezet waarop de boeken keurig gerangschikt ter inzage of te leen stonden. Er was ruimte met goed licht om literatuur ter plekke te bestuderen zoals de series publicaties van Amstelodamum waarin zo veel te vinden is over de connecties tussen Amsterdam en de Vecht- en Angstestreek.

Bijdorf, gezien vanuit de tuin aan de achterzijde.

Daarmee niet tevreden heeft Cees een catalogus gemaakt van alle boeken in de bibliotheek en van de artikelen in de jaarboekjes zodat het gemakkelijk zoeken is in de veelheid aan gegevens. Een heel werk. Het genootschap is hem daarvoor veel dank verschuldigd.

In 2010 heeft Cees het tijdelijke met het eeuwige gewisseld en treuren wij met Gertrude om hem.

Tijdens de herdenkingsdienst voor Cees in de Westerkerk op 25 mei 2010 is bijgaand aan Cees opgedragen gedicht voorgedragen. Het is gemaakt door zijn goede vriendin Adri Slomp en is een passende hommage aan Cees met mooie verwijzingen naar zijn bezigheden en passies.

Voor Kees

er staat een schip in onze stad
de blauwe toren als een mast
geheven vingerwijzing
voor wie op koers wil blijven
daaronder
ruim vol herinneringen
namen voorgoed gebeiteld
in grijze steen
plaats van gedeelde vreugd
triomf en orgelzang
waar vriendschap licht
mocht zien en woorden lading kregen

ik ben van schip gegaan
en liet de stenen achter
nam enkel mee
wat ik zelf dragen kon
de aanblik van het licht

door hoge ramen

ik ben verbaasd
want deze last
blijkt mij te dragen
een vriendschap voor op reis
met nu en dan een teken
een vingerwijzing, knipoog
naar 't bestaan

en soms als ik passeer
gaat als vanzelf mijn blik omhoog
hoor ik de klokken van
het carillon weer
geuzenliederen juichen
gedenkklink van dat licht verbond
gesloten in dat schip

ik zal de schepen in december missen
hun boodschap blijft voorgoed
gedroomd
maar nooit zal ik dat licht vergeten
zolang het water door de Amstel
stroomt

Adri Slomp

februari 2010

Concept Staat van baten en lasten

Baten	2009	2010
Contributies	€ 7.025	€ 6.967
Excursies en lezingen	6.474	10.112
Rente op rekeningen	596	566
Verkoop oude jaarboekjes en diversen	1.158	–
	<hr/>	<hr/>
Totaal	€ 15.253	€ 17.645
Lasten		
Excursies, lezingen en jaarvergadering	€ 5.242	€ 7.675
Secretariaat & ledenadministratie	1.351	1.131
Jaarboek	5.383	4.322
Donaties	250	50
Bibliotheek	306	617
Extra	15	48
Jaarsaldo	2.706	3.902
	<hr/>	<hr/>
Totaal	€15.253	€ 17.645
Tegoeden		
Postbank	€ 3.682	€ 6.219
ABN Amro	1.563	2.362
Fortisbank	20.603	21.169
	<hr/>	<hr/>
Totaal	€ 25.848	€ 29.750
Overig bezit		
Bibliotheek	€ 51.500	€ 51.500
Inventaris	594	471
Aantal betalende jaarleden	562	557

Vreeland, februari 2011

Penningmeester
drs E.F.L. Stubbé

Ontwierp Daniël Stalpaert Trompenburg te 's-Graveland?

Stance de Haas-Staalman

In 's-Graveland ligt de markante buitenplaats **Trompenburg**. De voorganger van het huis, **De Hoge Dreuvik**, werd door admiraal Cornelis Tromp (1629-'91) en zijn echtgenote Margaretha van Raephorst bewoond tot het in 1673 door de Fransen in brand gestoken werd.

Op dezelfde kavel liet Tromp enige jaren later het huidige huis neerzetten (afb. 1). Hij gaf het de naam Hofstede **Syllisburg** naar de adellijke titel graaf van Syllisburg, die de Deens koning Christiaan V hem in 1676 verleend had als dank voor zijn hulp in de strijd tegen de Zweden.

In het begin van de 18de eeuw gaf de volgende eigenaar het de naam **Trompenburg**.

Veel is er bekend over de bouwheer, admiraal Cornelis Tromp, zoon van de grote zeeheld Maarten Harpertsz. Tromp. Helaas staat niet onomstotelijk vast wie de architect van het bijzondere huis geweest is. Wel wordt Daniël Stalpaert (1615-'76) genoemd als mogelijke kandidaat.¹ In de loop van de tijd zijn er verschillende pogingen gedaan om meer gegevens omtrent de bouw van **Trompenburg** boven water te krijgen. Dit heeft niet geleid tot het vaststellen van wie de bouwmeester is. Er zijn geen rekeningen gevonden van belangrijke uitgaven en er zijn geen vermeldingen omtrent de bouw in correspondentie of in verslagen van het leven van de admiraal aangetroffen.

Het ontbreken van een archief van de familie Tromp, het kinderloos overlijden van de beide echtelieden en de veiling van de buitenplaats in 1704 waren weinig bevorderlijk voor het instandhouden van gegevens over de bouw. Na de verwerving van de plaats in 1704 door Jacob Roeters is er weinig continuïteit geweest in de reeks van eigenaren.

In dit artikel wordt op basis van literatuur- en archiefonderzoek en op basis van observaties nagegaan in hoeverre de kandidatuur van Daniël Stalpaert als ontwerper van **Trompenburg** ondersteund kan worden.

Afb. 1. Trompenburg gezien vanaf de openbare weg en vanaf de 's-Gravelandse vaart.

Cornelis Tromp en hofstede Syllisburg

In 1667 trouwde Cornelis Tromp met Margaretha van Raephorst, eigenares van het buiten **De Hoge Dreuvik** in 's-Graveland. Zij was de kinderloze weduwe van Joan van Hellemond, een en veertig jaar oud en voor Tromp, die in die tijd noch werk noch veel inkomen had, een aantrekkelijke partij vanwege haar invloed en vermogen. Door dit huwelijk gooide Tromp als het ware een anker uit in de hogere kringen van Amsterdam waar zowel haar vader als haar overleden echtgenoot lid waren van de vroedschap. Na jaren van verblijf aan de wal braken voor Cornelis betere tijden aan toen in het rampjaar 1672 stadhouder Willem III aan de macht kwam. Hij werd gerehabiliteerd nadat zijn eerdere conflict met Michiel de Ruyter, waarvoor hij ontslagen was door de Staten Generaal, was bijgelegd. Hij kreeg weer belangrijke vlootfuncties waardoor hij vaak maandenlang op zee verkeerde zoals voor het Deens-Zweedse conflict in

1676-'77. Die lange perioden van afwezigheid zullen relevant blijken voor de bouwperiode van **Syllisburg**.

Oranjegezindheid was na de moord op de gebroeders De Wit in 1672 een belangrijke voorwaarde voor een voorspoedige carrière en Tromp diende zich ook zo te profileren. Na de onrustige periode met de Franse inval die duurde tot eind 1673 is het niet toevallig dat te midden van de buitenhuizen van de merendeels staatsgezinde Amsterdammers juist het huis van Tromp in triomfantelijke indrukwekkendheid verrijst.²

Er was een groot verschil in levensstijlen tussen vader en zoon Tromp; terwijl Maarten Tromp leefde als een streng en sober zeeofficier presenteerde Cornelis zich als een maritiem aristocraat (afb. 2). In de bewaard gebleven boedelbeschrijving is af te lezen dat de inmiddels gefortuneerde Cornelis op zijn buiten naast een grote verzameling schilderijen ook een uitgebreide wapencollectie

Afb. 2. Portret van Cornelis Tromp, 1673, door Abraham van Westerveld. (Olieverf op paneel, 40 x 33 cm. Rijksmuseum, Amsterdam)

bezat. Zijn opportunistische houding om zich een goede positie en een aanzienlijke sociale status te verwerven blijkt ook uit de interesse die hij toonde voor het leven aan het hof. In Tromps boekenkast in 's-Graveland stonden ondermeer *Het leven en bedrijf van Willem en Mauritius van Nassau princen van Orange* en *Het leven en bedrijf van Frederick Hendrick van Nassau* door Jan Komeijn, evenals het boek *Den vorstelijcken lusthof ende morgen-wecker*.

Gezien de Oranjegezindheid van Tromp en zijn contacten op het hoogste niveau is het waarschijnlijk dat hij de Oranjezaal op **Huis ten Bosch** in Den Haag gekend heeft. Op verzoek van Amalia van Solms was daar ter glorieuze nagedachtenis aan haar man, Frederik Hendrik, een door Jacob van Campen ontworpen decoratieschema aangebracht. Het is mogelijk dat Tromp en zijn vrouw bij het ontwerp van de koepelzaal van **Trompenburg**, die sterk aan de Oranjezaal doet denken, een navenant beeld voor ogen hebben gehad; de verheerlijking van vader en zoon Tromp wordt er tot uitbeelding gebracht.

Het contact dat Tromp met het hof had blijkt onder andere uit het volgende opmerkelijke citaat uit het dagboek van Constantijn Huygens, secretaris van Willem III, die in 1680 een bezoek bracht aan Tromp in 's-Graveland: *S.H. was tot Tromp te gast, seggende mij daeghs daaraen dat sulcken leckere vis daer gegeten, maar dat het wijff schrickelijck leelijck was.*

Hofstede Syllisburg

Al in de 17de eeuw bezaten veel welgestelde burgers van Amsterdam naast hun pand aan de gracht een huis buiten de stad. In 's-Graveland liepen de zandheuvels van het Gooi over in de veenlanden van de Vechtstreek. De heuvels konden op lucratieve wijze aangewend worden bij de uitbreiding van Amsterdam met de grachtengordel. In 1625 werden vanwege deze goede investeringsmogelijkheden vanaf de grens waar het zandgebied overgaat in het Stichtse laagveen-gebied 27 rechthoekige kavels woeste gronden onder een aantal Amsterdamse regenten verdeeld. Op de kavels werden aanvankelijk boerderijen gebouwd, die in de volgende decennia werden vervangen door buitenhuizen met hun tuinen. In 1638 werd op genoemde grens vanaf de Vecht de 's-Gravelandse vaart gegraven waardoor er een goede verbinding ontstond met Amsterdam om het zand en de bewoners van de buitenplaatsen per trekschuit van en naar de stad te vervoeren. Een van deze kavels, nummer 20, kwam dankzij de erfenis van zijn echtgenote in bezit van Tromp. Deze lange betrekkelijk smalle kavel besloeg ca. 20 morgen (1 morgen=0,73 ha).

Afb. 3. Hofstede Syllisburg, anoniem 1704. Opgemeten door landmeter Daniel Sohier. Grafiet en gouache op papier. In zeer slechte staat en in 4 delen uiteen gevallen. (Afmeting 95.5 x 114 cm. Museumslandschaft Hessen-Kassel te Kassel, inv.nr. GS 8994, 1-4)

Een gouache uit 1704 (afb. 3), gemaakt door de erfgenamen van Tromp ten behoeve van de veiling van zijn nalatenschap, geeft een realistisch beeld van het huis en de tuin van Syllisburg uit zijn tijd. Van west naar oost bestond het terrein uit een waterpartij met daarin het huis en twee flankerende eilanden en vervolgens de tuin met daarin een ronde vijver. Aansluitend strekten zich landerijen en heidevelden uit, die volgens Tromps testament uit 1688 hem ook toebehoorden. De architectuur kan gekenschetst worden door een sobere, strakke stijl met klassicistische kenmerken. Het vrijstaande huis staat temidden van een omgrachting, die in directe verbinding staat met de 's-Gravelandse vaart waardoor het huis per boot bereikbaar is. Het huis staat als het ware met zijn rug naar de

openbare weg en de vaart; de entree van het huis bevindt zich aan de tuinzijde. Waar nu een stenen dam de verbinding van het huis met de tuin vormt lag vroeger een smalle houten brug.

Het huis is samengesteld uit drie volumes, de achzijdige koepel aan de westzijde, het rechthoekige *corps de logis* aan de oostzijde met daar tussenin een verbindend element.

De buitengevels bestaan uit een bakstenen onderbouw die ter hoogte van de *bel étage*, waar de ontvangstruimten liggen, overgaat in een grenen beschotting. Het *corps de logis* dat bestaat uit een benedenhuis, de *bel étage* en een zolder wordt gedekt door een met leien belegd dak met in het midden een uitzichtplatform en op iedere hoek een vierkante schoorsteen. Het platte dak wordt omlijst door een balustrade en is bereikbaar via houten buitentrappen vanaf het tussenlid. Vanaf de belvédère reikte het zicht destijds, toen de gronden nog voornamelijk uit kale heide bestonden zelfs tot de Zuiderzee.

De voorzijde van het *corps de logis* heeft een portaaluitbouw met fronton, die wat maat en vorm betreft correspondeert met de erkers aan drie van de acht zijden van de koepel. Het benedenhuis van de uit twee lagen bestaande koepel heeft aan de buitenzijde onder de drie uitgebouwde erkers gemetselde overwelfde arcaden, die met de waterstoepen daartussen een omloop vormen. In de muurvlakken tussen de arcaden zijn halfronde gemetselde nissen opgenomen waarin zandstenen beelden staan. Via de waterstoepen is vanuit een boot de benedenruimte van de koepel te betreden. Het dak van de koepel bestaat uit acht gewelfde vlakken, die met leien gedekt zijn en bekroond worden door een windwijzer in de vorm van een zeilschip.

Maritieme associaties

Het huis in gedaante enigszins gelijkend op een oorlogsschip, rijst rondom uit het water, als een kasteel en pronkt met een schoonen koepeltoren. Sinds de 18de eeuw bestaan er dergelijke teksten waaruit de maritieme associaties, die het huis oproepen, blijken.

Tromp moet de bedoeling hebben gehad overeenkomsten te creëren met scheepselementen. Dat hij gesteld was op nautische decoraties blijkt ondermeer uit het feit dat er tijdens zijn huwelijksfeest twee bruidstaarten op tafel kwamen in de vorm van oorlogsschepen. De windwijzer op het koepeldak en de twee ronde ‘kanongaten’ naast de voordeur, die uit de bouwtijd stammen zijn er eveneens voorbeelden van. Hij noemde zijn eigen kamer ‘kajuit’ zoals blijkt uit de boedelinventaris, en het decoratieprogramma in de koepelzaal dat

veel maritieme taferelen bevat, wijst ook in die richting. Recent is naar voren gebracht³ dat in de beschildering van de erkers een scheepsinterieur is nagebootst en dat de slechts voor een deel afgebeelde schepen de suggestie geven dat die langs voeren. De geschilderde vliegende vogels op de plafonds van het *corps de logis* moeten doen geloven dat men in de buitenlucht verkeert al is die decoratie niet uniek en vindt men de met vogels bevolkte hemels onder andere in 17de-eeuwse huizen in Amsterdam. Het 'aan boord gaan' bij het betreden van het huis vanaf een boot langs de waterstoep rond de koepel versterkte het idee van een schip evenals de voor een laat 17de-eeuws pronkbuienhuis ongebruikelijke houten bekleding. Uit de bouwhistorie is gebleken dat de houten bekleding van het gebouw niet valt te verklaren uit een streven naar besparing op de kosten, noch uit besparing op gewicht. Het geheel resulteerde in een *architecture parlante* lang voordat de term werd geïntroduceerd. Wat het ontwerp van het huis betreft is wel gesuggereerd dat Tromp bij de besprekingen met de bouwmeester eerder aan een schip dan aan een huis heeft gedacht.⁴ Ondanks de grote invloed die de als eigengereid bekend staande Tromp ongetwijfeld op het ontwerp van het huis moet hebben gehad is het duidelijk dat het goed geproportioneerde, voorname gebouw, dat nog heden fier overeind staat, is ontworpen door een bouwmeester die de ware bouwkunst beheerste en bekend was met de Italiaanse klassieke vormtaal.

De Bouwmeester

Het kunnen toeschrijven van een buitenplaats aan een bouwmeester is op zichzelf een bijzonderheid, bij de meeste buitenplaatsen is de bouwmeester niet bekend. Wel bekend is dat Philips Vingboons veel panden in Amsterdam en een aantal buitenhuizen in de Vechtstreek tekende omdat hij zijn ontwerpen in druk heeft uitgebracht. Ook van buitenplaatsen van leden van het hof zijn veelal ontwerpers bekend. In veel gevallen zal een goede meestertimmerman in de arm zijn genomen die naar de mode van de tijd een weldoortimmerd huis neerzette. **Trompenburg** is daarvoor te bijzonder, maar tot nu toe hebben schrijvers over het huis zich moeten onthouden van een definitieve toeschrijving aan een architect. De naam van Daniël Stalpaert is naar voren gebracht vanwege het feit dat de 's-Gravelandse heren hem uitkozen voor de bouw van de hervormde kerk daar. Ook het feit dat hij de houten Amstelkerk ontwierp en dat de windwijzer die hij op het Amsterdamse stadhuis plaatste, sterk lijkt op die van **Trompenburg** is reden om aan Stalpaert te denken.⁵ Pieter Post is een keer als mogelijkheid naar voren gebracht, maar die was al in 1669 overleden.

Datering van de bouw

Dankzij de recente restauratie is bekend dat het dak gereed was in 1678 door de vondst van een trotseerloodje (een gemerkt lapje lood dat op een loden dakbedekking over een spijker wordt gesoldeerd) met dat jaartal erop. Dat de binnenbeschilderingen van later datum zijn, wordt bevestigd door het jaartal 1684 dat op een plafondschildering van Johannes Voorhout is aangetroffen. Bewoning vond al eerder plaats zoals uit de verflaag onder de schilderingen is af te leiden en uit de opmerking van Constantijn Huygens uit 1680.

Bekend is dat Tromp vanaf 1675 weer actief is in 's-Graveland. In dat jaar werd hij er schout en in 1676 ook dijkgraaf. Aannemelijk is dat hij zich in die tijd ook met bouwplannen voor zijn huis heeft beziggehouden. (In december 1676 overleed Stalpaert, die tot het laatst toe actief was, ondermeer als stadsarchitect van Amsterdam.)

Lang is aangenomen dat het zou gaan om herbouw van het *corps de logis* op de bestaande fundering van de voorganger van het huis, waarvan mogelijk nog delen overeind zouden hebben gestaan. Dat is onjuist gebleken, de fundering is maagdelijk en de bouw is vermoedelijk in verschillende fasen tot stand gekomen, hetgeen een lange bouwperiode veronderstelt, wat mogelijk te wijten aan de afwezigheid van Tromp op zee. Bij een bezoek van Tromp in 1677 aan Amerongen heeft hij tegen Margaretha Turnor, de bouwvrouw van het eveneens door de Fransen vernielde Amerongen, gezegd dat hij ook wilde gaan 'timmeren' – 17de-eeuws voor 'bouwen'. Hierdoor werd verondersteld dat de bouw van Trompenburg pas vanaf 1677 begonnen zou zijn. Het kan echter ook betekenen dat hij aan de volgende fase wilde beginnen.

Daniël Stalpaert

Bij gebrek aan hard archivalisch bewijs voor de betrokkenheid van Stalpaert bij de bouw van de hofstede **Syllisburg** is gezocht naar aanwijzingen die een contact tussen Tromp en Stalpaert bevestigen.

Voor de in 1615 geboren Stalpaert vormden zijn opleiding als schilder, het bouwkundig onderwijs en de houthandel van zijn vrouw de basis voor zijn optreden als bouwmeester.

Hij was op de hoogte van 'de maat en regels van de ware bouwkunst', zoals blijkt uit het album dat hem toebehoorde waarin hij ondermeer *Architectura Vitruvius* en prenten van Vignola bewaarde; ook het boek met de ontwerpen van Philips Vingboons zat daarin.

Dankzij zijn huwelijk met de elf jaar oudere weduwe van houthandelaar Egbert van Hoorn, Machteld Lodders, steeg hij flink op de sociale ladder en raakte hij gelieerd aan vroedschapsleden en kerkmeesters.⁶

In 1648 werd hij benoemd tot Stadsbouwmeester van Amsterdam en in die functie was hij als uitvoerend architect belast met de bouw van het nieuwe stadhuis op de Dam in Amsterdam. Wat zijn eigen ontwerpen betreft kunnen met zekerheid genoemd worden de Leidse poort, de reeds genoemde Amstelkerk (1670) en 's-Gravelandse kerk (1658) voorts de Oudhoornse kerk (1663-'65) en de Oosterkerk (1669-'71), 's Lands Zeemagazijn voor de admiraliteit (1656) en ook het admiraliteitsgebouw, het 'Princenhof' (1661), de beide Blokhuisen in de Amstel bij de Hoge Sluis (1651), het Karthuizerhofje, het Aalmoezeniersweeshuis en het Diaconieweeshuis (1650). Voor de VOC werd het Oostindisch Zeemagazijn (1661) door hem getekend.

De kringen waarin Tromp en Stalpaert verkeerden moeten vele raakvlakken hebben gekend al was het alleen al het werk van de laatste voor de marine. Maar er zijn nog meer aanwijzingen. Zowel Tromp als Stalpaert hadden connecties via hun echtgenotes in de vroedschap en beiden woonden aan de Keizersgracht in de zogenaamde vierde uitleg en hebben mogelijk beiden in de Amstelkerk gekerkt. Beiden waren kerkmeester, Stalpaert in zijn Amstelkerk en Tromp in de door Stalpaert getekende 's-Gravelandse kerk. Dat Stalpaert particuliere opdrachten aannam is bekend. Hij verdiende daarmee zoveel bij, dat het de reden zou zijn geweest waarom zijn verzoek tot verhoging van zijn tractement als stadsbouwmeester niet gehonoreerd werd. Dat Tromp voor het decoreren van het interieur van zijn nieuwe huis de Amsterdamse kunstschilders, Johannes Voorhout en Aernout Smit, aantrok is ook een aanwijzing dat hij bij voorkeur in zijn eigen stad bleef voor artistieke ondersteuning van zijn plannen.

Stilistische kenmerken

Om een goed beeld te krijgen van de stijlkenmerken van Stalpaerts ontwerpen zijn de drie bakstenen kerkgebouwen van Stalpaert met elkaar vergeleken. Met zekerheid tekende Stalpaert de 's-Gravelandse kerk en de sprekend daarop gelijkende kerk van Oudshoorn. De Amsterdamse Oosterkerk, die daarmee grote gelijkenis vertoont, is lang aan Adriaan Dortsman toegeschreven maar het ontwerp wordt nu op Stalpaerts naam gesteld. Dortsman blijkt wel betrokken geweest te zijn bij de bouw, zoals in het rekeningenboek van de kerk te

Afb. 4, 5 en 6. Daniel Stalpaert herhaalde zichzelf in de bakstenen kerken die hij bouwde. Van links naar rechts: 's-Graveland 1658, Oudshoorn 1665, Oosterkerk Amsterdam 1671. (Foto 4: bron Gemeente Wijdmeren, foto 5: bron Groene Hart Archieven, foto 6: eigen foto)

lezen is. (afb. 4-6) Stalpaert herhaalde zich in zijn ontwerpen en bediende zich van een streng en sober idioom.

Een aantal van de hier volgende vormaspecten van **Trompenburg** zou ook passen in het werk van een aantal vooraanstaande Hollands classicistische architecten. De combinatie van die verschillende stilistische aspecten is echter bij geen van hen zo sterk terug te vinden als bij Stalpaert.

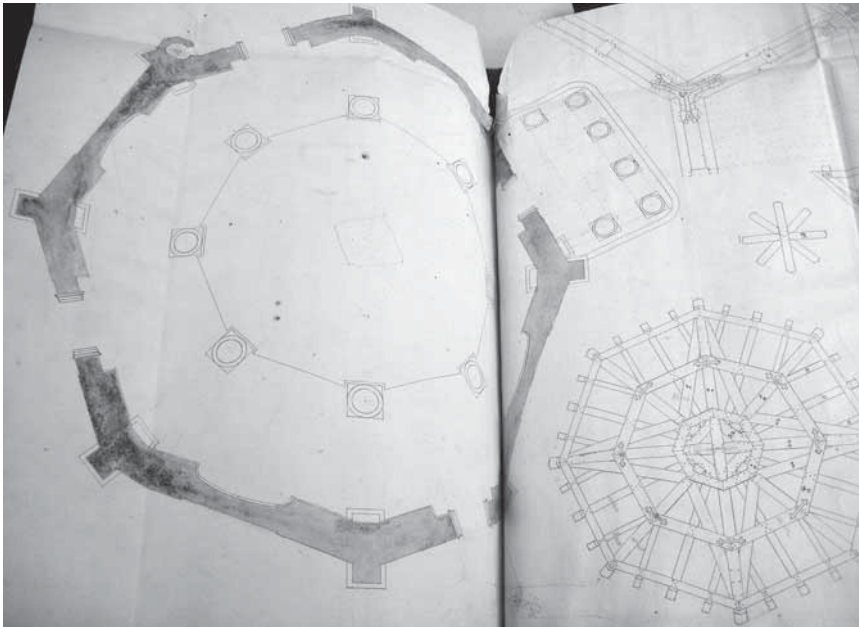
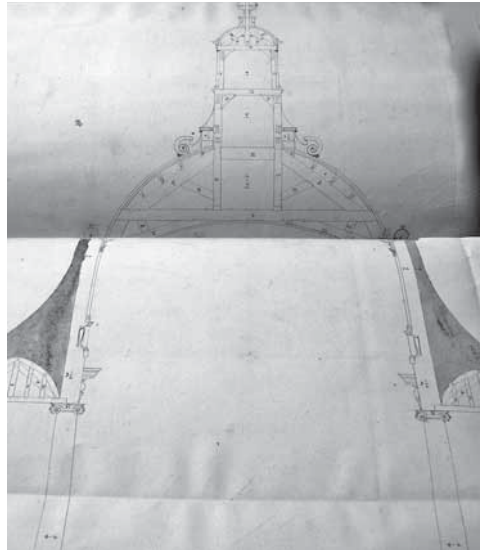
Van de grote architecten van het Hollands classicisme was bij het begin van de periode waarin Tromp zich met de bouw van **Syllisburg** bezig hield al een aantal overleden of had een ander werkgebied. De vier voormalige medewerkers van Jacob van Campen, zijn naast Stalpaert: Pieter Post (1608-'69), Arent van 's-Gravezande (1610-'62) en Philips Vingboons (1607-'78). De eerste twee vallen af en de derde, katholiek, werkte voor regenten en kooplieden.⁷

De zoon van Pieter Post, Maurits (1645-'77), werkte evenals zijn vader hoofdzakelijk voor het hof in Den Haag. Mogelijk komt wel een volgende generatie classicisten als ontwerper voor Syllisburg in aanmerking zoals Adriaan Dortsman (1635-'82), Steven Vennecool (1657-1719), en Jacob Roman (1640-1715). Kenmerkend voor deze generatie is dat zij in de verdergaande verstrakking van hun vormtaal de overgebleven decoraties concentreerden rond de hoofdingang en het venster daarboven. Dat is bij **Trompenburg** niet het geval, de summier decoraties in het ontwerp zijn verspreid over het hele gebouw. In een studie over de ontstaansgeschiedenis wordt opgemerkt dat de van festoenen

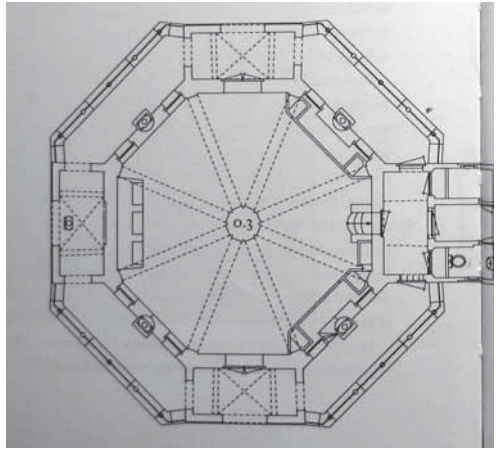
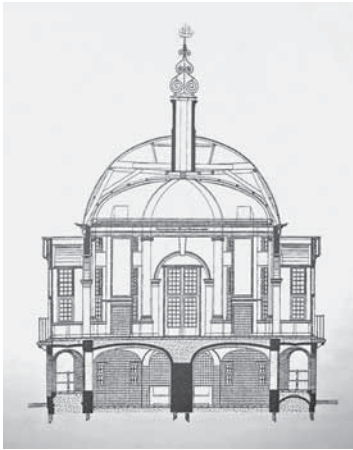
voorzien schoorstenen en de open arcades en nissen met beelden van het huis niet meer passen in het laatste kwart van de 17de eeuw.⁸ Ook daarmee zou de jongere generatie architecten afvallen als ontwerper van het huis en moet eerder gekeken worden naar een wat 'ouderwetsere' ontwerper. Met vormaspecten als beelden in nissen, open arcades en festoenen aan schoorstenen had Stalpaert ervaring zoals bij het Amsterdamse stadhuis. Stalpaerts gebouwen worden wel bestempeld als *van een bijzondere gereserveerdheid*. Stalpaert werkte *in de aller soberste trant en wist daarmee grote voornaamheid te bereiken, met kloeke en tegelijkertijd bijzonder gevoelige verhoudingen zowel wat de hoofdmassa als de ritmering van vensters, ingangen en andere openingen betreft*. Zijn kerken worden geprezen om hun *rustige waardigheid*.⁹ Bij **Trompenburg** kan geconstateerd worden dat eveneens van sobere eenvoud en voornaamheid met harmonie in de verhoudingen en ritmering van vensters, erkers en ingangen sprake is. Een kenner als Terwen noemt centraalbouw met geometrische hoofdvormen als vierkant, rechthoek, achthoek en cirkel kenmerkend voor Stalpaert, die mathematisch te werk ging.¹⁰ Interessant in deze is dat Stalpaert tekeningen van de plattegrond en opstand van de achthoekige Marekerk te Leiden van de hand van 's-Gravesande in bezit had; ook opgeborgen in eerder genoemd album, dat in het Rijksprentenkabinet wordt bewaard. De tekeningen zijn in Rijnlandse voet en het handschrift van Stalpaert is te herkennen op de tekeningen. Als Stalpaert de ontwerper van **Syllisburg** is dan is het waarschijnlijk dat hij voor het ontwerpen van de koepel te rade is gegaan bij die tekeningen (afb 7a, 7b en 8). In het interieur van de benedenzone van de koepel is evenals in de Marekerk gebruik gemaakt van pilasters in de Ionische orde, net als in de Oosterkerk. In de arcadebogen van die kerk zijn cassettes aangebracht die men ook zo vindt in de kerk in 's-Graveland en op **Trompenburg**. Alle gebouwen die Stalpaert ontwierp bezitten een middenrisaliet met fronton en ook **Trompenburg** is daarvan voorzien evenals van zijn steeds aanwezige gootlijst.

Syllisburg, als gezegd, werd getooid met een windwijzer in de vorm van een 17de-eeuws schip net als het stadhuis op de Dam. Dezelfde windwijzers als op **Trompenburg** stonden ook op het dak van het door Stalpaert ontworpen admiraliteitsgebouw aan de Oudezijds Voorburgwal te Amsterdam zoals te zien op de gravure van Jan de Beijer uit 1776. Ook die wijzen in de richting van Stalpaert als ontwerper van het huis (afb. 9a, b).

Afb. 7a en b. Marekerk in album in Rijksprentenkabinet Amsterdam. Stalpaert kende deze tekening.

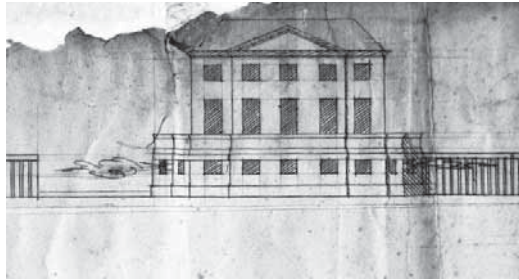
Afb. 8. Paviljoen Trompenburg, achthoekige grondvorm met koepel en Ionische orde in het interieur. (Links: revisietekeningen van Vlaardingebroek en Wevers 2005, rechts: bron Het Rijksmuseum)

9 a en b. Windwijzer in de vorm van een schip: Trompenburg (links) en Admirali- teitsgebouw (rechts).

Afb. 10. Fragment van schetstekening van de Blokhuisen in de Amstel van Daniel Stalpaert met kruitwolk uit een van de schietgaten. (Datering: 1651 Herkomst: Stadsarchief; Vervaardiger: D. Stalpaert (architect))

Een volgend detail dat een aanwijzing kan zijn voor Stalpaerts bemoeienis met **Syllisburg** staat op een schetstekening van zijn hand van de Blokhuisen in de Amstel. Deze versterkte, geheel in hout opgetrokken gebouwen hadden een nautische verdedigingsfunctie. Zij waren voorzien van kanonnen die uit schietgaten in de onderbouw tevoorschijn kwamen. Stalpaert gaf dit aan met een kruitwolkje op de tekening (afb. 10). Aan weerszijden van de voordeur van **Trompenburg** zijn schietgaten aangebracht, een uniek fenomeen voor een buitenplaats (afb. 11). Van die Blokhuisen zijn de voor Stalpaert kenmerkende precieze bouwtekeningen inclusief die van de constructie bewaard gebleven (afb. 12).

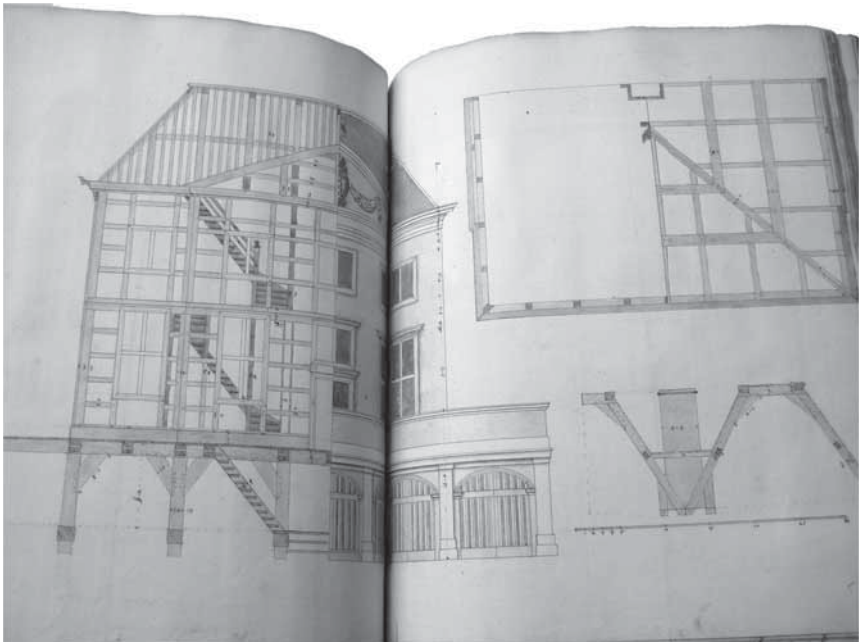
Maatvoering en houtconstructies

De architect die in opdracht van Stadsherstel Amsterdam de Amstelkerk heeft gerestaureerd, Gerard Prins, liet weten dat die kerk opmerkelijk genoeg in Rijnlandse voetmaat is gebouwd wat bleek toen bij inmeting van de kerk de aangenomen Amsterdamse voetmaat niet klopte. Gemeten in Rijnlandse maat klopten de maten exact. Een mogelijk verklaring is te vinden in de houtleveranties, aldus Prins. **Trompenburg** is voor wat betreft de hoofdmaten van het koepelgebouw in het Rijnlandse maatstelsel gebouwd, terwijl voor de detailleringen met het Amsterdamse maatstelsel is gewerkt.¹¹ De Oudshoornse bakstenen kerk is in Amsterdamse voet ontworpen.

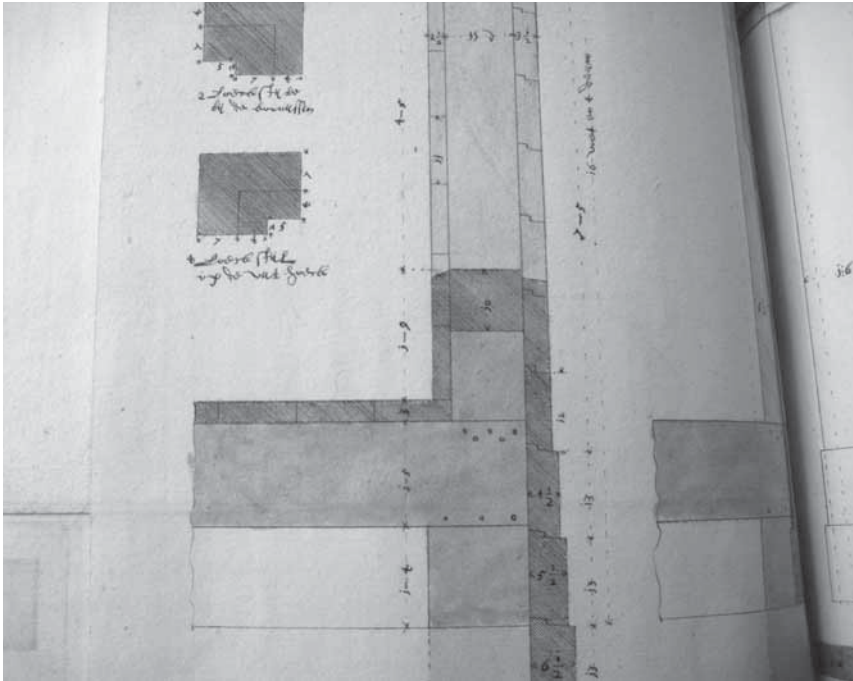
Bij de restauratie van de Amstelkerk kwam ook aan het licht dat de nu horizontaal beplankte kerk oorspronkelijk evenals **Syllisburg** met staande delen beschot was (afb. 14). Een gravure uit 1693 van C. Commelin toont dat ook. Meer genoemde Blokhuisen in de Amstel hadden eveneens die verticale beschotting.

Afb. 11. Schietgaten in de Oostgevel van Trompenburg. (Eigen foto)

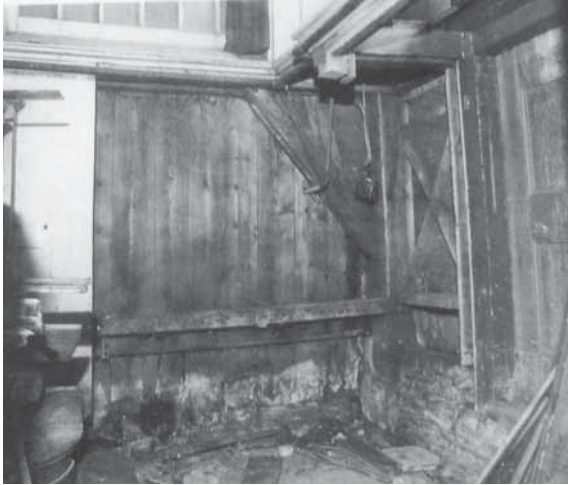

Afb. 12. Bouwtekening van Daniel Stalpaert, Blokhuisen in de Amstel, 1651. In: band Rijksprentenkabinet (Eigen foto)

Afb. 13. Voorloper van messing en groef verbinding? Bouwtekening Blokhuizen in de Amstel. In: album Rijksprentenkabinet Amsterdam. (Eigen foto)

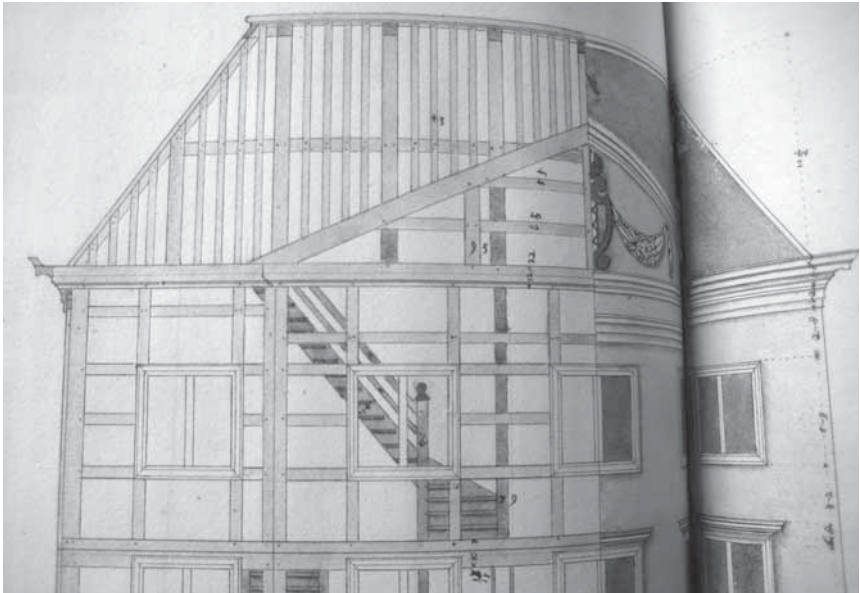
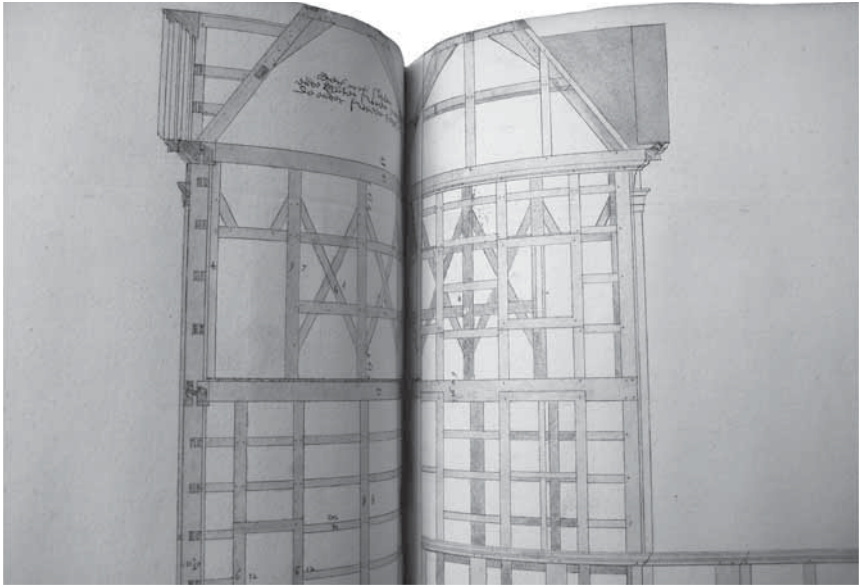
De houten bovenbouw van **Trompenburg**, die rust op een bakstenen onderbouw, bestaat uit een houtskelet met grenen stijl- en regelwerk gevuld met baksteen metselwerk waartegen de verticale beplanking is aangebracht. Bij de restauratie zijn originele planken gevonden die met messing en groef verbonden zijn wat volgens de restauratiearchitect opmerkelijk is want er was steeds aangenomen dat dit systeem eerst in de 19de eeuw in zwang kwam. Op de bouwtekeningen van de Blokhuizen is een mogelijke voorloper van dat systeem (afb. 13) aangetroffen. In Stalpaerts album werden tekeningen gevonden van diverse zaagmachines waarmee groeven en randen in hout gezaagd konden worden. De nog oorspronkelijke kapconstructie van **Trompenburg** (afb. 14) is ongebruikelijk waarbij van een 'inwendige stijfheid' kan worden gesproken.¹² De constructie lijkt sterk op die van de Blokhuizen. (afb. 15a en b).

Afb. 14a en b. Houten, verticale beschotting bij de Amstelkerk, (foto uit boek *De Amstelkerk*, p.60) en de kap van Trompenburg

Afb. 15a en b. (rechts) Tekening van de kappen met sporen constructie: Boven Trompenburg, onder Blokhuisen. (Eigen foto's)

Conclusie

De kinderloze Tromp bouwde met **Syllisburg** als het ware een monument voor zijn vader en voor zichzelf. Met name in de koepelzaal toonde hij het succes en de status van zijn familie.

Het onderzoek naar de aannemelijkheid van de kandidatuur van Stalpaert als bouwmeester van **Syllisburg** / **Trompenburg** heeft een aantal nieuwe inzichten opgeleverd.

Het aandeel dat Tromp moet hebben gehad in de vormgeving van zijn buitenhuis zoals het navolgen van het Haagse **Huis ten Bosch** en het toepassen van maritieme elementen is evident. De betrokkenheid van een kundig architect die het schoonheidsideaal van de ware bouwkunst in de vingers had en die bijzondere houtconstructies aanwendde in zijn werk is aanwijsbaar. Dat Tromp en Stalpaert elkaar gekend hebben, is op basis van de diverse raakvlakken, waaronder het maritieme netwerk, waarschijnlijk. De genoemde constructies en de stijlkenmerken die Stalpaert bij herhaling toepaste in zijn ontwerpen, komen op meerdere punten overeen met die van **Trompenburg**. Een aantal daarvan is gebruikelijk geweest in die tijd. Het zijn echter niet de kenmerken afzonderlijk, maar de combinatie van de kenmerken die overtuigen. Wetende dat zijn ontwerptekeningen helder, zeer nauwkeurig en gedetailleerd waren, kon de bouw worden uitgevoerd, ook na zijn overlijden.

Hoewel geen onomstotelijk bewijs voor de betrokkenheid van Stalpaert bij het ontwerp van **Syllisburg** aan het licht gekomen is, wijzen de omstandigheden rond de bouw en de genoemde kenmerken in het ontwerp van het huis dwingend in zijn richting.

N.B. Dit onderzoek kent een uitgebreidere versie met complete literatuurverwijzing. Nadere info bij de auteur: stancedeHaas@euronet.nl.

Met dank aan de heer E. Munnig Schmidt voor het inkorten en bewerken van de tekst

Noten

- 1 Bert Natter, *Trompenburg*, Amsterdam 2007, p.7.
- 2 Heimerick Tromp en Jacob Six, *De Buitenplaatsen van 's-Graveland. Een verkenning*, Kerkebosch-Zeist 1975, p.35.
- 3 Tatjana van Run, *De koepelzaal van Syllisburg. Scheepsportretten in het landhuis Trompenburg*, master-scriptie UVA, 2009.
- 4 Op.cit. noot 2, p.116.
- 5 Op.cit. noot 1, pp.35, 69. Hans Bollebakker, 'De droom van Cornelis Tromp: koepelzaal van Trompenburg met unieke beschildering uit bouwperiode', in: *Heemschut* 84 (2007) 5, p.14.
- 6 Gea van Essen, 'Daniel Stalpaert. Stadsarchitect en de Amsterdamse stadsfabriek in de periode 1647-1676', in: *Bulletin KNOB* (2000) 4, p.102.
- 7 Koen Ottenheim, 'Opdrachtgevers, architecten en de traditie van het classicisme', in: *Bouwen in Nederland 600-2000*, Zwolle 2007, 247-249.
- 8 Ben Olde Meerink, *Buitenplaats Trompenburg 's-Graveland. Ontstaans- en gebruiksgeschiedenis*. BBA, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, Utrecht 2001, p.16.
- 9 E.H ter Kuile, Andreae Fockema S.J., R.C. Hekker, *Duizend jaar bouwen in Nederland*, Amsterdam 1957-1958, p.148.
- 10 J.J. Terwen, *Pieter Post (1609-1669), architect*, Zutphen 1993, p.240.
- 11 W. Annema, Bouwhistorisch onderzoek, Rijksgebouwendienst 1986-'87.
- 12 Bureau BBA, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, *Buitenplaats Trompenburg, 's-Graveland. Bouwhistorische begeleiding, Restauratie corps de logis*, Utrecht 2004, p.24.

Overtoom, een verdwenen fenomeen

E. Munnig Schmidt

Veel lezers zullen de Overtoom in Amsterdam kennen en sommigen zullen ook weten hoe die straat aan zijn naam komt. Veel anderen hebben zich waarschijnlijk nooit het hoofd daarover gebroken. Een overtoom is een voorloper van een schutsluis.

Omdat ook in de Vechtstreek in het verleden overtooms hebben bestaan, lijkt het gepast er dit korte geschrift aan te wijden.

Zodra er in de vroege middeleeuwen dijken werden aangelegd, werd men geconfronteerd met verschillen in waterniveaus. Zeker toen veengebieden werden ontgonnen en ontwaterd, die vervolgens begonnen in te klinken waardoor er nog meer dijken en kaden moesten worden opgeworpen, gingen die niveauverschillen het vervoer te water steeds meer bemoeilijken. Het bouwen van sluizen was duur en voor kleinere schepen, die weinig vracht konden meenemen, niet rendabel.

Vervoer over land had in die tijd nauwelijks betekenis, omdat de wegen niet bestraat waren en een paard en wagen slechts weinig vracht kon vervoeren. Een kleine lege roeiboort was nog wel een dijk op te siorren om het andere waterniveau te bereiken, maar zodra daar een vracht in lag, was dat al niet te doen. Overslag van het ene schip in het andere dat op een ander waterniveau lag, was natuurlijk een methode maar was tijdrovend en dus duur.

Vele eeuwen lang is de oplossing gevonden in de constructie van overtooms. Dat ging als volgt: over de dijk werden met stevige balken twee hellingen geconstrueerd, die tot onder de beide waterniveaus reikten. In het midden werden aan weerszijden van de hellingen twee zware palen ingeheid waarover een houten as kwam te liggen met aan de uiteinden grote spaakwielen of tredmolens. Om de as werd een dik touw bevestigd met een stevige haak aan het losse eind. Dat touw werd aan het over te halen scheepje vastgemaakt op een punt achter het zwaartepunt van de boot en met een paar man aan de spaakwielen of op de tredmolen werd deze de met vet ingesmeerde helling opgetrokken. Daar de trekkracht achter het zwaartepunt aangreep, kiepte het schip op de tweede helling en gleed dan verder het water in. Het mag duidelijk zijn dat een eventuele

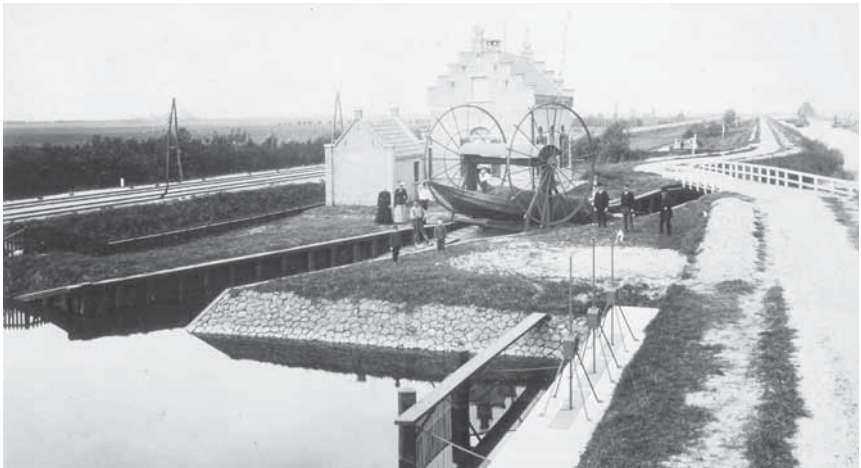

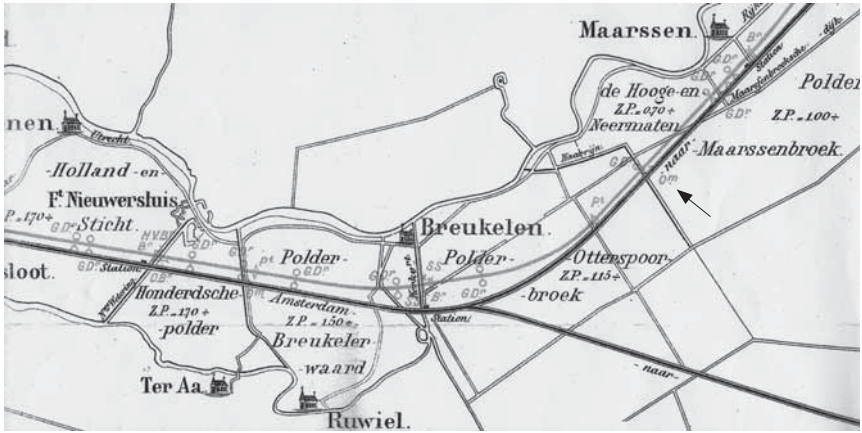
Afb. 1. Kaartuitsnede Loenerstroom uit de Keijzerlijk Loenenstroom ca. 1770. (OSK-H50-3 bovenheft ARA Afd. Kaarten en tek.)

Afb. 2. Overtoom aan onbekend water, mogelijk in Vlaanderen. In sepia gewassen tekening 20.5 x 27.7 cm, ongesigneerd ca. 1800? (Coll. auteur)

Afb. 3. Overtoom tussen de Haarrijn en het kanaalgedeelte van het Merwedekanaal tussen Breukelen en Maarssen op 20-09-1892. Links achter het overtoomwachtershuisje de spoorlijn Amsterdam Utrecht. (Coll. H. van Bommel)

Afb. 4. Kaartuitsnede van het Merwedekanaal tussen Loenen en Zuilen met twee overtooms (Om); een bij de Haarrijn (zie de foto) en een bij de Stadswetering ten zuiden van Nieuwersluis. Bijlage bij 'Rapporten over den stand der werkzaamheden aan het Merwedekanaal uitgebracht door een commissie uit de kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam' 1880-'90. (Coll. H. van Bommel)

mast gestreken of uitgenomen moest worden en dat er een limiet was aan wat de installatie aan gewicht kon hanteren.

Een dergelijke overtoom was te vinden aan het eind van de 'Hollandse dwarswatering' in 'Den Hollandsen polder' (Kroonenburgs gerecht), daar waar die eindigde tegen de kade van de Kromme Angstel ten zuiden van kasteel Loenersloot (afb. 1). Producten uit de polder konden zo de trekvaart op Amsterdam en Utrecht bereiken. Niet onverwacht stond daar de herberg 't Zwaantje. Nu ligt op die plaats de brug in de N201 over de Angstel.

De in sepia gewassen tekening (afb. 2), zo te zien uit het begin van de negentiende eeuw, is ongesigneerd en onbekend is welke overtoom met tredmolen is afgebeeld. Wel geeft hij een goede indruk van de situatie zoals die bij 't Zwaantje kan zijn geweest inclusief de trekschuit en zijn passagiers.

Nog aan het einde van de negentiende eeuw werden overtooms aangelegd, zoals op de volgende foto en kaartje is te zien. Op de foto uit 1892 (afb. 3), dus van net na de aanleg van het kanaal, vanaf de westelijke weg langs het Merwedekanaal bij Maarsse, is de overtoom te zien waarop een boot ligt die vanuit het kanaal naar de Haarrijn wordt overgehaald. Op bijgaande kaart (afb. 4) is de plaats met een pijl aangegeven. Er was kennelijk een spoorbrug over de

Haarrijn. Ook in de Stadswetering, die vanaf de Vecht ten zuiden van Nieuwer-sluis tussen de buitens OverHolland en Sterreschans door naar Ruwiel liep, lag een overtoom (Om) volgens het kaartje. In die tijd was watervervoer voor wat grotere lasten de norm, vrachtauto's zouden daar pas enige tientallen jaren later verandering in brengen. Zoals te zien op de foto werden deze overtooms door spaakwielen bediend, die met handkracht moesten worden aangedreven. Om nog even op de Amsterdamse Overtoom terug te komen: de straat daar die Overtoom heet, was vroeger een vaart die vanaf de Singelgracht naar de Kost-verlorenvaart liep. Waar de twee vaarten bij elkaar kwamen, lag een overtoom over de dijk die de twee wateren scheidde.

Noot

De heer H. van Bommel uit Maarssen was zo vriendelijk schrijver te wijzen op de overtooms langs het Merwedekanaal, na verbreding het huidige Amsterdam-Rijnkanaal, en hem de afbeeldingen 3 en 4 ter hand te stellen.

Tuingeschiedenis van de buitenplaats Doornburgh en de verdwenen buitens Elsenburg, Somerbergen en Vechtleven te Maarssen

P. Doeve

Inleiding

Sinds 1957 is buitenplaats **Doornburgh** te Maarssen in bezit van de Zusters reguliere Kanunnikessen van Het Heilig Graf. Het ensemble van het 18de-eeuwse hoofdhuis, de bijgebouwen en de tuinaanleg zijn in 2005 bestemd tot rijksmonument. Over de ontwikkelingsgeschiedenis van de tuin was echter nog weinig bekend. Talrijke kaarten van het gebied en archiefstukken betreffende verkopen maakten het mogelijk de ontwikkelingsgeschiedenis van de 17de-eeuwse buitenplaats te volgen. Het tuinhistorisch onderzoek¹ bracht nieuwe zaken aan het licht. De bevindingen zijn te lezen in dit artikel.

Het park van **Doornburgh** beslaat tevens de gronden van de drie verdwenen buitens; **Elsenburg**, **Somerbergen** en **Vechtleven**. De hoofdgebouwen van deze drie buitens zijn mettertijd afgebroken en de gronden zijn samengevoegd. Over de verdwenen buitens **Vechtleven** (Vegtleven) en **Somerbergen** (Somersbergen) is weinig bekend. **Somerbergen** wordt ook **Moins et Content** genoemd. **Elsenburg**, het grootste buiten, heeft in vergelijking de meest kleurrijke en glorieus geschiedenis. De bewonersgeschiedenis van **Elsenburg** is onderzocht² en er is onderzoek verricht naar de overtuin.³

Eerste fase vóór ca. 1653: akkerland en opkomst buitenplaatscultuur

De toename van cultuur, handel, nijverheid en een georganiseerde samenleving in Amsterdam en ook Utrecht maakte de Vecht tot belangrijke verkeersader tussen beide steden. De groeiende interesse voor het buitenleven en de hoge handelswaarde van vruchtbare gronden en de buitenverblijven bewogen vele Amsterdamse lieden tot het bouwen van zomerverblijven aan de Vecht.

De stuwende kracht achter de 17de-eeuwse expansie van hoven en buitenverblijven in Maarssveen was de Amsterdamse regentenfamilie Huydecoper. Jan Jacobsz. Bal alias Huydecoper (1541-1624) kocht in 1608 de boerderij Gouden Hoef. De hoeve vererfde naar zijn vrouw en hun zoon Joan Huydecoper (1599-1661). Joan verbouwde de hoeve en noemde het na gereedkomen in

Afb. 1. 1629 'Kaerte van thuyt te Goudesteyn, toebehorende De Heer Joan Huydecooper, Gelegen int Gerecht van Maerssen', Balthazar Floriszoon van Berckenrode, perkament, GUA familiearchief Van der Meulen (nr. 66). Er stonden twee bouwhuizen aan het Jaagpad. Het huis met hooiberg op een kavel met bomen was **Somerbergen**. Het tweede huis, eveneens op een kavel met bomen, draagt in latere bronnen (afb. 3) de naam **Den Bogaert**. Aan de zuidwestzijde van dit perceel lag een sloot haaks op de Vecht. Opvallend is het rechthoekige perceel dat is omgeven door een watergang en een rij bomen, met de aantekening '**Elsenburg**' en '1 morg 2 hont 66 roe 7 voet 8 duim'. Uit aantekeningen van Joan Huydecoper is op te maken dat het perceel in 1633 werd beplant.

1628 **Goudestein**.⁴ De bekwame landmeter Balthasar Floris van Berckenrode vervaardigde het daaropvolgende jaar in opdracht van Joan Huydecoper een fraaie kaart van het *Thuyt te Goudestein* in vogelvluchtperspectief (afb. 1).

Voor de ontwikkeling van **Doornburgh** is de weergave van het gebied ten zuiden van **Goudestein** van belang. Het gebied waar **Doornburgh** werd aangelegd, was begin 17de eeuw agrarisch van karakter. De bouw en aanleg van buitenverblijven volgden elkaar snel op. Een halve eeuw later werd hetzelfde gebied verheven tot 'Sierlijk Landgewest' en bezongen als 'lust prieel' met haar talrijke 'Sieraaden' in het *Schouburg van Natuur*.⁵ De befaamde Amsterdamse architect Philips Vingboons (1601-'78) drukte een stempel op het landschap van de *Heerlykheit Maarsseveen*. Opdrachtgever Joan Huydecoper had een nauwe relatie

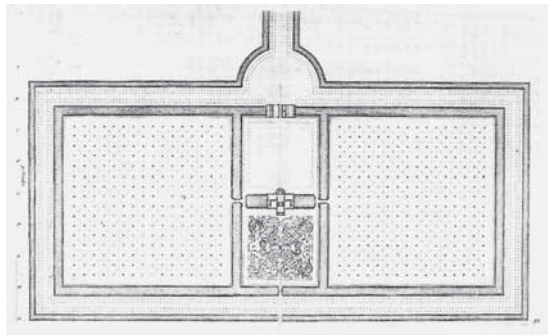
met de architect en werd sleutelfiguur genoemd in de carrière van Vingboons.⁶ We volgen de ontwikkelingen.

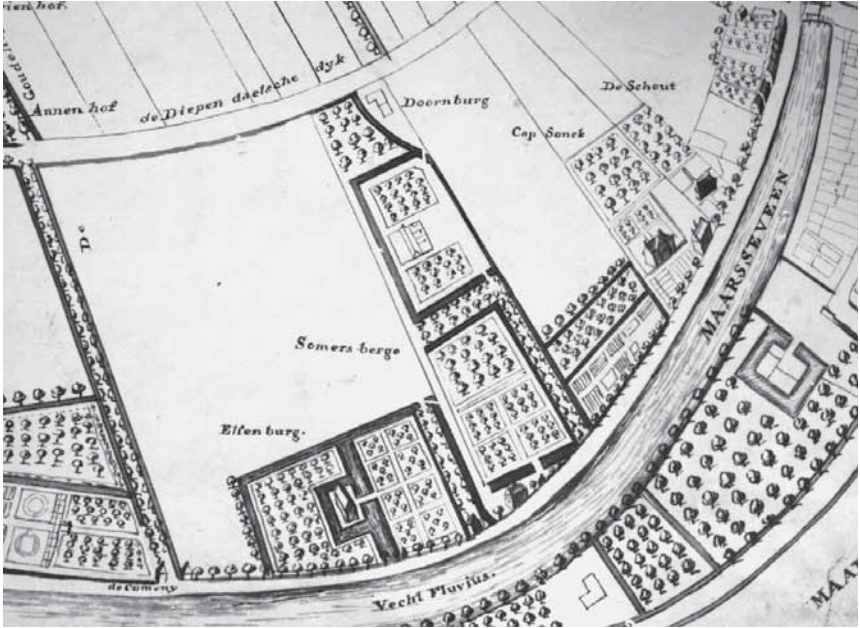
Tweede fase van ca. 1653 tot '83: aanleg Doornburgh naar ideale plattegrond Vingboons

In 1623 werden er nog diverse stukken *ackerlant* aan Jan van Vlooswijck, koopman te Amsterdam, opgedragen. Na de verkoop aan Joan Huydecoper wijzigde het agrarisch karakter. Op de oeverwal tussen Tientwech en Vecht verrezen twee hofsteden; **Elsenburg** en **Doornburgh**. Huydecoper verkocht de buitenplaatsen aan Hendrik de Beyer die beide plaatsen kort in bezit had; **Elsenburg** 1636-'40 én **Doornburgh** ?-1653. Mogelijk had Hendrik de Beyer een rol als tussenpersoon, ontwikkelaar of speculant.

Bij de aanleg van beide buitens werden de mathematische principes van de 17de-eeuwse Hollandse bouwkunst gevolgd. De juiste maatvoering en verhouding waren van het grootste belang wilde men tot perfecte schoonheid komen.⁷ **Elsenburg** was gebouwd naar ontwerp van Philips Vingboons, gedateerd 1637. De tuin van het later gebouwde **Doornburgh** lijkt sterk op het plan voor een *ideale villa* dat in 1648 werd gepubliceerd door Vingboons in *Afbeeldings van de voornaemste Gebouwen uyt ale die Philip Vingboons geordineert heeft* (afb. 2). Het hoofdhuis van **Doornburgh** stond op een rechthoekig kavel, dat was omgeven door een watergang. Aan weerszijden van het hoofdhuis lagen boomgaarden met een vierkante plattegrond. Het is niet bekend wie de architect van het hoofdhuis van **Doornburgh** is. Gezien de vele activiteiten van Vingboons in het

Afb. 2. 1648 Gravure van ontwerp terreinindeling rondom 'ideale villa' door Philips Vingboons uit in 'Afbeeldings van de voornaemste Gebouwen uyt ale die Philip Vingboons geordineert heeft'. Het hoofdgebouw ligt centraal in de aanleg. Aan weerszijden van het gebouw liggen boomgaarden met een vierkante plattegrond, die elk zijn verdeeld in vier vierkante vlakken. Vóór het huis ligt een plein dat met een dubbele bomenrij is omgeven. Achter het huis ligt een parterre. Het geheel is omgeven door een laan met twee rijen aan weerszijden van het pad. De buitenste watergang markeert een rechthoek met de verhouding 1:2.

Afb. 3. 1660 Uitsnede van de voortekening door Jacob Collem 'Een cleen gedeelte van de Heerlycheyt van Maarsseveen' Links ligt het buiten Goudesteyn. Verder stroomopwaarts 'Elsen burg', 'Somers berge' daarachter 'Doornburgh'. Rechts hiervan de drie huizen van Vegtleven, Den Bogaerd en Raadhoven. (bron van deze afdruk is een foto van de tekening in het archief van RCE, Amersfoort). Een nauwkeurige blik leert ons meer over de tuinaanleg en opzet van de buitens. Het hoofdhuis van Elsenburg lag centraal in zijn aanleg, op een huiseiland dat te bereiken was via een brug. De aanleg was geometrisch van opzet. Langs het Jaagpad staat een poort, waarachter zich uit een laan uitstrekt, die toegang gaf tot het complex. De laan lag tussen twee watergangen. Halverwege de laan stond een bouwwerk, mogelijk een poort. De voorhof was gelegen op een rechthoekig perceel verdeeld in acht gelijke vierkante vakken met bomen. Een pad tussen poortgebouw en brug verdeelde het voorhof in twee gelijke delen. Aan weerszijden liggen een viertal vierkanten. Linksonder in het voorhof stond een priel ingetekend, dat uitkijkt over het jaagpad en de Vecht. Achter het hoofdhuis staan bomen ingetekend. Doornburgh lag eveneens centraal in zijn aanleg, reeds eerder beschreven, naar model van Philips Vingboons. De laan vanuit de Vecht was beplant met eiken. Een tweede laan scheidde de aanleg van Doornburgh met het naastgelegen Somerbergen. Somerbergen was een hoeve en van eerdere bouw. Het lag niet centraal in zijn aanleg. De tuin achter het huis bestaat uit een rechthoekig perceel omringd door een watergang aan drie zijden. De toegang tot het complex was via een poort aan het jaagpad. Vanaf de poort lag een lange zichtlijn naar achter door de tuin. De tuin bestond uit vier vierkante vakken en één groot vak. De paden lopen om de vakken.

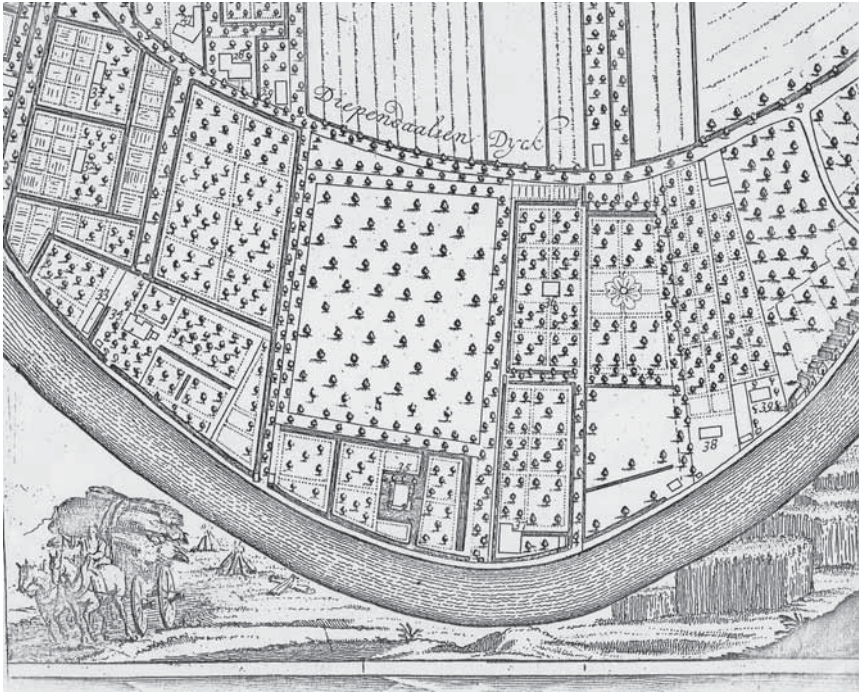
gebied, de Vingboons-stijl van het huis op de gravure uit 1719 én de Vingboons plattegrond van het buiten, is inmenging van de architect goed mogelijk. Hendrick de Beyer draagt in 1653 over aan Pieter Brugman: *zeekere Hofst. gen. Doornenburg, gelegen onder Goudenhoef, gr. een morgen met een vrije eykenlaan wyf de vegt oostw. op tot aan t erf alwaar huysken opstaan*.⁸ Dit is de oudste bron waar gesproken wordt over een hofstede **Doornburgh**. Pieter Brugman verruilde **Doornburgh** echter al snel voor het nabij gelegen **Jacoba's Hof** (later **Annenhof**). Hij woonde daar met zijn vrouw Anna Chapman tot zijn dood. Johan van Egere werd de nieuwe eigenaar van **Doornburgh** in 1655 tot zijn dood in 1683. Uit die tijd stamt de eerste afbeelding van de plattegrond van **Doornburgh** (afb. 3).

Derde fase 1683 tot 1718: aanzienlijke uitbreidingen en aanleg siertuin

Willem Pietersen van Zon (1653-1713) Domheer van oud-Munster te Utrecht kocht in 1683 voor fl. 7000,- hofstede **Doornburgh** van de voogden van de onmondige kinderen van wijlen Van Egere. Van Zon kwam uit een Rotterdamse familie die in de Oostzee-handel zeer vermogend was geworden. In de transportakte van 13 januari 1684 stond het volgende: *Hofstede Doornburgh groot 1 morgte met 't speelhuisje op de laan, als mede met de huysinge neffens stallinge, een berg en een schuur met een boerenwoninge of knechthuisje, daar achteren aan strekkende met een vrije eykelaan, voor een gedeelte bos aan t landje v. Juffrouw Tammiae*.⁹ In het koopcontract van 17 december stond extra vermeld *boomgaert plantage*.

Van Zon had grote plannen blijkt uit de diverse landaankopen zo'n vijf maanden later. Hij kocht gronden ten zuiden van het goed ten behoeve van de tuinuitbreiding op *13 mei 1684 ... 3 morgen van J.R. Waal Hr. Van Vlooswijck voor fl. 2000; 18 november 1684 ... en 25 a 30 roeden van weduwe Tammiau voor fl. 300*. Twee jaar later kocht hij bouwland ten oosten van de Diependaalsedijk op *26 februari 1686 ... een perceel bouwland 1,5 morgen van J. Huydecoper*¹⁰ dat hij deels beplante met hakhout. In de hoek van de Diependaalsedijk en de laan oostwaarts verrees een woning, Klein Doornburgh. Een jaar later in 1687 trouwde Van Zon met Helena van der Heck (1659-1728).

De aanzienlijke tuinaanleg die **Doornburgh** kreeg, werd weergegeven op de gravure van *Een gedeelte van de Heerlyckheit van Maerseveen* uit 1690-'91 (afb. 4) en op de gravure van D. Stoopendaal uit 1719 (afb. 5). Het huis bleef bescheiden van formaat, de tuin was het pronkstuk. De Amsterdamse dichteres en uitgeefster, Katherina Lescaille (1649-1711), had vriendschappelijke banden¹¹ met de heer Van Zon en zijn gezin. In het 24 strofen tellende lofdicht *Gezang op Doornburg* uit 1700¹²

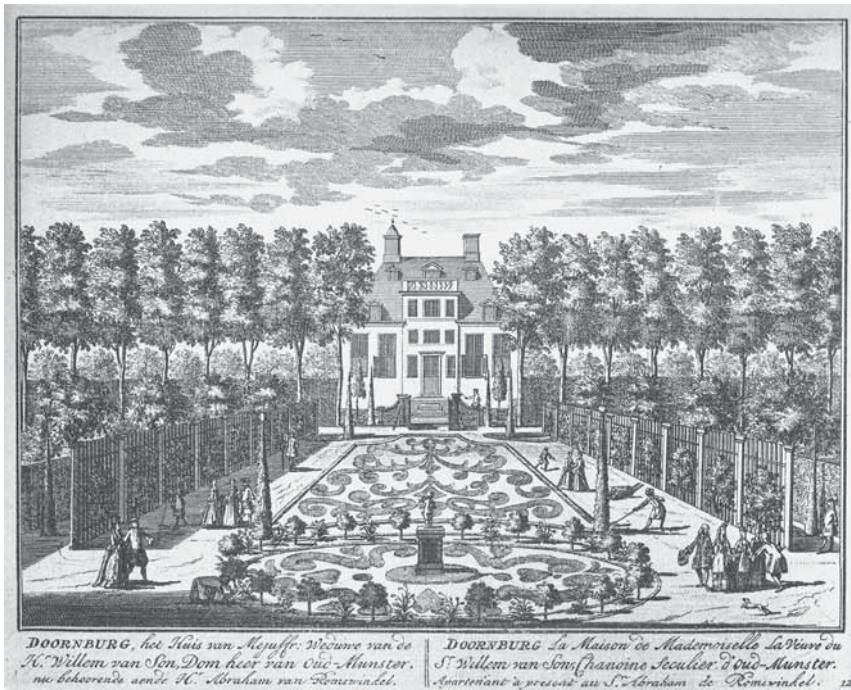
Afb. 4. 1690-'91 Uitsnede van de kaart 'Een gedeelte van de Heerlijkheit van Maerseeven', Philbertus Bouttats (sculp.) J. van der Heyden (pinit.) kopergravure. Bron van deze afdruk ter beschikking gesteld door Hans van Bommel.

De overdadig gedecoreerde kaart geeft opnieuw een beeldende voorstelling van de buitens Elsenburg, Doornburgh, Somersbergen en Vechtlevén. De aanleg van de vier buitens zoals omschreven bij de tekening van Jacob Collem is qua opzet ongewijzigd.

De tuin van Elsenburg werd uitgebreid met een tuindeel tussen de achtersloot en de laan rechts van Goudesteyn. De centrale as door het hoofdhuis en de tuin werd verlengd. De centrale as is herkenbaar aan de padenstructuur. Voorts plantte de eigenaar een grote 'plantagie' tot aan de Diependaalsche dijk, omgeven door lanen.

Willem van Son kocht gronden voor de uitbreiding van Doornburgh. Het bloemmotief voor het huis valt op, aangezien een dergelijke figuur nergens anders op de kaart werd gebruikt. Het centrum van deze figuur lag op de centrale as van het hoofdhuis en in het verlengde van de Doornburghselaan die Willem van Son beplante.

Ook de tuinaanleg van Vechtlevén breidde zich uit richting de Diependaalschedijk om zo een langere zichtas tot stand te brengen. Somersbergen lijkt ongewijzigd.

Afb. 5. 1719 Gravure van D. Stoopendaal uit 'De Zegepraalende Vecht' met onderschrift: 'Doornburgh, het Huis van Mejuff. Weduw van de Hr. Willem van Son, Domheer van oud-Munster. nu behorende aende Hr. Abraham van Romswinkel'. De gravure toont het huis Doornburgh te midden van een symmetrische tuinaanleg. Vóór het hoofdhuus lag een bloemparterre gevuld met stilistische bloemfiguren in gekleurd grind en gras, de *parterre de broderie*. Te midden van de cirkel stond een kinder- of engelfiguur op een piëdestal. Te zien zijn spitsgeknipte solitaires en treillages met classicistische pijlers waartussen leifruit groeit. De hoge bomen links op de gravure markeren het pad naar de laan die uitkwam op het jaagpad langs de Vecht. De hoge bomen rechts leidden naar de Diependaalse dijk.

sprak Katharina haar hulde uit over zowel de *Lusthoove* als zijn schepper *Van Zon*. Uit dit gedicht weten we dat het silhouet van **Doornburgh** werd gevormd door *uwe hemelhooge dennen, En eiken, van alom te kennen!* Het huis werd omringd door tuinen; *hofvaranderyen ... spiegelt u aan alle zyen*. In de boomgaarden groeiden *karsfen, kriecken, en moerellen*, er zijn *vruchtbr'ye wijngaardranken, Van ambrozyn en nektardranken*, voorts *perziken en abrikozen*, die *Hier vroeger bloeijen, rypen, bloozen*. In de boom-

gaard groeiden verschillende soorten *appels* ... *Elk naar zyn aart en eigenschappen*. Sara Maria van Zon, dochter uit het gezin van zeven, bracht het zelf tot veelgeprezen dichteres.¹³

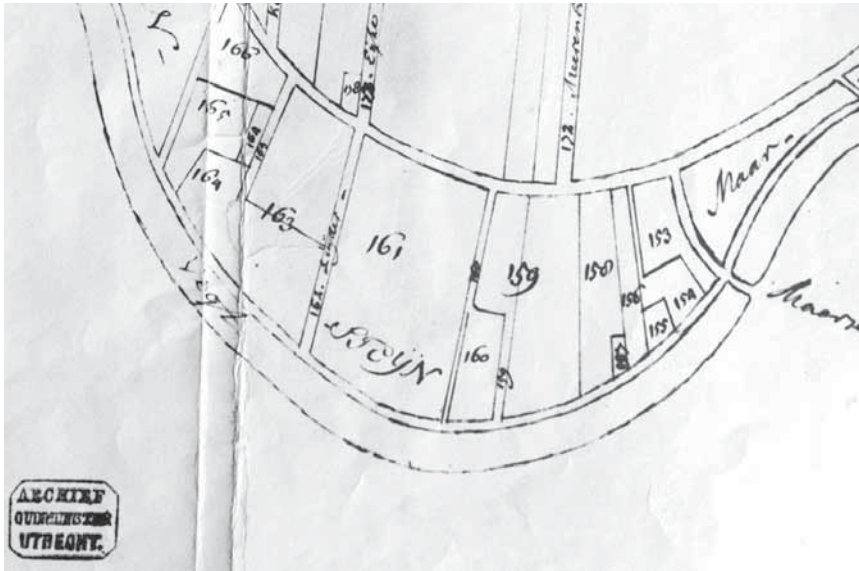
Vierde fase 1718 tot 1813: weinig veranderingen

In de transportakte van 1718 werd het goed door Helena van der Heck, weduwe Willem van Zon, overgedragen aan Abraham Romswinckel (1657-1738) voor een onbekend bedrag. De akte vermeldt: *Hofstede genaamd Doornburgh, met zijn Huyzinge, nutsg. bleek, en weytje, nevens nog een stukje zaayland over den Diepend.dijk te samen groot 5,5 morgen*.¹⁴ Abraham Romswinckel had zijn vermogen opgebouwd als handelaar in garen en zijde en woonde in Amsterdam aan de Keizersgracht 265. Hij was luitenant van de Amsterdamse burgerij en was geheimraad en resident te Amsterdam van de koning van Pruisen.¹⁵ De jaartalsteen met 1721 en hetzelfde jaartal in de bel achter het huis wijzen erop dat Abraham Romswinckel het bescheiden eerste huis van Doornburgh verving door het grote huis met speelhuis. Aan de Diependaalsedijk verrees een stalling. Abraham Romswinckel had een tuinman in dienst. Na het overlijden van zijn broer, werd Romswinckel in 1720 via een erfenis gedeelde eigenaar van het aanzienlijke goed **Elswout** te Overveen bij Haarlem. **Elswout** was aangekocht door zijn vader Jan Romswinckel in 1702. Zelfs na de aankoop van **Doornburgh** en de bouwwerkzaamheden, bleek Abraham Romswinckel vermogend genoeg om de overige vier erfgenamen uit te kopen in 1720 voor fl. 20.666,-.¹⁶ Hij richtte zijn aandacht op **Elswout** dat hij in 1725 uitbreidde met grondaankopen. Datzelfde jaar verkocht Romswinckel **Doornburgh** aan Jacob de Chaves voor fl. 6000,-. De akte vermeldt: *Hofstede genaamd Doornburgh, met zijn huyzinge, stallinge, speelhuis en verdere getimmerte, bepotingh en beplanting, Laane dien annex, groot of verongeldende voor vier morgen[...] de tuynman zal door den Heer koper tot februari 1726 in dienst moeten worden gehouden*.¹⁷ De overige 1,5 morgen is het zaailand op de Diependaal, aan de andere zijde van de Diependaalsedijk. Dit koopcontract vermeldde het speelhuis voor de eerste keer.

Jacob de Chaves was een aanzienlijk heer. De Chaves – chaves betekent sleutel – behoorde tot een Portugeesjoods adellijk geslacht. In Maarssen leefde een bloeiende Portugeesjoodse gemeenschap, te meer omdat de stad Utrecht hen niet welkom heette en omdat de Huydecopers hen graag zagen komen. Diverse leden van deze gemeenschap waren woonachtig op onder andere de naastgelegen buitens **Somerbergen, Vechtlevens, Den Bogaerd en Raadhoven**.

Op een inmeting uit 1724 zijn de gronden van de vier buitens **Doornburgh, El-**

Afb. 6. 1724 Prekadastrale opmeting van links naar rechts; 161 Elsenburg, 160 Somerbergen met uitrijweg naar de Diependaalsedijk, 159 Doornburgh en 158 Vechtlevan.

senburg, Somerbergen en Vechtlevan in kaart gebracht tussen Vecht en Diependaalsedijk (afb. 6). **Somerbergen** had sinds 1704 ook een uitweg naar de Diependaalsedijk. Er werd een muur gemetseld tussen hofstede **Doornburgh** en **Vechtlevan** in 1726¹⁸ en een koetshuis gebouwd, zo blijkt uit de volgende akte. In 1763 kocht Johan Cornelis baron de Abbinga tot Nieuwerkerk voor fl. 8000,- van de zonen van wijlen Jacob de Chaves: *Hofstede genaamd Doornburgh met des zelfs Heerhuysinge, coepel, stallinge, koetshuys, timmermanswoning, bosch en allee gelegen aan de Rivier de Vegt.*¹⁹

In 1767 kocht Diego Ximenes Pereira voor fl. 7000,- de *buitenplaats genaamt Doornborg met de zelfs Heer Huysinge*. Diego Ximenes Pereira bezat **Mariënhof** ten oosten van de Diependaalsedijk achter **Goudestein**. Hij deed **Mariënhof** van de hand in 1768 na aankoop van **Doornburgh**. Op het buiten Doornburgh waren: *tuynmanswoninge, stalle en koetshuys mitsgaders Coepel en turkische tent en voort wat op de zelven aard en nagelvast is, item zeker stuk lands achter op de dijk over gemeld buitenplaats gelegen met opgaande beuken en eykebomen en hakhout beplant.*²⁰ De *turkische tent* was een tuinprieeel van hout en doek.

Zo'n 120 jaar na de bouw van **Doornburgh** op gronden van Joan Huydecoper kwam het goed weer in de handen van deze familie. In 1772 kocht Mr. Jan Elias Huydecoper (1735-1808), heer van Maarsseveen en Neerdijk, regerend schepen en raad van Amsterdam en eigenaar van **Goudestein** voor fl. 15.000,-: *Hofstede genaamd Doorneborg, met desselves heere Huysings, tuynmanswoning, stalle en koetshuis mitsgaders koepel en turkse tenten en voorst wat op deselve aard en nagelvast is [...] op de dijk over gemelde Hofstede gelegen met opgaande beuken en Eykeboomen en hakhout beplant te samen groot vijf en een halve morgen.*²¹ Na het overlijden van Jan Elias in 1808 vererfde **Doornburgh** naar zijn tweede zoon Willem Huydecoper (1770-1831). **Goudestein** vererfde naar de eerste zoon.

Vijfde fase 1813-'70: uitbreiding met voorplaats Elsenburg en aanleg landschappelijk park

Het is Willem Huydecoper die het aan Doornburgh grenzende terrein van de voorplaats **Elsenburg** gelegen tussen Vecht en Diependaalsedijk kocht in 1813. Hier wordt kort naar de ontwikkelingsgeschiedenis van **Elsenburg** gekeken tot de afbraak in 1812 en verkoop van de voorplaats in 1813 (afb. 7).

Terug naar Willem Huydecoper die **Doornburgh** uitbreidde met de oorspronkelijke 6 morgen van de voorplaats **Elsenburg** in 1813 voor fl. 4610,- *de grond van de voorplaats Elzenburgh ... zonder verder eenig Houtgewas, of andere, gebouwen,*

Afb. 7. De prekadastrale inmeting van 1810 laat de locatie van het hoofdhuis van Elsenburg zien (links) met de slingerivier. De scheisloot met Doornburgh was nog rechthoekig. De vijver is bij benadering ingetekend en geeft geen goede weergave van de werkelijkheid. Ook de vlakverdeling is geen goede weergave, de prekadastrale inmeting uit 1724 geeft een realistischer beeld (afb. 6).

Eerste fase Elsenburg tot 1716; aanleg buiten door architect Vingboons 1637

Joan Huydecoper liet op zijn grond het huis **Elsenburg** bouwen naar ontwerp Vingboons, gedateerd 1637. Huydecoper had reeds in 1633 een start gemaakt met het aanplanten van een boomsingel rond het terrein (zie afb. 1) en alvorens Elsenburg voltooid was, had Huydecoper een koper, blijkt uit aantekeningen op 16 juli 1636: *de Hofstede Elsenburgh verk. Aan Hnr. De Beyer voor fl. 5000,-*.²² Hendrik de Beyer voldeed het bedrag niet; er werd een regeling getroffen. De aantekeningen laten weten dat Joan Huydecoper op 2 november 1640 fl. 5000,- ontving van Jacob Burggraaf, *advocaet hove van Hollant*.²³ Hij kocht het voltooid Elsenburg en bezat het ruim 40 jaar. Cornelis Maire, eveneens advocaat te Amsterdam, kocht in 1681 de *Hofstede met land, plantage*²⁴ voor fl. 6000,-. François Verboon uit Leiden werd in 1713 voor fl. 9000,- eigenaar van het *Huis met inboedel en iepenbomen 6 morgen groot*.²⁵ Een gravure uit ca. 1650-’53,²⁶ de voortekening van Collem uit 1660 (afb. 3) en de gravure uit ca. 1691 van Bouttats (afb. 4) tonen **Elsenburg** tijdens de 17de eeuw. Tussen **Elsenburg** en **Goudstein** lag een laan met aan weerszijden een watergang, de latere Timmermanslaan.

Tweede fase Elsenburg van 1716 tot ’75; Frans classicistische tuin

Elsenburgs volgende eigenaar was Theodorus de Leeuw (1680-1744). Hij was een vermogend man. De Leeuw kocht **Elsenburg** in 1716 voor fl. 15.000,-. De buitenplaats van 6 morgen tussen Vecht en Diependaalse dijk werd uitgebreid met 20 morgen land achter de Diependaalse dijk. De 26 morgen omvatten de buitenplaats (de voorplaats), de tuin over de Diependaalse dijk (overplaats) en de weilanden. De vorm van deze gronden samen, was een groot rechthoekig geheel, de basisvorm van de Frans classicistische tuin met lange lanen.²⁷ Theodorus de Leeuw overleed en **Elsenburg** werd verkocht.

François de Witt (1706-’75) werd de nieuwe eigenaar in 1744 voor fl. 30.500,-. De aanleg van **Elsenburg** onder Theodorus de Leeuw was rijkelijk met beelden gesierd volgens de Frans classicistische mode. De akte vermeldt dat deze beelden buiten de overdracht vielen *Heerenhusing, stalle, koetshuijs, tuijnmans woning, orange huijs, speelhuijs en cabinetten en verdere getimmerte daar op staande te samen groot circa zes en twintig morgen en vierhondert roeden [...] Dan de verdere beeldengroepen, kindertjes, borstbeelden, sphinksen, termen en de Piedestallen en kokers alsmede Vasen en Poten en de spheerzonnewijzer met hun piedestallen en voliere agter het huys’ zullen onder desen koop niet begrepen zijn al [...] deselve aard ofte nagelvast waaren gelijk meede niet de orangerie, en bijgewassen, herten of ander vee nog tuinmansgereedschappen, broeibakken en ramen daar toebehorende*.²⁸

Er is sprake van dat er door François de Witt, een zoon van een Amsterdamse patriciërsfamilie, weinig veranderingen zijn aangebracht in de Frans classicistische tuinaanleg in voorplaats en overplaats van **Elsenburg**.²⁹

Derde fase Elsenburg 1775 tot 1810; Nieuw hoofdhuis en vroeg landschappelijke tuinaanleg

Zoon Jan de Witt kocht in 1780 het naastgelegen **Somerbergen**, ook wel **Moins en Content** genoemd, van Vrouwe Maria Johanna Bicker Hop voor fl. 8000,-. ... *De politieke spanningen in de Republiek en met name in Amsterdam lopen deze jaren flink op en de tegenstellingen tussen patriotten en Oranjegezinden worden allengs scherper. Jan de Witt is voorzeker een heftig patriot ... en de gevolgen daarvan blijven dan ook niet uit in 1787, het jaar waarin na aanvankelijke successen de patriotten ten slotte toch het onderspit delven. Tegelijk met vele collegae in de vroedschap ... wordt De Witt op 27 november 1787 door stadhouder Willem V ‘geremoveerd’*.³⁰

Bij zijn terugkomst in Nederland in 1795 had Jan de Witt zeven jaar in ballingschap buiten Ne-

derland doorgebracht. Hij liet een nieuw hoofdhuis³¹ bouwen en de tuin van **Elsenburg** werd gewijzigd naar de 'nieuwe' vroeg landschappelijke stijl met onder andere een slingervijver op de voorplaats. De Witt had gedacht zich met zijn vrouw en twee kinderen, die waren geboren tijdens hun ballingschap, definitief op **Elsenburg** te vestigen. De plannen wijzigden toen Jan de Witt zich voor zijn professe in Parijs vestigde. Vanaf 1800 verkocht hij zijn Amsterdamse grachtenpanden aan de Herengracht en zijn zojuist geheel nieuw aangelegde buitenplaats **Elsenburg**.

Vierde fase Elsenburg 1810-'13; Afbraak huis en verkoop van de gronden

In april 1800 kochten Mr. Laurens Johannes Nepveu (1751-1823) lid van het vroedschap van Utrecht en Margaretha Roosmale (1751-1829) het nieuw gebouwde **Elsenburg** met landerijen. Na een roemrijke eeuw met een expansie aan kapitale buitenplaatsen brak een periode van economische neergang aan. Dit betekende het verval van veel buitenplaatsen aan de Vecht. De laatste eigenaren van **Elsenburg** trachtten tevergeefs het goed per veiling te verkopen in 1810. In 1812 werd het huis gesloopt en de gronden werden verkocht. Het twee meter lange verkoopbiljet uit 1810 geeft een goed beeld van het *zeer aanzienlijk extra welgelegen en buitenwoon vermakelijk buitengoed, genaamd Elzenburg*.³² Het veilingbiljet meldde verder het volgende over de voorplaats: *komen van ... den Dienpendaalfchen Dijk af/ tredende door een Capitaal IJzer Hek, aldaar eerfelijk vindt een breede Oprey-laan, beplant met twee dubbele Reyen ongemeen zwaare Beuke Bomen; welke laan agter de hier natemelden Slinger-Vijver loopt en ten wederzijden met Hakhout beplant is/ en waarop diverse Slinger-Bosfchen hun uitgang hebben/ zich aldaar met die Laan als dan verenigende/ zo als men bij het Omwandelen van de Plaats duidelijc zal ontwaaren worden; gaande men ter linkerzijde van de gemelde Laan bij het inkomen van 't Hek door een Fraai Slinger-Bosch met verscheidene soorten van Hakhout en Boomen beplant/ langs een Capitale in den Grond Gemetselde IJskelder; rondom als voren beplant/ en welk Slinger-Bosch op den Oprey-Laan zijn uitgang heeft/ en ter linkerzijde mede gaande in een Slinger-Bosch met veele soorten van Hakhout en zwaare Opgaande Boomen beplant/ zijnde alleraangenaamst aangelegt en met diverse kruislanen doorsneden/ en waar ter zijde een groote Boomgaard gelegen is/ waarin diverse Exquise en Weldragende Vrugt-Bomen geplant zijn/ en welke door een Steene Schutting-Muur omringt wordt; terwijl men ter linkerzijde van hetzelbe/ langs de hier natemelden Slinger-Vijver Wandelende/ naar de hier voren gemelde breed Laan, dit Bosch aldaar een einde neemt: doch die bree Laan alsdan vervolgende/ welke ook weder door andere Slinger-Laanen, tot aan het einde van de Over-Plaats, en ten wederzijden naar diverse welaangelegde Engelfche Partijen, rondom de gemelde vijver gelegen; twerwijl aan de rechterzijde van de Heeren Huizingen gevonden wordt een Capitale Goudvis-Kom, rondom met hoge Opgaande Boomen beplant/ en langs welke men Wandelen/ ter eener zijde den toegang heeft tot een Gemetzeld Schuiten-Huis, en ter andere zijde naar een welaangelegt Slinger-Bosch, lopen mede over bevallige Hoogtens en Laantens/ en door Fraaije Engelfche Plantfoenen, welke met extra schoone Sparre-, Ipen-, en andere Bomen en Vreemde Gewasfchen beplant zijn/ afgewisfeld/ en door de laatgenoemde Slinger-Vijver doorsneden wordende/ het welke op verscheidene plaatzen veel Frappante Gezichten oplevert: hebbende men verders door een Capitaal IJzer Hek den Uitgang naar de Rivier de Vecht ...*

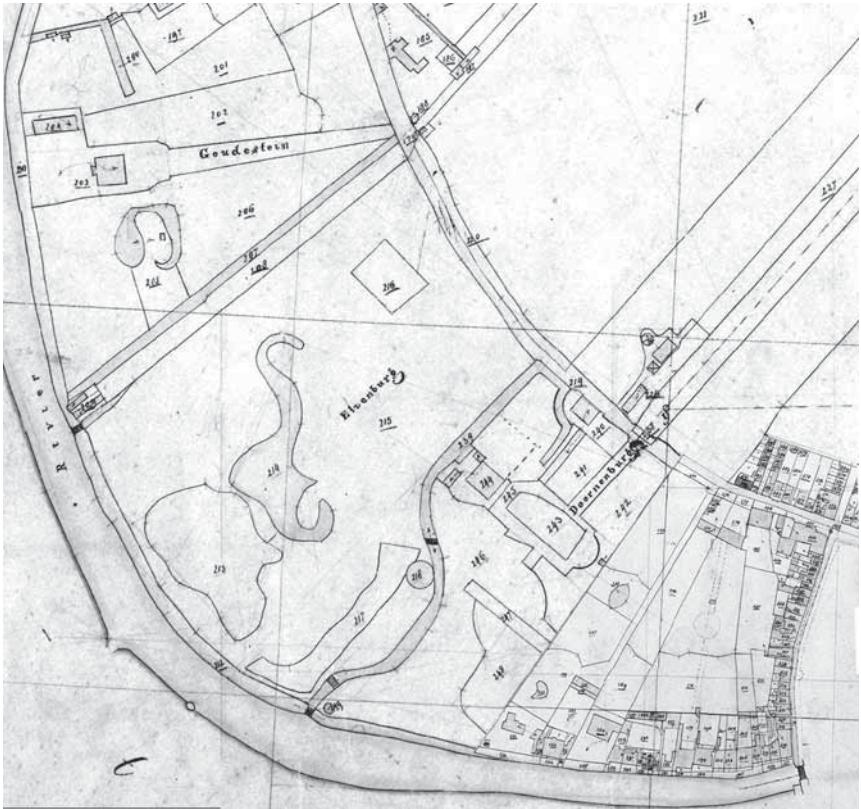

*welke zich daar thans nog op zijn bevindende.*³³ Onder de verkoop werd wel inbegrepen *bomen en Heg op den Diependaalschendijk en alsmede de ... ommuurde boomgaard.* In een andere akte verkocht ene Jan Waltman *alle Eiken en Beuke ... welke zich op de voorplaats van de Hofstede Elzenburg bevind en het hakhout dat thans hakbaar is.* Huydecoper was reeds eigenaar van de grond en in de overeenkomst werd dus ook de volgende conditie opgenomen: *Dat al het hout dat thans niet hakbaar is ... blijft staan en onder deze kaap gelaten ten profijte van den Heer Willem Huydecoepr voormeld, zoo als ook de willige stoven met het Laan op het akkertje tuschen de twee slooten.*

Na de aankoop werd een deel van de grenssloot tussen **Doornburgh** en **Elsenburg** vergraven tot een brede watergang met een bocht om de ijskelder heen naar de Vecht (afb. 8). De open weide groot 2,5 morgen werd door Huydecoper verhuurd in 1815. Die open weide is goed te zien op de litho (afb. 9) van P.J. Lutgers uit 1836 en werd genoemd door J.B. Christemeijer *de aanblik van het ruime, opene graspark der buitenplaats Doorneburgh welks ligtgroen bij het meer donkere loover dier omringende dreeven te lachender afsteekt.* Verderop werd de pas gebouwde oranjerie in zijn setting bewonderd *welks kleur en bouwvorde in gelukkige overeenstemming is met het geheel dezer bevallige partij.*³⁴

De oorsprong en opdrachtgever van het afgebeelde smeedijzeren hek in Lodewijk XIV stijl op de tekening van Lutgers is ondanks eerdere onderzoeken nog niet opgehelderd. De locatie van het hek markeert de toegang tot voormalig Elsenburg en stamt van voor 1637. De vermelding van een *Capitaal IJzer Hek ... naar de Rivier de Vecht* in het veiligbiljet van 1810, kan er op duiden dat het hek van oorsprong tot Elsenburg behoorde en het is aangekocht door Willem Huydecoper die de naam in het hek heeft aangepast. Het hek aan de Diependaalsedijk dat de overgang markeert naar de voormalige overtuin, behoorde eveneens tot Elsenburg. Hier werd de naam Doornburgh in het hek verwerkt.

Maria Vink (1785-1861), echtgenote uit het tweede huwelijk van Willem Huydecoper, bewoonde **Doornburgh** na het overlijden van haar man van 1831 tot '61. Na haar overlijden was Jan Elias Huydecoper (1798-1865) eigenaar. Jan Elias woonde in Zeist en verhuurde **Doornburgh**; zo bleek uit de nalatenschap dat heer De Wolff fl. 500,- 's jaars betaalde voor de huur van de buitenplaats. Na het overlijden van Jan Elias werd **Doornburgh** verdeeld over diverse nazaten van de familie Huydecoper. **Doornburgh** werd direct te huur aangeboden in het Algemeen Handelsblad van 1865. In 1866 werd een groot deel van de houtopstand te gelde gemaakt. In Het Algemeen Handelsblad van 1 decem-

Afb. 8. Links de voorplaats van Elsenburg met slingervijver uit ca. 1795. De tuinaanleg voor het hoofdhuis van Doornburgh is gedeeltelijk nog van opzet de tuinaanleg onder Van Zon uit ca. 1684. De grenssloot tussen Doornburgh en Elsenburg is vergraven en landschappelijk van stijl uit ca. 1813. Rechts naast Doornburgh ligt Vechtlevén. De kadasterkaart werd ingemeten in 1812, in 1818 herzien door Z. van Zijlmans.

ber werd melding gedaan van *Belangrijke verkoop van Boomen* de advertentie noemde 106 *Zware gave Eikenbomen*, 82 *dito Iepen*, 12 *dito Beuken*, 4 *dito Linden*, 2 *1/4 Bunder Griendhout*.

Afb. 9. 1836 Litho door P.J. Lutgers met het hek, de weide en de oranjerie van Doornburgh.

Zesde fase 1870-1912: aankoop Vechtleven, aanleg slingervijver en vergraving Timmermanslaan

Via studie van kaarten en krantenartikelen uit het einde van de 19de eeuw is duidelijk geworden dat tussen 1886 en 1900 **Vechtleven** werd aangekocht. De oude tuinmuur uit ca. 1726 tussen **Vechtleven** en **Doornburgh** werd afgebroken. In de vergrote tuin werd een landschappelijke slingerende watergang gegraven. Er werden diverse boomgroepen aangeplant, waaronder veel bruine beuken en platanen. Een rode gebundelde boom sloot het eind van de zichtlijn af. Ten oosten van het hoofdhuis kwam een groep tamme kastanjes. De moestuin kreeg zijn plek in de hoek bij de Diependaalsedijk. Uit veldonderzoek blijkt dat diverse bomen ook elders in het terrein zijn aangeplant, zoals rond de slingervijver van voormalig **Elsenburg**. De aanleg kan niet worden toegeschreven aan J.D. Zocher (1790-1870), maar mogelijk wel aan zijn zoon L.P. Zocher (1820-1915). Er is tijdens het onderzoek geen originele bron gevonden, die duidt

op de inmenging van deze architect. De eerste secundaire bronnen zijn een Handboek uitgebracht door de vereniging ter bevordering van het vreemdelingenverkeer uit 1957 en een artikel in *Oud Utrecht* uit 1957.

In *De Kleine Courant* van 25 juli 1877 schreef P.H. Witkamp in de rubriek *Het nieuws van de dag* hoe hij **Doornburgh** vanaf het jaagpad bezag. *Te midden der liefelijke omgeving van bloemperken en vijvers, schijnt het heerenhuis van Doornburgh zich terug te trekken achter het beschermend looverdak van donkere boschpartijen.* De Timmermanslaan tussen **Goudestein** en **Doornburgh** was toen reeds vergraven: *Een tweetal flauwe bochten in het pad verhoogt de schoonheid.* Een deel van het park van voormalig **Elsenburg** kwam zo ten goede aan de parkaanleg van **Goudestein**. In dezelfde krant werd een tweetal advertenties gepubliceerd. In 1887 en 1900 werd **Doornburgh** te huur aangeboden: *De Buitenplaats Doornburgh, bestaande in eene ruime en aangename woning, van alle vereischten voorzien, Stal, Koetshuis Tuinmanshuis, Oranjerie, Broeierij en Moestuin, Bosch en desverkiezende een perceel Weiland, te zamen 9 à 10 Hectaren.*

In deze periode werd het terrein door de familie Huydecoper ook ter beschikking gesteld voor evenementen zoals; tentoonstelling van vee, concerten, conferenties en muziekfeesten

Zevende fase 1912-1957: verbouwing hoofdhuis

Jan Pieter van Voorst van Beest werd in 1912 eigenaar. Van Voorst van Beest groeide op op het overliggende buiten **Harteveld** aan de westzijde van de Vecht. Een artikel in *Buiten* uit 1925 beschreef **Doornburgh** na de verbouwingen en herstelwerkzaamheden in 1921³⁵ en er werden twee foto's van het park gepubliceerd (afb. 10 en 11). Net als de Huydecopers stelde Van Voorst van Beest zijn

Afb. 10. 1925 Landschappelijke aanleg met grindplein rond het huis.

Afb. 11. 1925 Een verzonken pad naar de Zwitserse brug.

Afb. 12. Utrechts Nieuwsblad (21-05-1927), p.10 van 16.

terrein geregeld beschikbaar voor concoursen, sportactiviteiten, concerten en andere samenkomsten (afb. 12). Interessant is, dat de heer van Voorst van Beest van 1919 tot '31 te boek staat als lid van Niftarlake.

In 1954 werd **Doornburgh** door de Planologische Dienst van Utrecht in kaart gebracht (afb. 13). De tekening met waardevolle informatie is gevonden in het archief van de RCE. Mogelijk werd de kaart gemaakt in het kader van het uitbreidingsplan dat ter visie was gelegd in 1954 met het voorstel tot de aanleg van een verbindingsweg van de huidige Dr. Ariënslaan over de buitenplaats naar de Rijkstraatweg. De kaart toont ook gearceerde bouwblokken, mogelijk van later datum.

Van Voorst van Beest vestigde zich in 1956 te Baarn en verkocht **Doornburgh**. De Heidemaatschappij nam tijdelijk het beheer van **Doornburgh** over.

Afb. 13. 1954 Inmeting van Doornburgh. (Planologische Dienst Utrecht)

Zevende fase 1957 tot nu: bouw van klooster Dom Hans van der Laan

In 1957 kocht De Priorij van de Reguliere Kanunnikessen van het Heilige Graf **Doornburgh**. De zusters hadden behoefte aan meer ruimte en wilden een klooster bouwen op **Doornburgh**. Het grote koetshuis en de garage werden hoger opgetrokken. Andere bouwwerkzaamheden stuitten op meer weerstand. In het *Utrechts Nieuwsblad* van 21 juli 1962 is te lezen dat B&W van Maarssen ad-

vies heeft gevraagd om een veelbesproken bouwaanvraag te bekijken. Eerdere plannen bespraken de bouw van een kerkgebouw tegen het hoofdhuis en een kloostergebouw elders in het park. In het artikel werd genoemd dat een locatie uit het zicht voorkeur had vanuit B&W. Genoemd werden de moestuin of de tennisbaan nabij de Herengracht.

De tijd heeft de geschiedenis ingehaald. Het klooster uit 1965 dat werd gebouwd op de tennisbaan werd in 1995 opgenomen in de gemeentelijke monumentenregistratie van Maarssen. De omschrijving meldt: *Het klooster is gebouwd in Bossche school stijl. Deze bouwstijl is ontwikkeld door de architect Dom. H. van der Laan. Hij bracht de proporties van de klassieke architectuur opnieuw tot leven via de leer van het 'plastisch getal'. Deze manier van ontwerpen is ook in het klooster toegepast en bepaalt alle verhoudingen tot in de kleinste details, evenals van de meeste meubels.* Met de bouw werd de toegangsweg verlengd tot het klooster. De thee-koepel aan de Vecht en de Zwitserse brug verdwenen, de thee-koepel staat nu bij kasteel **Bolenstein**. De moestuin werd parkeerplaats.

Met vele initiatieven en verdere plannen zal dit particuliere eigendom zijn huidige bestemming behouden. De zusters hebben in de ruim zestig jaar een belangrijke rol gespeeld in het behoud van **Doornburgh**.

Noten

- 1 Verricht in het kader van de cursus 'Tuinkunst en Parken, historie en instandhouding' aan de Hogeschool Utrecht, december 2008.
- 2 Het huis Elsenburg aan de Vecht en zijn eigenaren (1637-1813), drs. R.E. van Ditzhuizen, *Jaarboek Centraal bureau voor Genealogie*, deel 38, 1984.
- 3 Elsenburg heeft een uitgestrekte tuinaanleg gekend in het midden van de 18de eeuw. De overtuin in vroeg landschappelijke stijl lag ten oosten van de Diependaalsedijk. Zie tuinhistorische rapportage; dr. Lucia Albers, drs. Hanneke Helmink-Habes, ir. drs. Kees Spelt, *Hofstede Elsenburg*, Albers Adviezen, Utrecht 2001.
- 4 K. Ottenheim, *Philips Vingboons*, Zutphen, 1989, p.37.
- 5 Gedicht op kaart 'Een cleen gedeelte van de Heerlijkheit van Maersseveen' uitgegeven door Jacob Colom, Amsterdam, 1660.
- 6 Op.cit. noot 4, p.34 *De veelheid van informatie* [red. in het privé archief van Huydecoper] *over de activiteiten van Huydecoper maakt hem tot een sleutelfiguur in de loopbaan van Vingboons. ... Door zijn grote belangstelling in architectuur zal Huydecoper een nauwere band met Vingboons hebben gehad dan de meeste andere opdrachtgevers.*
- 7 In het artikel *Mathematische uitgangspunten van de Hollandse bouwkunst in de zeventiende eeuw* door K.A. Ottenheim wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste boekwerken uit de zeventiende eeuw en architecten die zich bezig hielden met het mathematisch ideaalbeeld van schoonheid.

- 8 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 9 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 10 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1130 en 1174, Het Utrechts Archief.
- 11 <http://www.let.uu.nl/nederlands/nlren/grachtengordel/zon.bio.html>.
- 12 Rozemarijn van Leeuwen, 'Katharyne Lescaijje: "Vermaarde en volgeestige dichteresse tot Amsterdam" (1649-1711)' (onderzoeksnota, 1993). Op: www.rozemarijnonline.net/letterkunde.html.
- 13 W.R.D. van Oostrum, *Zon, Sara Maria van*, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Zon> [07/04/2009].
- 14 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 15 Dr.R. van Luttervelt, *De Buitenplaatsen aan de Vecht*, De Tijdstroom, Lochem, 1970 2de druk, p.21.
- 16 *Elswout te Overveen*, Rijksdienst voor Monumentenzorg, Zeist, 1984, p.9.
- 17 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 18 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 19 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 20 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 21 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1164, Het Utrechts Archief.
- 22 Op.cit. noot 4, p.35 en voetnoot nr. 79 op p.273.
- 23 Het Utrechts Archief, inv.nr. 34-4 aktenr. 337.
- 24 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1166, Het Utrechts Archief.
- 25 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1166, Het Utrechts Archief.
- 26 '*Aldus vertoonen de Wooninghen, Hoffsteden en Gebouwen, gelegen aende noord-oost zyde vande Vecht, van 't Huys Oudaen langs de Heerlycheyt van Maarsseveen tot aen Vechtestein*' is afgedrukt aan de binnenzijde van de kaft van '*Plaatsen aan de Vecht en Angstel*', E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lissman, 1997).
- 27 Op.cit. noot 3, p.20.
- 28 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1166, Het Utrechts Archief.
- 29 Op.cit. noot 2, beschrijft het op p.22 als volgt *Hoewel Francois de Witt 31 jaar lang veel van zijn tijd op Elsenburg doorbracht, zijn er geen aanwijzingen dat hij in die tijd iets aan de tuinen heeft laten veranderen. Dat moet het werk zijn geweest van zijn zoon Jan.*
- 30 Op.cit. noot 2, p.16.
- 31 In het boek *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel*, E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lissman, Canaletto, Alphen aan de Rijn, 1997 bevinden zich op pagina 19 en 20 twee plattegronden van de kamerindeling van het nieuwe huis Elsenburg en een aangezicht van de zijgevel van het nieuwe huis plus een beschrijving waar nog andere stukken en afbeelding van het huis zijn ondergebracht en/of gearchiveerd.
- 32 De minutieuze beschrijving van de buitenplaats Elzenburg op het veilingbiljet van 1810 met een oppervlakte van 27 morgen en 300 roeden, ruim 23 hectare, geeft uitgebreid verslag van huis, interieur en tuinaanleg, Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1167, Het Utrechts Archief.
- 33 Archief Familie Huydecoper, inv.nr. 1167, jaar 1813, Het Utrechts Archief.
- 34 J.B. Christemeijer, *Het Lustoord tussen Amstel en Grebbe*, 1837, opnieuw uitgegeven Repro Holland B.V., Alphen aan de Rijn, 1986, p.88-89.
- 35 *Huize Doornburgh bij Maarssen*, tijdschrift Buiten, nr. 19 (1925), p.4-16.

Sporen uit de mediene. Joods verleden van de Vechtstreek

Tine Visschedijk-Lammers

Inleiding

In 2010 werd in museum Maarssen een tentoonstelling gehouden over het joodse leven in de Vechtstreek. Het onderstaande artikel werd als achtergrondinformatie bij de tentoonstelling uitgegeven. De redactie van het jaarboek meent dat een ruimere verspreiding onder de leden van Niftarlake van interesse zal zijn.

Voor Maarssen en Maarsseveen speelden in de 17de en 18de eeuw een belangrijke rol in de opkomst en bloei van joodse gemeenten buiten Amsterdam. Wordt Amsterdam wel Mokum genoemd, de mediene is de (joodse) betiteling voor het gebied van joodse gemeenschappen in Nederland buiten Amsterdam, zogezegd 'de provincie'.

Veel zichtbare herinneringen zijn er niet meer aan het joodse verleden van de Vechtstreek.

Zo zijn er nog slechts een paar 'sabbathpaaltjes'; deze dienden als symbolische afsluiting van het private gebied voor de sabbath. Als enige plaats in deze regio kent Weesp momenteel nog een synagoge.

Wel bestaan er diverse publicaties over dit thema, onder andere van de joodse historicus, Jac. Zwarts (1899-1943), die veel onderzoek heeft gedaan in archieven.¹

Ook Dick Dekker heeft over dit bijzondere stukje geschiedenis van deze regio een uitgebreid hoofdstuk geschreven in zijn boek over de geschiedenis van Maarssen.²

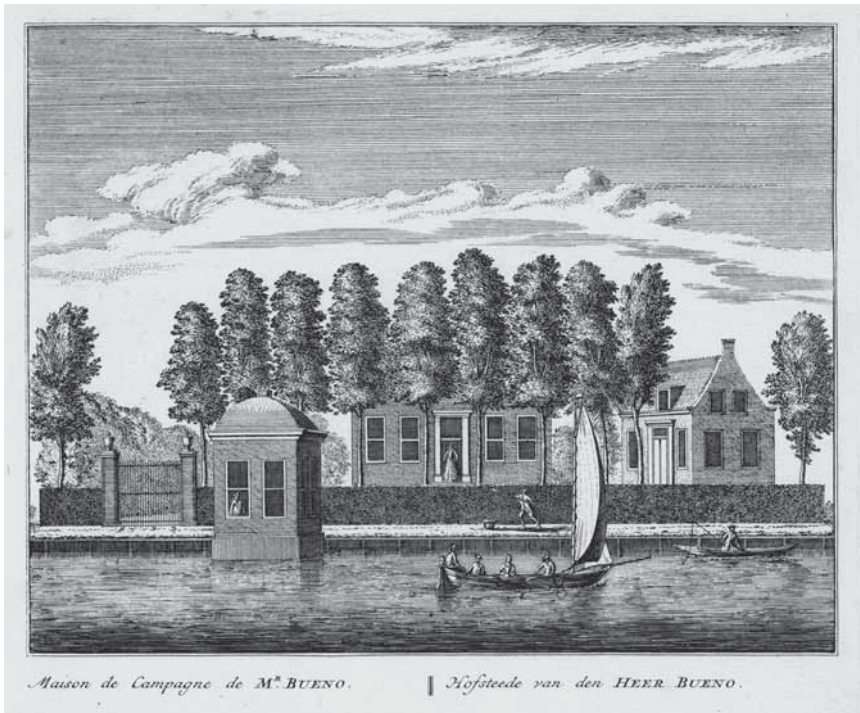
Wie waren die nieuwe joodse bewoners van destijds, waarom kwamen ze hierheen en hoe verging het hen?

Komst van de eerste joden naar de Vechtstreek

Portugese joden

De eerste joden vestigden zich omstreeks 1650 in de Vechtstreek. Dit waren voornamelijk Portugese joden uit Amsterdam, waar toen een bloeiende joodse gemeenschap was ontstaan van rijke kooplieden, aanzienlijke geleerden, medici of juristen. Zij waren afstammelingen van joden die in de 15de en 16de eeuw verdreven waren uit Spanje en Portugal.³

We gaan nog even verder terug in de geschiedenis. Toen het koningspaar Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië in 1478 in Spanje, en een halve eeuw later ook in Portugal, de inquisitie instelden, werden joden daar gedwongen

Maison de Campagne de M^r. BUENO.

Hofsteede van den HEER. BUENO.

Afb. 1. 'Hofsteede van den heer Bueno', gravure Abraham Rademaker, ca. 1730. (Col. Joods Historisch Museum, Amsterdam)

zich te bekeren tot het christendom. Anders verloren ze hun bezittingen of werden zelfs gedood. Sommigen werden katholiek, maar bleven vaak in het geheim thuis hun geloof uitoefenen. Ze worden ook wel *marranen* genoemd. Velen vluchtten na verloop van tijd naar andere landen, o.a. naar de noordelijke Nederlanden. Veel verdreven Portugese joden (ook wel *sefardische* joden geheten) namen in ons land weer hun oude geloof aan.

Portugeesjoodse families uit Amsterdam zagen goede bestaansmogelijkheden langs de rivier de Vecht, die een uitstekende vaarverbinding vormde vanuit Amsterdam naar het zuiden. Een aantal van hen was betrokken bij de handel in tabak. Uit archieven is bekend dat een van de eerste joden in Maarssen Abraham Aboab, alias Dionies Genis, heette. (Als men handel dreef op Spanje namen vaak een 'alias'-naam aan naast de voornaam of familienaam om zo moeilijkheden met de Spaanse inquisitie te voorkomen. Bijvoorbeeld een Abraham of Moses noemde zich buiten joodse kring Antonio of Diego). Aboab stamde af van een oud en aanzienlijk Castiliaans geslacht. In 1620 was hij nog werkzaam in Lissabon als reder. Enkele jaren daarna is hij uitgeweken naar Amsterdam, waar hij een tabakshandel begon.

Aboab kocht in 1652 het huis **Hogesant** aan de huidige Breedstraat in Maarssen. Zijn erven verkochten het huis aan geloofsgenoot Bueno de Mesquita.

Er is ook geprobeerd in Maarssen een zijde-industrie op te zetten. Dat mislukte door tegenwerking vanuit de stad Utrecht. Na een paar jaar moest de zijdemolen worden afgebroken op last van de Utrechtse vroedschap die beducht was voor te grote concurrentie voor de eigen burgers. Wellicht heeft een aantal joden zich in Maarssen en Maarsseveen gevestigd vanwege de nabijheid van de hogeschool in Utrecht. Joden mochten in die tijd wel in die stad komen studeren, maar zij mochten er niet wonen. Vooral de colleges Hebreeuws en joodse geschiedenis werden toen veel bezocht. Men onderwees in Utrecht het Hebreeuws, omdat die taal voor predikanten noodzakelijk was om de bijbel in de oorspronkelijke taal te kunnen lezen.

Zoals veel andere rijke Amsterdamse burgers bouwden of huurden ook vermogende en aanzienlijke Portugese joden rond 1700 een buitenplaats aan de Vecht, vanaf Utrecht tot in Vreeland. Zij verbleven hier in eerste instantie waarschijnlijk alleen in de zomer.

Uit koopcontracten en andere documenten zijn van een hele rij buitenplaatsen de Portugees-joodse eigenaren of huurders bekend.⁴ In Maarssen onder andere **De Bogaerd (nu De Boomgaard)**, **Den Oever (nu Vechtoever)**, **Doorn-**

Afb. 2. De inrijpoort van de (voormalige) buitenplaats Rosendael, die de broer van Raphaël, Joseph Aredondo in 1705 liet maken, is er nog.

burgh, Endelhoef, Geesbergen, Herteveld, Hogevecht, Huis ten Bosch, Huis ter Meer, Leeuwenvecht, Luxemburg, Mariënhof, Raadhoven, Richmont, Soomersbergen, Spruytenburg (nu Leeuwenburg) en Vegtleeven. Vlakbij Utrecht in het gerecht Achttienhoven was er bijvoorbeeld het (nu verdwenen) **Roosendael**, door Raphaël Aredondo gekocht in 1681.

Ook in andere plaatsen langs de Vecht kwamen enkele Portugees-joodse bewoners te wonen, zoals op **Vijverhof** in Nieuwersluis – destijds gekocht van de bekende Agnes Blok – en op **Slotsigt** (later **Slotzicht** genoemd) in Vreeland.⁵ Laatst genoemde buitenplaats was in het bezit van de familie Lopes Suasso uit Den Haag. De Suasso's, waarover verderop meer, zijn kenmerkend voor de groep welvarende en invloedrijke Portugese joden die begin 18de eeuw naar de Vechtstreek kwamen.

Hoogduitse joden

De komst van Hoogduitse (of *asjkenazische*) joden in de Vechtstreek begon iets later, vanaf 1700. Terwijl de eerste sefardische joden vooral in het dorp Maarsse woonden, vestigden zij zich eerst vooral in het aangrenzende Maarsseveen. Hoogduitse joden⁶ waren uit de grensstreek met Duitsland ons land ingetrokken, op de vlucht voor de wrede *pogroms* (vervolgingen), met name in Polen en Litouwen. In tegenstelling tot hun sefardische geloofsgenoten kwamen zij arm en berooid in ons land aan en leefden hier vaak in miserabele omstandigheden. Zij knoopten de eindjes aan elkaar door het maken van schoenen, kleren en sigaren, of vaker nog als straatventer of bedelaar.

Terwijl de sefardische joden Portugees of Spaans spraken, hadden de asjkenazische joden het *jiddisch* als taal, een vroege vorm van Duits gemengd met Hebreeuwse, Slavische en Romaanse woorden en in Hebreeuwse letters geschreven. Portugese en Hoogduitse joden hadden dus verschillende achtergronden en vormden in sociaal opzicht sterk van elkaar afwijkende groepen. Door de buitenwacht werden zij door hun gemeenschappelijke religie meestal als één geloofsgemeenschap gezien.

Tot op zekere hoogte konden Hoogduitse joden op ondersteuning rekenen van hun sefardische broeders. Dekker⁷ vermoedt dat zij hier naar toe kwamen om voor de welvarende Portugese joden te werken, omdat er hier, volgens een lijst uit 1748 van huisgezinnen en hun beroepen, drie ritueel slachters woonden. In 1741 woonden, volgens een brief van de schout van Maarsse aan de 'Edele Mogende Heren van Utrecht', er zestien Hoogduitse gezinnen in Maarsse en Maarsseveen.

Veel joodse kleine kooplieden dreven overdag handel in Utrecht, maar waren gedwongen door het vestigingsverbod daar buiten de stadsgrenzen te wonen. In de loop van de 18de eeuw bereikten sommige Hoogduitse joden een zekere welstand, bijvoorbeeld door de verkoop van loterijbriefjes naast hun handelswaar. Maar de meesten van hen hadden een karig bestaan.

Van ketter en vreemdeling tot burger

De positie van joden was van oudsher zeer wankel. De christenen stonden afwijzend tegenover de joden, omdat zij hen zagen als nakomelingen van het volk dat Christus had vermoord. Bij tegenspoed, zoals een pestepidemie, werden joden vaak als de zondebok gezien en werden dan uit steden en dorpen verdreven.

Vanaf eind 16de eeuw vestigden zich veel joden in de Republiek der Verenigde Nederlanden, omdat volgens artikel 13 van de Unie van Utrecht (1579) niemand hier wegens zijn geloofsovertuiging vervolgd mocht worden ('dat men nyemant ter cause van religie zal mogen achterhalen ofte onderdrukken'). Vooral in Amsterdam konden veel (Portugese) joden een nieuw bestaan opbouwen.

Tegenwerking vanuit kerk en overheid

Al snel na hun komst rond 1655 kwamen in Maarssen meerdere Portugese joden in één van hun huizen samen voor hun godsdienstoefeningen.

Het aantal joodse bewoners was intussen zo sterk toegenomen, dat er behoefte was aan een grotere, openbare synagoge. Toestemming op hun verzoek voor de bouw daarvan was om meerdere redenen echter niet te verwachten. De Staten van Utrecht en de vroedschap van de stad Utrecht waren, zeker op het punt van religie, zeer behoudend. Van Gedeputeerde Staten mocht geen andere dan de calvinistische godsdienst in het openbaar worden uitgeoefend. In de praktijk werd het joden – evenals katholieke burgers – doorgaans oogluikend toegestaan hun afwijkende religie in privé-woningen (schuilkerken) te belijden. De geloofsfanatieke christelijke kerkenraad in Maarssen belaagde de Staten echter voortdurend met tal van klachten over joden en hun godsdienst.

... dat sedert deze somer 't ghetal derselver menschen merckel. toegenomen wesende: Zij luyden hadden onderstaen nu op hare Sabbath dagen samenrottinge te maken: gaende opentlyck met vrouwen, kinderen en maegden in een huys: dat bij een van hen luyder natie aldaer was aangekocht, ende henl. ingewilligt om haren dienst daarin te plegen ...

Officiële toestemming voor een joods gebedshuis was in 1719 duidelijk nog een stap te ver. Toch is de Portugeesjoodse synagoge er in 1720 gekomen. Ge-deputeerde Staten gaven weliswaar geen officiële toestemming, maar reageerden ook niet instemmend op het protest van de Maarssense kerkenraad. Waarschijnlijk kwam die veranderde opstelling van Utrecht voort uit economisch belang, omdat men in die tijd de financiële steun van vermogende Portugeese joden voor bepaalde activiteiten goed kon gebruiken.

De joodse gemeenschap pakte het vervolgens omzichtig aan. Op naam van twee joodse bewoners werd uit de armenkas – kennelijk waren er niet of nauwelijks armlastige Portugeese joden – een huis gekocht en als synagoge benut. Vijftig jaar later werd het pand formeel overgedragen aan de Portugeesjoodse gemeente.

Ook de Hoogduitse joden in Maarssen en Maarsseveen verzochten om toestemming voor een eigen synagoge. Dat wil zeggen om een pand dat waarschijnlijk al als huissynagoge in gebruik was, meer geschikt te maken als synagoge. In 1758 werd daarvoor het groene licht gegeven.

Al eerder, in 1741 hadden de parnassijns Nathan Levi en Joseph van Lier vergunning gevraagd om een begraafplaats aan te leggen in Maarssen. De transportkosten voor vervoer van de doden naar de Hoogduitse begraafplaats in Muiderberg waren voor veel arme Hoogduitse joden te hoog. Steeds bracht de schout een negatief advies uit: 'te veel in 't gesigt'. In 1746 werd het verzoek gericht aan de schout van Maarsseveen voor een plaats 'buyten 't gesigt' achter de Diependaalsedijk. Opnieuw werd dit afgewezen, omdat de schout vreesde dat een joods kerkhof 'arme en behoeftige menschen' naar Maarssen zou lokken 'tot groot nadeel der opgezetenen'; het zou 'menschen van die geringe soort' wel onverschillig zijn waar zij na hun dood begraven worden. In 1749 werd het probleem tenslotte tactisch omzeild. Men liet in het naburige gerecht Tienhoven door de Portugeesjoodse Franco Mendes een stuk land aankopen dat per schuit bereikbaar was via Vecht en de Tienhovense Trekvaart en dan een stukje over land, door middel van een 'recht van overpad'. De ambachtsheer van Tienhoven en de eigenaar van de grond ernaast, Huydecoper, hadden geen bezwaar tegen de landverkoop. De schouten van Maarssen en Maarsseveen hadden daar geen zeggenschap.

Vreemdelingen

In de loop der tijd werden joden door de bevolking niet zozeer als ketters gezien, maar vooral als vreemdelingen. Niet voor niets sprak men over 'de Joodsche natie'. Zij hadden niet alleen afwijkende godsdienstige rituelen en gebruiken, zoals tijdens de sabbath. Joodse inwoners weken ook sterk af van de bevolking door hun geheel andere culturen en gesproken talen. Zij vormden geheel op zichzelf staande groeperingen in de samenleving van toen.

Joden hadden ook geen volledige burgerrechten. Bijna nergens werd het hen toegestaan een ambachtelijk beroep uit te oefenen en grond te bezitten. Zij

Afb. 3. In Maarssen staan op twee plaatsen nog zogenaamde jodenpaaltjes of sabbathpaaltjes. Omdat de sabbath voor orthodoxe joden een dag van absolute rust is, is zelfs het dragen van voorwerpen buiten 'privaat' terrein op de sabbathdag verboden.

Met uittrekbare hekken, later met paaltjes en kettingen, en door een vaste brug te vervangen door een ophaalbrug werd in 1725 het sabbathgebied door de joodse gemeente symbolisch afsluitbaar gemaakt. Dit gebeurde met toestemming van de Staten van Utrecht.

concentreerden zich daarom vaak op vrije beroepen, zoals handel en bankieren en de kunstsector, met name muziek.

Acceptatie en emancipatie

Vanaf 1619 stond het elke stad in de Republiek vrij om te bepalen of men joden wel of niet wilde toelaten en onder welke voorwaarden. In Utrecht – als laatste van de vier grote steden – duurde het tot 1789 voor er aan joden toestemming tot vestiging werd verleend, waarschijnlijk op voorspraak van stadhouder Willem V.

Toen werden gepubliceerd de *Artikelen waarop aan de jooden, bij requeste zulks verzoekende, het recht van inwoning binnen de stad Utrecht zal worden vergunt.*

Afb. 4. Besluit Gedeputeerde Staten van Utrecht, 1789. (Col. Het Utrechts Archief)

Joden moesten wel een certificaat kunnen overleggen waarin de parnassijns bevestigden dat men in die joodse gemeente was opgenomen en dat deze gemeente zich garant stelde voor het geval men armlastig werd.

Daarna verhuisden velen naar Utrecht en begon de terugloop van de joodse gemeente in dit deel van de Vechtstreek.

Door de Verlichting en Franse revolutie kwam de politieke emancipatie van joden in zicht. In 1796 kregen ook joden volledige burgerrechten. Oude vooroordelen en achterstelling op tal van terreinen in het openbare leven, vooral de beperkende bepalingen van de gilden, bleven echter nog lange tijd bestaan. De evolutie van ketter en vreemdeling naar burger heeft zich slechts langzaam voltrokken.⁸

Opkomst en bloei van joodse gemeenten: synagogen en begraafplaatsen

Bijna twee eeuwen hebben joodse gemeenten in de Vechtstreek een grote bloei gekend. Diverse (huis)synagogen en joodse begraafplaatsen waren daar het bewijs van. Momenteel zijn alleen de synagoge in Weesp en de Hoogduitse begraafplaats in Muiderberg nog als zodanig in gebruik.

Synagogen

De synagoge is zowel een plaats van samenkomst als een 'leerhuis'. Ook wordt wel de jiddische term '*sjoel*' gebruikt, (afgeleid van het Duitse Schule). Volgens joods recht mag pas een dienst worden gehouden als er 10 of meer mannelijke personen ouder dan 13 jaar aanwezig zijn. Essentieel voor een synagoge zijn:

- de *Heilige Ark*, een kast waarin de *Tora*, de handgeschreven geloofsleer, op perkamenten rollen is opgeborgen;
- een *biema*, een verhoging waarop de Tora wordt gelezen;
- een *mikweh*, een bad om personen en voorwerpen ritueel te reinigen.

Synagogen in Maarssen

In een verkoopakte uit 1718 van het huis **Vegtevoort** aan de Breedstraat – waarin nu een apotheek is gevestigd – staat vermeld dat daar een kamer was ingericht als (huis)synagoge. **Vegtevoort** wordt daarom wel beschouwd als de eerste synagoge in de provincie Utrecht.

Volgens Zwarts⁹ was **Vegtevoort** het huis van Aboab, dat eerder **Hogesant** had geheten. Een andere bron weerspreekt dat echter.

Zeker is dat de Portugese synagoge in Maarssen in het huis kwam tegenover **Vegtevoort**, genaamd **Klein Vegtevoort**, gelegen op de hoek Raadhuisstraat / Breedstraat. In 1736 werd de synagoge, 'Neveh Shalom' (woning des vredes), grootscheeps verbouwd.

In de Franse tijd, eind 18de begin 19de eeuw, ging de economie sterk achteruit. Veel Portugese joden verarmden en verlieten Maarssen. In 1836 werd hun synagoge bij een publieke verkoping in het logement 'Het Zwarte Varken' in Nieuw Maarsseveen verkocht.

Daaraan was de voorwaarde verbonden dat het gebouw werd afgebroken, om een onwaardige bestemming te voorkomen. De Heilige Ark is na omzwervingen terechtgekomen in de huidige synagoge van Almere.

De Hoogduitse synagoge van Maarssen heeft gestaan aan de Diependaalsedijk, waar zich nu nrs. 40 en 42 bevinden. In 2002 is, tijdens een verbouwing van een van die huizen, door de werkgroep Archeologie van de Historische Kring Maarssen een ondergrondse *mikweh* (ritueel bad) uitgegraven. Ernaast staat op de hoek met de Jodenkerksteeg nog steeds het huis waar waarschijnlijk een parnassijn woonachtig was.

Er wordt ook het bestaan gemeld van een tweede Hoogduitse huissynagoge in **Raadhoven** aan de Herengracht.¹⁰ In 1791 mochten daar, in overleg met de parnassijns van de officiële synagoge, diensten worden gehouden voor een klein gezelschap.

De Hoogduitse synagoge bleef bestaan tot 1927 en werd toen eveneens afgebroken. In 1923 was de Hoogduitse gemeente al bij die van Utrecht gevoegd. De Heilige Ark en biema zijn nu in de Utrechtse synagoge aan de Springweg in gebruik.

Dit schilderij van de hand van J.P.C. Grolman (1840-1927), zelf gelovig Lutheraan, geeft aanleiding even op de schilder in te gaan. Hij is de enige schilder geweest die in het Utrechtse het joodse leven heeft vastgelegd in tekeningen en schilderijen. Hij was bevriend met Jac. Zwarts (1899-1943), (kunst) historicus en rabbijn, die voor de tweede wereldoorlog een aantal artikelen schreef voor het Jaarboekje van Niftarlake over het joodse leven in de Vechtstreek. De heer P. Krijnen, die in augustus 2010 in Oud Utrecht een uitvoerig artikel schreef over deze schilder, leende aan de organisatoren van de tentoonstelling in Maarssen bijgaande foto van het interieur van de Hoogduitse synagoge

Afb. 5. Interieur van de Hoogduitse synagoge, J.P.C. Grolman, ca. 1900. (Foto van aquarel, col. Joods Historisch Museum)

uit. Hij wist niet beter dan dat het schilderij verdwenen was. Wie schetst de verrassing van de samenstellers van de tentoonstelling toen op een mooie middag een bezoeker met het origineel binnen stapte! Het bleek dat de verloren gewaande aquarel 'geëmigreerd' was naar Israel, in 2001 bij Sotheby's in Tel Aviv was geveild en vervolgens in Amsterdam op een kunst- en antiekbeurs was aangeboden. De eigenaar was zo vriendelijk het werk in bruikleen aan Museum Maarsse af te staan voor de tentoonstelling.

Huissynagoge in Vreeland¹¹

In Vreeland stichtte Abraham Fundam (1735-1818) aan het eind van de 18de eeuw met zijn vrouw Hanna Meldola de huissynagoge "Keneseth Abraham", of Synagoge Abraham, waarschijnlijk aan de Voorstraat nr. 14. In dat dorp aan

de Vecht woonden toen verscheidene Portugeesjoodse families, onder andere Da Costa Gomes de la Penha, Da Costa Gomez, Lopes de Salzedo, Teixeira de Mattos, Henriques de Castro en Ricardo.

Na Fundams overlijden bleef de kleine synagoge nog enige jaren in stand, waarschijnlijk tot aan de dood van zijn vrouw, vijf jaar later. Volgens Fundams testament zijn een goudbrokaten gebedsmantel, een zilveren kroon en een stel siertorens aan de Portugese synagoge in Amsterdam geschonken.

Synagoge in Weesp¹²

De joodse inwoners van Weesp namen in 1774 een huissynagoge aan de Korte Middenstraat in gebruik. Rond 1840 was het bouwvallig geworden pand door de uitbreiding van de joodse gemeenschap te klein geworden. Ook in Muiderberg en Weesperkarspel woonden enkele joden. Er werd toen een nieuwe synagoge aan de Nieuwstraat gebouwd en ingewijd.

Tijdens de Duitse bezetting van 1940-'45 werd deze synagoge geplunderd, alleen de Heilige Ark is bewaard gebleven.

De joodse bevolking van Weesp is grotendeels omgekomen in de vernietigingskampen. Na de oorlog werd de synagoge verkocht door de samengevoegde joodse gemeente van Weesp en Bussum. Het gebouw deed daarna dienst als garage en als arbeidsbureau. In 1997 is het weer als synagoge in gebruik genomen.

Joodse begraafplaatsen

Een eigen begraafplaats is voor joden essentieel om de zekerheid te hebben dat de grafurst voor eeuwig geldt. Joodse begraafplaatsen mogen daarom niet geruimd worden.

Sefardische joden hebben een voorkeur voor liggende grafstenen, op een asjkenazische begraafplaats zijn meestal staande stenen te vinden. Op de graven laat men vaak een klein steentje achter, als teken dat men op bezoek is geweest.

De oudste (Portugees) joodse begraafplaats in ons land bevindt zich sinds 1614 in Ouderkerk aan de Amstel, waar ook de Portugese joden uit de Vechtstreek werden begraven.

Hoogduitse begraafplaats Muiderberg

Voor Hoogduitse joden kwam er in 1642 een begraafplaats in Muiderberg, ook over water bereikbaar. Deze begraafplaats is de enige begraafplaats in Nederland van Hoogduitse joden die nog intensief wordt gebruikt.

Afb. 6. Nog wel goed zichtbaar op de begraafplaats in Tienhoven is de grafzerk uit 1765 van Nathan Levie van Tijn, parnasijn en oprichter van de synagoge aan de Diependaalsedijk. Het is een stenen zerk met een in reliëf gehakt Hebreeuws opschrift "De Heer heeft gegeven en de Heer heeft genomen" en twee beeldhouwde, zegnende priesterhandsen, een teken voor een nakomeling van een hogepriester. Wat er nog van deze begraafplaats rest, verkeert al geruime tijd in vervallen toestand.

Hoogduitse begraafplaats Tienhoven

Voor de Hoogduitse joden is in Maarssen/Maarsseveen vanaf 1749 bijna twee eeuwen een eigen begraafplaats in gebruik geweest. In 1922 werd de heer Kuijt er als laatste begraven.

Er zijn maar weinig grafstenen teruggevonden, want de uit steen gehouwen, rechtopstaande grafstenen zakten in de slappe veengrond weg.

Een omvangrijk netwerk

In de 17de en 18de eeuw behoorden Portugeesjoodse families tot de elite in de Nederlanden. Rijk geworden in de handel, speelden zij een belangrijke rol in de financiële wereld. Zij financierden vaak met enorme bedragen oorlogen van diverse West-Europese machthebbers.

Portugese joden beschikten over uitgebreide netwerken van zakelijke en familierelaties in binnen- en buitenland en verkeerden in adellijke en zelfs koninklijke kringen. Bekend zijn de connecties tussen de families Lopes Suasso, Machado, Pereira met het huis van Oranje.

Net als bij de Nederlandse adel was het bij aanzienlijke joodse families gebruik om binnen eigen kring een huwelijkspartner te regelen. Vaak trouwden neven en nichten met elkaar, waardoor het vermogen binnen de familie bleef.

Lopes Suasso

De buitenplaats **Slotsigt** in Vreeland was in het bezit van de familie Lopes Suasso uit Den Haag. Bekend is dat Aron Lopes Suasso in 1766 **Slotsigt** kocht van Ishac Fundaô (of Fundam). Deze Ishac Fundam duikt verder nog op in de geschiedenis van het joodse verleden van de Vechtstreek, namelijk als vader van Abraham Fundam, die een huissynagoge in Vreeland stichtte.

De Suasso's behoorden tot een vermogend en oud sefardisch geslacht. Zij waren gespecialiseerd in de handel in kostbare koloniale producten en juwelen en in bankzaken.¹³

Een van de meest tot de verbeelding sprekende telgen uit de familie was Don Francisco Lopes Suasso (1657-1710). Francisco was bankier, evenals zijn vader Antonio, die voor zijn diplomatieke diensten de adellijke en erfelijke titel baron van Avernas le Gras had gekregen van de Spaanse koning. Het was overigens niet ongebruikelijk dat Portugeesjoodse families familiewapens bezaten. Het gebruik daarvan door joden kwam in zwang in de tijd van de marranen. Als een jood zich liet dopen, kwam het voor dat hij werd geadopteerd door een adellijke familie; daardoor kreeg hij het recht dat wapen te voeren, ook in Nederland.

Met het huis Oranje had de familie Suasso een goede verstandhouding. Zij onderhielden vriendschappelijke en zakelijke banden met stadhouder Willem III. Voor diens invasie van Engeland om de Engelse kroon op te eisen steunde Francisco hem – volgens een mondelinge overlevering – in 1688 met maar liefst twee miljoen gulden. Het verhaal gaat dat hij op de vraag wat hij als

Afb. 7. Don Francisco Lopes Suasso. (Col. Joods Historisch Museum, Amsterdam)

onderpand wilde hebben, zou hebben geantwoord: 'Indien Gij gelukkig zijt, weet ik, dat Gij ze mij terug zult geven, zijt Gij ongelukkig, dan stem ik ermee in ze verloren te hebben'. De kist waarin het terugbetaalde geld werd verpakt, is bewaard gebleven en nog te zien in museum Willet-Holthuisen in Amsterdam. Op deze afbeelding van Francisco Lopes Suasso (afb. 7), waar hij ongeveer 20 à 30 jaar is, kan het schaalte sinaasappels op de tafel verwijzen naar de nauwe betrekkingen met het huis van Oranje, of een aanduiding zijn van de rijkdom van de afgebeelde (bezitter van een 'oranjerie'). De sjerp die hij draagt is een onderscheidingsteken, de rode hakken en de degen zijn attributen van een edelman.

In een begeleidende publicatie¹⁴ bij een tentoonstelling over de familie Suasso wordt de bijzondere preoccupatie met het onderscheid tussen schijn en werkelijkheid in die tijd geschetst. Vooral Portugese joden stonden ambivalent ten opzichte van het 'uiterlijke': enerzijds een voorliefde voor opsmuk, extravagante kleding en leefwijze. Anderzijds waren zij als gevolg van de Spaanse en Portugese inquisitie beducht voor verdachte afwijkende gedragingen op sociaal en religieus gebied. In zekere zin gold het gedwongen de schijn ophouden toen ook voor protestanten in Frankrijk en katholieken in Engeland.

Een van de nazaten van Francisco, Jacob Lopes Suasso (1767-1830) woonde in de laatste jaren van zijn leven in *Klein Vegtleven* te Maarssen. Van hem is in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam nog een oud handschrift gevonden met Portugeesjoodse recepten.¹⁵

Machado (bijl in het Portugees)

De komst van Don Antonio Alvares Machado naar de Vechtstreek is van grote betekenis geweest. Hij stond in hoog aanzien, was eveneens een vriend van Willem III en bevoorradde als 'provediteur' diens leger in de Republiek en in Engeland.

Hij bezat naast de buitenplaats **Hoogevecht** vanaf 1694 ook **Den Oever (Vecht-oever)** beide in Maarsseveen. Zijn grafsteen in Ouderkerk aan de Amstel is zeer rijk bewerkt

Zijn zoon Jacob Hiskia Machado, synagogebestuurder in zowel Maarssen als in zijn woonplaats Den Haag, werd ook bekend door zijn rol in 1720 als bewindhebber van 'De Provinciale Utrechtse Geotroyeerde Compagnie'. In Utrecht zag men wel brood in gewaagde, speculatieve vormen van belegging. Daarvoor had de Compagnie veel geld nodig, zodat men lonkte naar het Portugeesjoodse kapitaal in de Vechtstreek. Achter de rug van Machado werd gefraudeerd, wat er toe bijdroeg dat deze compagnie op een fiasco uitliep. Waarschijnlijk heeft de financiële steun van de Portugese joden er toe geleid dat de Provinciale Staten van Utrecht de komst van de synagoge in Maarssen toestonden.

(N.B. Het ging bij die compagnie om het graven van een kanaal tussen Utrecht en de Zuiderzee ten oosten van het Gooi)

Ao 1772. Op Vrijdag 15 October den derden middendag van Succot 5533 vereerde onze beminde Stadhouder en zijn Koninklijke Gemalin, vergezeld van den Hertog van Wolfenbuttel en een Edel gevolg de buitenplaats Luxemburg te Maarssen behorende aan Elisa van David Pereyra met een Bezoek: Zij werden door hem en zijn geheel gezin ontvangen met den verschuldigten eerbied hen een dejeuner aanbiedende met al de pracht welke de tijd toeliet; en bewerkte dat de beroemde Musicus Magalli (die gewoonlijk bij hen woonde) zich deed hooren, geaccompagneerd op de piano, ten einde het Doorluchtige Gezelschap te vermaken: Zij betuigden op allerlei wijze hunne bevredenheid en welwillendheid en wel het meest daardoor dat Zijne Hoogheid zelve een bezoek bracht aan de Echtgenootte van Pereyra (die voor vier weken bevallen was) en haar bij de hand naar beneden geleidde, haar aan de Princes voorstelde haar naast haar deed nederzitten; en nadat zij nog den tuin, het bosch en volièere hadden bezocht, (waar zij twee uren bleven) vertrokken zij zeer tevreden.

~

Uit het Portugees vertaald extract uit het handschrift "Successos Memoraveis dos Judeos Portuguezos e Hespanhoes de Amsterdam por David Franco Mendes de Abm." (Archief der Portugeesch-Israëlitische Gemeente te Amsterdam)

Pereira

De familie Pereira, eveneens een oud adellijk geslacht uit Portugal, was al in 1594 noodgedwongen neergestreken in Amsterdam.

Later vestigden zij zich ondermeer in Den Haag. De Maarssense tak had een groot aandeel in de overzeese handel en bezat plantages in Suriname. Een van de Pereira's was, evenals zijn bloedverwant Antonio Alvares Machado, legerproviditeur van Willem III.

In 1757 kocht David Pereira de buitenplaats **Luxemburg** in Maarssen en liet die verfraaien tot een ware lusthof. Vooral de tuinen en pauwenhof, een menagerie met bijna 500 vogels van diverse pluimage, genoten internationale bekendheid en trokken vele bezoekers.

Ook stadhouder Willem V kwam in 1772 het buiten **Luxemburg** van deze oranjezinde familie bezoeken, zoals te lezen is in bovenstaand verslag.

De 19de en 20ste eeuw

Trek naar de grote steden

De ongekende bloei van de joodse gemeenschap in Maarssen en Maarsseveen in de 18de eeuw bracht Zwarts tot de veronderstelling¹⁶ dat "Maarssen de enige plaats

in de Republiek (was), waar de Joden de meerderheid der bevolking uitmaakten⁷. Het aantal Portugeesjoodse inwoners was in de eerste helft van de 18de eeuw op het hoogtepunt. De Hoogduitse joden namen dan in aantal nog steeds toe.

In 1796 hadden joden wel volledige burgerrechten gekregen, maar hun achterstelling was daarmee niet van de baan. Door toenemende immigratie wegens vervolgingen elders en door de nog steeds geldende beperkende bepalingen van de gilden kreeg een aanzienlijk deel van de joodse bevolkingsgroep in Nederland in de 18de en 19de eeuw te maken met grote armoede. Van de Portugeese joden leefde in 1859 62% onder de armoedegrens. De verslechterende economie noopte velen hun middelen van bestaan te zoeken in steden met meer werkgelegenheid. Veel joden verdienden hun geld met de kleine markt- en straathandel.

Begin 19de eeuw woonde ruim de helft van alle Nederlandse joden in Amsterdam: 10,6% van de stadsbevolking. In 1809 had de stad Utrecht relatief weinig joodse inwoners: 354 (1,0%).¹⁷ Maarssen (10,4%) en Maarssenveen (6,4%) zaten daar met 118 Hoogduitse en 9 Portugeese joden verhoudingsgewijs nog ruim boven.

Voor het joodse leven 'in de mediene' begon eind 19de eeuw de neergang, zoals ook blijkt uit de cijfers voor de Vechtstreek.¹⁸

<i>Jaar</i>	<i>Maarssen e.o.*</i>		<i>Weesp e.o.*</i>
	<i>joden</i>	<i>niet joden</i>	<i>joden</i>
1809	217	13.581	104
1840	130	14.738	
1869	103	15.835	
1883			173
1899	43	18.952	80
1930	38	32.110	(20 gezinnen)
1941	228**		68
1946	?		9

* **Maarssen** inclusief: Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proosdij, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Loosdrecht, Maarssenveen, Vinkeveen, Vreeland, Wilnis, Zuilen.

* **Weesp** inclusief: Weespercaspel, Muiden, Muiderberg.

** waaronder veel vluchtelingen uit andere provincies, Duitsland en Midden-Europa.

Assimilatie en integratie

In de 19de eeuw werden joden steeds meer geaccepteerd buiten de eigen kring en kregen zij meer sociale contacten met niet-joden. Dit leidde tot minder betrokkenheid bij de joodse gemeente. Gemengde huwelijken namen toe. De vraag in hoeverre te integreren in het niet-joodse leven hield de joodse gemeenschap verdeeld.

Begin 20ste eeuw nam het aantal kerkelijk actieve joden af, maar in die verzuilde tijd bloeide overal in het land het joodse verenigingsleven. In Weesp waren er, naast de al langer bestaande joodse instanties voor schoolbestuur, armenzorg en zorg voor overledenen, ook een joodse damesvereniging, een jeugdvereniging en verschillende joodse sportclubs.

De bezettingsjaren en daarna

Vrijwel meteen na de bezetting door de Duitsers in 1940 werden joden met anti-joodse maatregelen als ongewenste vreemdelingen buiten de samenleving geplaatst. Joodse inwoners van Weesp werden in 1942 verplicht zich in Amsterdam te vestigen.¹⁹ Terwijl sommige Weespenaren enige hulp en verzet boden, gold voor de bevolking dat 'ze (i.c. de joodse medeburgers) gewoon ineens weg waren'.

Slechts 9 van de 68 joodse inwoners van Weesp hebben de verschrikkingen van de nazi-terreur in de vernietigingskampen overleefd (afb. 8).

Van de weinige joden die zijn ondergedoken, vonden diverse een schuilplek in het veengebied rond Tienhoven en Maarsseveen. De molenaar daar waar schuwde met de stand van de molenwieken wanneer er een razzia op komst was. Een van de onderduikers is januari 1944 illegaal in die molen getrouwd met zijn verloofde uit Amsterdam.²⁰

In de relatie tussen joden en niet-joden springt ook in het joods verleden van de Vechtstreek de onverdraagzaamheid van vertegenwoordigers van de kerk en de overheid in het oog. Tussen de regels door valt in de artikelen over het verleden soms te lezen dat de man in de straat vaak niet zoveel moeite had met zijn joodse buurman, met zijn rituelen en gewoonten.

Vraag blijft waarom gevoelens van afkeer en angst 'voor het onbekende en anders zijn' in de 20ste eeuw kon ontaarden in de holocaust.

In dit verband is een onlangs verschenen historische studie²¹ interessant. Daarin wordt betoogd dat naast de ambivalente relatie tussen jodendom en christendom ook de sociaal-economische positie van de joden sinds de 10de eeuw,

debet is aan het ontstaan van zulk massaal geweld. Daardoor stonden joden stelselmatig buiten de samenleving.

Na afloop van de oorlog zijn veel joden naar Israël geëmigreerd. Sommigen hervatten de activiteiten voor een joodse gemeente, vooral in Amsterdam en andere grote steden. Na 1945 groeide de Nederlands Israëlitische Gemeente in Utrecht van 70 tot 440 leden in 1948; nu telt die gemeente ca. 500 leden. In Weesp is de synagoge in 1997 weer in gebruik genomen door een kleine joodse gemeente.

Er resten ons in de Vechtstreek nog maar weinig sporen van dit bijzondere joodse verleden.

Noten

- 1 O.a. de jaarboeken van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake:
  - Uit het verleden der Portugeesche Joden in de Vechtstreek, in: *Jaarboek 1920*.
  - Portugeesche Joden te Maarssen en Maarsseveen in de 17^e eeuw, in: *Jaarboek 1922*.
  - De oudste Synagoge van de Vechtstreek, in: *Jaarboek 1927*.
  - De officieele organisatie der Portugeesche Synagoge van Maarssen in 1764, in: *Jaarboek 1929*.
  - De Joodse Sabbathgrens van Maarssen en Maarsseveen in de 18^e eeuw, in: *Jaarboek 1931*.
  - A Esnoga de marça: De Portugeesche Synagoge van Maarssen 1720-1839, in: *Jaarboek 1933*.
  - Het Jodenkerkhof onder Tienhoven, in: *Jaarboek 1937*.
  - Harteveld, de plaets van den Hr. David Mendes da Silva (te Maarssen), in: *Jaarboek 1938*.
  - Het Portugees-Joodsche kerkhof te Ouderkerk, in: *Jaarboek 1939*.
  - Luxemburg (Overkerck) De Pauwenhof van den heer Pereira (te Maarssen), postuum opgenomen in: *Jaarboek 1947*.
- 2 D. Dekker, Maarssen en Maarsseveen, Joodse centra in de achttiende eeuw, in: *Toestanden en gebeurtenissen uit de geschiedenis van Maarssen*, Alphen aan de Rijn, p.49-60, 1985.
- 3 Rudolf Salomon Cortissos, *De geschiedenis van de Portugese joden in Nederland*, Reeks AO (Actuele Onderwerpen) BV, Lelystad, 2004.
- 4 Zie het register van eigenaren in: E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel. Historische beschrijvingen en afbeeldingen van kastelen, buitenplaatsen, stads- en dorpsgezichten aan de Vecht en de Angstel – van Zuilen tot Muiden*. p.217-239, Alphen aan de Rijn, 1997.
- 5 J. Boerstra en E. Munnig Schmidt, Slotsigt, Slotzigt, Slotzicht, in: *Jaarboek 1993*, Oudheidkundig Genootschap Niftarlake, p.28-52.
- 6 Zie ook het artikel 'Vierhonderd jaar joden in Nederland' op de website van het Joods Historisch Museum, www.jhm.nl.
- 7 Op.cit. noot 2, p.56.
- 8 Zie ook: Utrechts Universiteitsmuseum, *Twee eeuwen joods leven in Utrecht*, publicatie bij een tentoonstelling, 1990.
- 9 J. Zwarts, *Jaarboek 1927*, Oudheidkundig Genootschap Niftarlake, p. 25.
- 10 Op.cit. noot 2, p.58.
- 11 www.jhm.nl.

- 12 Op.cit. noot 11.
- 13 Kees Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw, kapitaal, macht, familie en levensstijl*, Amsterdam, 2006.
- 14 Daniël Swetschinski, en Loeki Schönduive, *Waardige kooplieden, ijverige bankiers, loyale hovelingen: de Suasso's en het Huis van Oranje*, in: *De familie Lopes Suasso, financiers van Willem III*, Zwolle, 1988.
- 15 R.N. Ferro, 'Suasso's kookrecepten. Een Portugees-joods kookboek uit de 18^e eeuw', Amsterdam, 2002.
- 16 J. Zwarts, *Jaarboek 1931*, Oudheidkundig Genootschap Niftarlake, p.36, 37.
- 17 Kees Mandemakers en Onno Boonstra (red.), *De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19^e eeuw*, Assen, 1995.
- 18 Jozeph Michman, Hartog Beem en Michman Dan Beem, *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*.
- 19 Dick van Zomeren, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Weesp*, Meppel, 1984.
- 20 Hanneke Kwakkenbos, Een opgedoken verhaal ... Een illegaal joods huwelijk in bezet Tienhoven, in: *Periodiek*, 36e jrg. nr. 4, nov. 2009, Historische Kring Maarssen.
- 21 Dick van Arkel, *The Drawing of the Mark of Cain, A Socio-historical Analysis of the Growth of Anti-Jewish Stereotypes*, Amsterdam University Press, 2009, besproken in: *NRC Handelsblad* d.d. 22-12-2009.

Dit artikel is een aangepaste versie van de publicatie die verschenen is bij de tentoonstelling *Sporen uit de mediene*, die van september tot en met december 2010 in Museum Maarssen te zien was. Het boekje met prachtige kleurenfoto's is voor €3,- te verkrijgen in Museum Maarssen, Diependaalsedijk 19B, Maarssen (in park Goudestein).

Afb. 8. Herdenkingstenen voor omgekomen joodse inwoners van Weesp. Dergelijke stenen worden sinds 2007 gemaakt door de Duitse kunstenaar Gunther Demni. In opdracht van diverse steden in en buiten Nederland vervaardigde hij duizenden van deze 'stolpersteine' (struikelstenen). De betonnen stenen met messing bovenkant worden voor het huis van waaruit de mensen weggevoerd zijn in de stoep ingemetseld.

Swaenenvecht te Oud Zuilen

Drs. Juliette Jonker-Duynstee

Het pittoreske Oud Zuilen is in 1966 tot beschermd dorpsgezicht verklaard. Het aanzicht van het dorp wordt deels bepaald door de panden die tegenover de klapbrug liggen: het statige buiten **Zuilenburgh**, en direct daarna het pand ernaast: **Swaenenvecht** (afb. 1). Over **Zuilenburgh** is in het Jaarboekje 2008 een uitgebreid artikel verschenen. Dit maal is de geschiedenis van **Swaenenvecht** onderzocht. Een pand dat duidelijk in twee fasen is gebouwd en bestaat uit twee totaal verschillende gebouwen: links een 17de-eeuwse gevel met naar bleek een historiserende trapgevel en een gevelsteen met twee vechtende zwanen (Dorpstraat 16, rijksmonument), rechts een 19de-eeuws pand met kroonlijst (nr. 16a, gemeentelijk monument). Beide delen hebben een 17de-eeuwse oorsprong en kennen, zoals vaker gebeurde met dergelijke panden, een bouwhistorie waarin afzonderlijke panden gecombineerd en veranderd zijn. Zij zijn op een onbekend moment, maar in ieder geval voor 1832 (eerste kadastrtekeningen) samengevoegd tot één huis.

Het huis viel ook in vroeger tijden bezoekers van het dorp op. Zo is het zelfs het enige woonhuis dat Jacobus Craandijk beschrijft toen hij tijdens zijn wandelingen door Nederland in 1876 ook Oud Zuilen aandeed: 'Het dorp is spoedig gezien. Van het oude aanzien, waardoor er zelfs bisschoppelijke munten zijn geslagen, is wel niet veel meer te ontdekken, maar het heeft toch de deftigheid niet verloren van een plaats, die van ouds een woonstede van "den rijkdom" is geweest en nog oud en nieuw te zien geeft. Oud is Swaenevecht, met een niet hoogen, maar zwaren gevel en een gevelsteen, waarop een paar vechtende zwanen, – een niet zeer gelukkige toespeling op den naam' (afb. 2).¹ Het bijzondere van **Swaenenvecht** is, dat het pand in zijn ruim 400 jarig bestaan slechts vier eigenaren heeft gekend: De (onbekende) bouwer, de Hervormde kerk van Oud Zuilen (bijna 300 jaar), Piet Thoenis (bijna 30 jaar) en E.R. Degenaar en L. Vrij (sinds 2009).

Afb. 1. Zuylenburgh, Swaenenvecht, en het Rechthuis op een foto uit de jaren 80 gemaakt door uitgeverij Canaletto.

Afb. 2. De gevelsteen met twee vechtende zwanen, een beeldende woordspeling op de nabijgelegen Vecht en de zwanen die op de Vecht en de gracht van slot Zuylen in groten getale aanwezig waren.

Pastorie

Door wie of wanneer **Swaenenvecht** precies gebouwd is, is niet duidelijk. Archiefbronnen uit deze beginperiode ontbreken, op 17de-eeuwse kaarten – vaak onbetrouwbaar – staat geen bebouwing aangegeven en op alle 18de en 19de-eeuwse afbeeldingen van Oud Zuilen is precies het stuk Dorpsstraat met **Zuylenburgh** en **Swaenenvecht** niet zichtbaar. Wel is aan de hand van bouwsporen zeker dat beide delen van het pand in de eerste helft van de 17de eeuw zijn gebouwd, gedeeltelijk gebruik makend van de resten van oudere huizen. Voor nr. 16 geldt dat het oudere huis iets lager was dan het huidige pand en bestond uit een dubbel huis met twee dwarskappen achter elkaar. Uit deze fase resteren de zeer dikke binnenwanden, de kelder en de huidige achtergevel met kloostermoppen. In de achterwand van de opkamer is een houten spantconstructie opgenomen in het metselwerk, ook een restant van het houtskelet van een voorganger.²

In 1678 kocht de Nederlands Hervormde kerk, waarvan het gebouw enkele tientallen meters stroomopwaarts lag, het huis. In dat jaar verzocht dominee Johannes Fuijck de Staten van Utrecht om tot aankoop **Swaenenvecht** over te gaan als predikantswoning voor de predikanten van de Nederlands Hervormde gemeente.³ Toen droeg het huis dus kennelijk al de naam **Swaenenvecht**, en ongetwijfeld ook de opmerkelijke gevelsteen. De directe omgeving van het huis zag er heel anders uit dan nu: **Zuylenburgh** stond er nog niet in de huidige vorm (dat werd pas in 1752 gebouwd) en rechts van het oude **Swaenenvecht** stonden twee smalle panden die halverwege en eind 19de eeuw verbouwd zijn. Wanneer exact beide delen met elkaar verbonden zijn, is niet bekend. Vermoedelijk zijn de beide delen van **Swaenenvecht** bij de verbouwing van 1850 met elkaar verbonden. De panden kregen toen een nieuwe achtergevel, deels een nieuwe zijgevel en achter nummer 16a werd een tuinkamer gebouwd. In 1880 zijn beide panden weer verbouwd, waarbij de voor- en zijgevels veranderd werden.

Vlak bij het huis stonden nog een huis en een stal die aan het begin 18de eeuw in bezit waren van Willem van Oudenallen. Hij verkocht de panden in 1723 voor 340 gulden aan predikant Willem Vaij.⁴ Vaij was kennelijk niet onbemiddeld zodat hij de panden vlakbij de pastorie aan kon schaffen. Hij had de gebouwen tot zijn dood in 1750 in bezit. Toen werden de panden voor 252 gulden door de diaconie van Zuilen verkocht aan de koster Jan van Ogten. Saillant detail is dat in de koopakte vermeld staat dat Grietje Alberts, de dienstmaagd van wijlen pre-

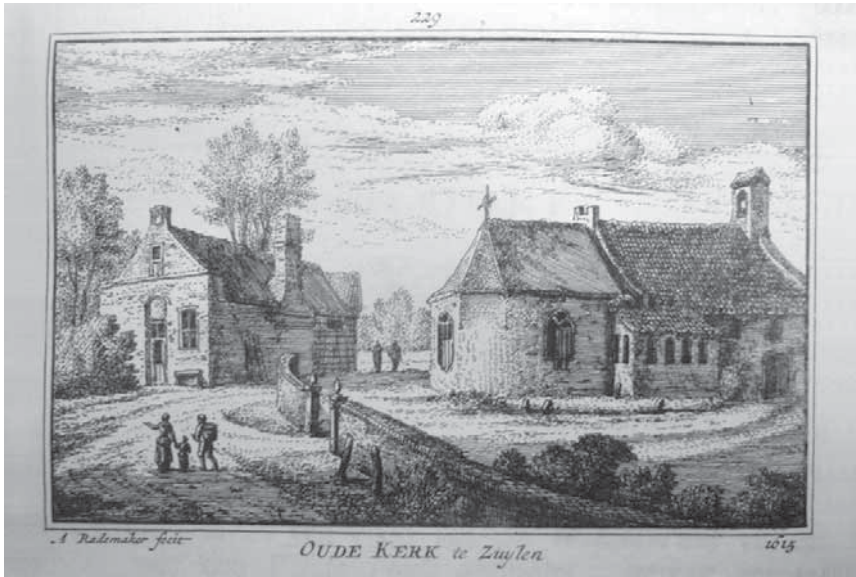
dikant Vaij, het vruchtgebruik kreeg van het huis.⁵ De band tussen het dienstmeisje en de predikant moet wel vrij innig geweest zijn, zou men haast denken. Het huis en de stal werden vijf jaar later verkocht aan Diederik van Tuyll van Serooskerken, eigenaar en bewoner van slot **Zuylen**.⁶ De locatie van de panden wordt in alle koopakten als volgt beschreven: 'naast de pastorie, strekkende westwaarts tot de asbak, noordwaarts tot de pastories houten schutting, oostwaarts tot de doornhage van de boomgaard en zuidwaarts tot de gemene weg'. Dit kan twee plekken betekenen: ofwel de panden naast het oude **Swaenenvecht**, die hier in de 18de eeuw bij zijn getrokken (in dat geval moet Van Tuyll van Serooskerken de panden weer terugverkocht hebben aan de kerk), ofwel de panden stonden iets meer naar achteren, om en nabij de locatie waar nu het koetshuis staat langs de oprit van slot **Zuylen**. Dit is in 1859 gebouwd door Van Tuyll van Serooskerken, dus deze aanname lijkt logischer.

Een eigen predikant

Swaenenvecht was dus pastorie geworden. Een fors en statig gebouw voor een hervormde gemeente in een klein dorp als Oud Zuilen. Van oudsher was de oude boerenbevolking van Zuilen conservatief en katholiek. Men kerkte in de slotkerk, waar de missen werden geleid door een eigen kapelaan (afb. 3).⁷ Ook na de reformatie bleven velen katholiek. De eerste bekende gereformeerde predikant was Peter Dammuszoon, die sinds 1589 de diensten zowel in Zuilen als in Westbroek leidde. De predikant woonde 'in sekere gemeyne huyzinge' in Zuilen. In de beginjaren van de 17de eeuw had Zuilen geen predikant en ging de lokale schoolmeester de leden voor door twee keer per week beurtelings uit de catechismus of uit de postillen van Buleus voor te lezen. Het voorgaan werd vanaf 1647 overgenomen door de classis Amersfoort, waaronder Zuilen kwam te vallen.

Het aantal hervormden nam in de loop van de 17de eeuw toe tot enkele tientallen lidmaten, onder meer door de import van honderden arbeiders, die werk vonden in de Zuilense steen- en pannenbakkerijen. Een eigen predikant was dan ook geen overbodige luxe. Ondanks het aandringen van inwoners, de ambachtsheer, de schout en het gerecht bij de Staten van Utrecht om een vaste predikant aan te stellen, kwam het hier pas van in 1652. Vanaf dat jaar zijn dan ook de doop- en trouwboeken bijgehouden.

De eerste vaste predikant die benoemd werd was de Utrechtse dominee Henricus Teeckman.⁸ Hij had weliswaar een kerkje tot zijn beschikking, maar dit was

Afb. 3. Oud kerkje bij Zuilen, Abraham Rademaker, 1615.

in erbarmelijke staat en zelfs recentelijk deels ingestort na een zware storm. Adam van Lokhorst, heer van Zuilen van 1617 tot zijn dood in 1656, stelde in 1654 gelden ter beschikking om een nieuwe kerk te bouwen op de plek van de middeleeuwse slotkapel. Zo kon dominee Teeckman, twee jaar na zijn aanstelling als dominee, in een gloednieuwe kerk de gelovigen voorgaan.⁹

De vaste predikant was er dus. Maar wie mocht er in geval van opvolging nu een nieuwe predikant benoemen, de ambachtsheer van Zuilen of de Kerkeraad? Beide wilden graag de benoemingen op zich nemen en probeerden dit recht – het collatierrecht – te verkrijgen. In 1716 stemden de Staten van Utrecht er uiteindelijk in toe dat de benoeming beurtelings door een van beide uitgevoerd zou worden.¹⁰

‘Ongeschied voor bewoning’

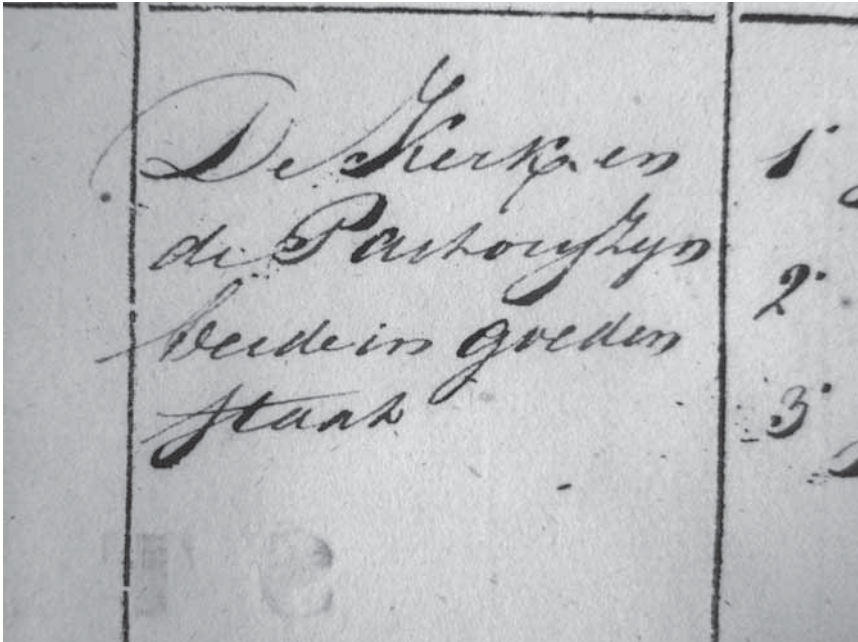
De ‘sekere huysingse’ waar de predikant voor 1678 woonde was ergens in het dorp, locatie onbekend. Vanaf dat jaar zou **Swaenenvecht** 292 jaar dienst doen

als predikantenwoning. Het bleek in de loop der eeuwen voor veel predikanten bij tijd en wijle geen aangename woning, met name door vocht- en onderhoudsproblemen.

Vanaf 1829 tot '66 is de jaarlijkse opgave van de kerk, de pastorie en de kerkelijke administratie bewaard gebleven.¹¹ Hierin is te lezen dat van 1829 tot '40 de pastorie 'vele reparaties behoeft en net als de kerk zeer bouwvallig is', of 'in slechte toestand' is.

Midden in deze periode met het huis in slechte staat, in 1840, trad een nieuwe dominee aan, P.N. van der Stok. Hij verzocht het kerkbestuur of er – voordat hij het huis zou betrekken – diverse onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd konden worden, zoals een herstelling van de pompwel en het plaatsen van een kledingkast in de kamer recht tegenover de gang. Het kerkbestuur was niet erg gecharmeerd van zijn verzoeken, daar de dominee op eigen houtje de week daarvoor het huis bezocht had zonder begeleiding van een van de kerkvoogden, die toelichting op de stand van zaken had kunnen geven. Hij kreeg dan ook – op charmante wijze – nul op het rekest: de pompwel was inmiddels al verbeterd en een klerenkast diende hij zelf mee te nemen. In de week voor de verhuizing naar **Swanenvecht** trouwde de dominee, om met zijn kersverse echtgenote intrek te nemen in het ongewijzigde huis.

Maar liefst 47 jaar zou de predikant hier wonen. De slechte staat van het huis noopte het kerkbestuur begin jaren '50 tot het overgaan tot actie. Zij vroegen architect N. Kamperdijk¹² in 1852 een rapport op te maken met de stand van zaken en eventuele oplossingen van met name de vochtproblemen. Kamperdijk meldde in zijn rapport dat het huis 'volgens het gevoelen van de predikant vogtig was en daardoor voor de bewoners ongeschikt en aan de gezondheid schadelijk zou zijn'.¹³ Hij schreef de vochtproblemen toe aan het gebruik van te zachte bouwmaterialen van de muren, de lage ligging van de begane grond ten opzichte van de buitengrond, defecte afwateringspijpen en een moeilijke waterafvoer door de complexe dakconstructie, de slechte toestand van goten en daken, dakramen, kantelen e.d. Ook alle trappen, deuren, de meiden- en provisiekamers waren alle 'afkeuring waardig'. Als oplossing suggereerde de architect om een gedeelte van het achterste deel van het gebouw te verwijderen: de logeer- of tuinkamer, het verzakte secreet, de keuken en het portaal. Vervolgens zou de gang moeten worden doorgetrokken, de keuken verplaatst naar de mangelkamer en een nieuwe kamer en secreet zouden gebouwd moeten achter de beide beneden voorkamers. Hierna zou het geheel onder één

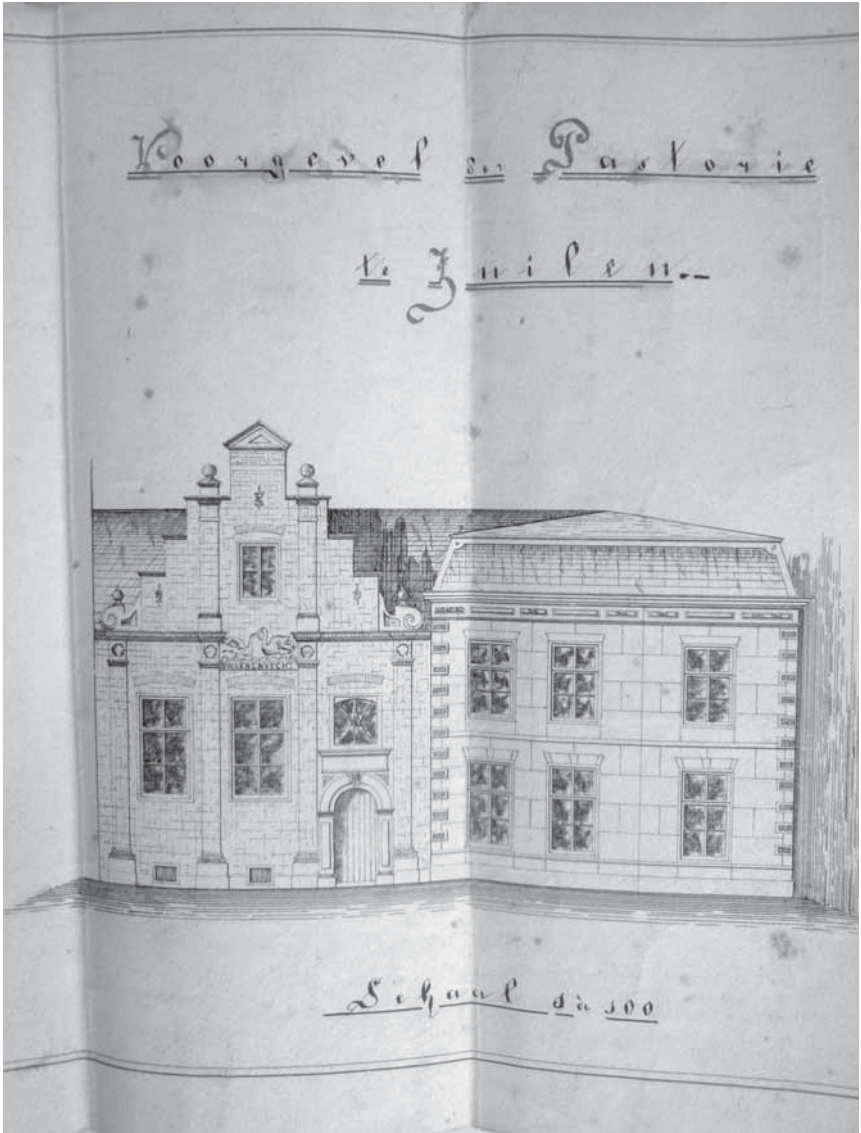

Afb. 4. De goede staat van de pastorie wordt vermeld in de 'jaarlijkse opgaven van de toestanden van de kerk, pastorie en kerkelijke administratie,' detail 1840. (HUA)

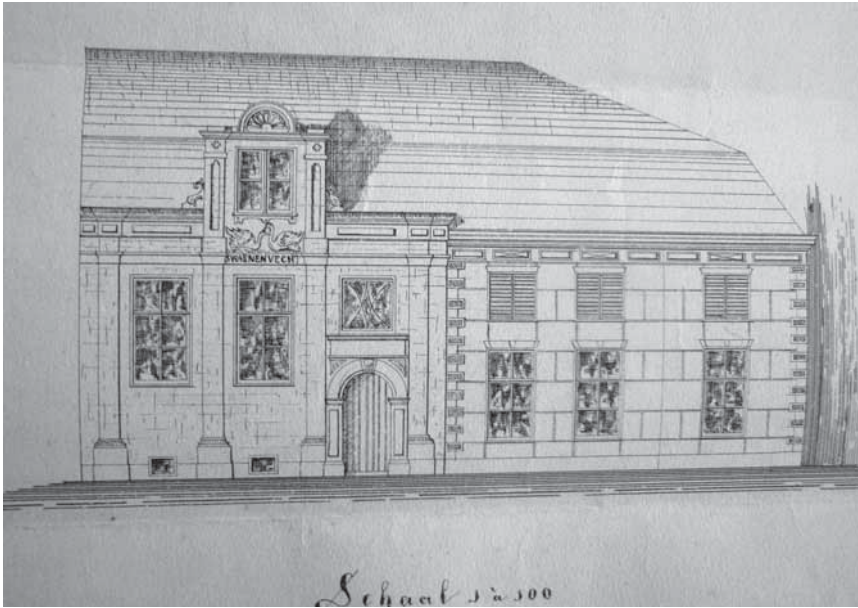
kap gebracht moeten worden. Ook de benedenverdieping moest verhoogd worden en de muren moesten met lood worden afgewerkt, zodat vocht niet kon optrekken. Welke van deze voorgestelde werkzaamheden ook daadwerkelijk zijn uitgevoerd, is niet met zekerheid vast te stellen. Dat er zaken verbeterd zijn, blijkt uit de jaarcijfers: nam het onderhoud van de pastorie tot 1853 tussen de 20 en 40% van de totale jaarkosten in beslag, na de verbouwing in dat jaar nemen die kosten af tot zo'n 5% en wordt de staat van het huis beschreven als 'goed' (afb. 4).

Grootscheepse verbouwing

Veertig jaar later bleek de staat van het huis weer slecht en werd een forse renovatie gestart. Het bestek en voorwaarden voor deze restauratie uit 1888 zijn bewaard gebleven, waardoor bekend is dat er twee nieuwe kamers zijn

Afb. 5 en 6. De twee ontwerpen voor de voorgevel van de pastorie uit 1888 van de hand van architect G.J. van Heek.

Afb. 6.

aangebouwd, het dak geglazuurde pannen kreeg en dat de voor- en achter zijkap veranderd werden. Verder werden over de lengte van 30 meter 6 lagen steen weggehakt op een hoogte van 20 cm. boven de grond en vervangen door nieuwe klinkers. Een riool werd aangelegd en het straatje achter de tuinkamer werd opnieuw gemetseld in gele klinkers. Maar het meest in het oog springend is de vervanging van de voorgevel van het oudste bouwdeel geweest.

De hervormde gemeente verzocht in 1888 de Maarssense architect G.J. van Heek¹⁴ enkele ontwerpen te maken voor een nieuwe voorgevel. De twee ingediende ontwerpen (afb. 5 en 6) tonen opmerkelijke verschillen in de gevel van het linker, oudste, deel. De onderbouw van de voorgevel bleef bij beide ontwerpen intact, maar voor de opbouw vanaf de kroonlijst boven de gevelsteen konden kiezen tussen twee totaal verschillende ontwerpen: Als eerste een volumineuze trapgevel met een klein raam, waarnaast twee pilasters die bekroond worden door twee dekplaten met bollen. De gevel wordt bekroond door een tympaan. De tweede versie is eenvoudiger van opzet, waarbij een forser raam

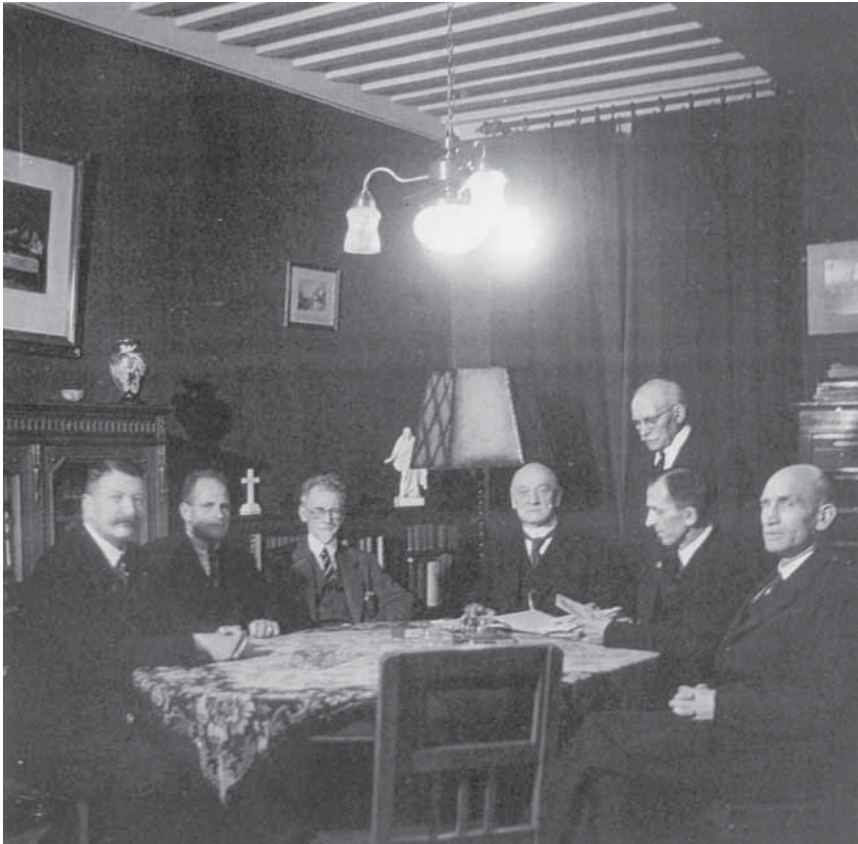

geflankeerd wordt door twee pilasters en bekroond door een halfroond boogmotief. De gevel van het rechterdeel van het pand is in beide ontwerpen vrijwel gelijk, op de ramen in de bovenverdieping na. De huidige situatie leert ons dat het kerkbestuur voor de optie met de trapgevel heeft gekozen, waarbij de voluten op de onderste hoeken vervangen zijn door een trede van de trapgevel. Uit het bestek en voorwaarden blijkt ook dat de kroonlijst van het rechtergedeelte bij deze restauratie is aangebracht.

De verbouwing werd geheel naar wens uitgevoerd door metselaar G. Pos, timmerman P.J. de Graaf, schilder A.Smit en loodgieter Gebr. Spijker, zo verklaarde Van Heek in een brief na afloop van de verbouwing. Zo goed zelfs, dat velen (zelfs Monumentenzorg) meenden dat het hier om een originele 17de-eeuwse trapgevel gaat. Dat het echter een 19de-eeuwse, historiserende variant betreft, blijkt niet alleen uit afgebeelde ontwerptekeningen, maar ook bijvoorbeeld uit de afwezigheid van klezoren (een metselverband waarbij vlak voor de hoeken $\frac{1}{4}$ baksteen is ingemetseld), iets wat in de 17de eeuw altijd voorkwam, maar in deze 19de-eeuwse opbouw ontbreekt. Het 17de-eeuwse uiterlijk wordt versterkt door het gebruik van oude stenen.

Om de verbouwing van de pastorie te financieren werd o.a. een bijdrage van de kerkgangers gevraagd. Een intekenlijst uit 1901 bevat de namen van degenen die wilden bijdragen aan 'de tegemoetkoming in de nodige herstellingskosten aan de pastorie der Nederduitsche hervormde gemeente te Zuilen voordat die tot bewoning door de te komen predikant zal geschikt zijn'. Slotbewoner Van Tuyll van Serooskerken voerde de lijst aan met een bijdrage van 100 gulden, de overige contribuanten deden een beduidend kleinere duit in het zakje, variërend van twee tot tien gulden.¹⁵

De pastorie werd in die jaren niet alleen gebruikt als woning van de dominee, er werden ook bijeenkomsten en vergaderingen gehouden. Rond 1900 hield de toenmalige dominee zelfs zangklasjes in de grote tuinkamer. Ongetwijfeld kwamen de kinderen van het naaischooltje, gevestigd in het huis naast het stallencomplex, om de hoek bij **Swaenenvecht**, ook bij de dominee zingen. Ook vonden bestuursvergaderingen plaats in de opkamer van het huis. Bijgaande foto's uit 1945 tonen de ernstige, statige heren rond de tafel onder het 17de-eeuwse balkenplafond. (afb. 7 en 8)

Afb. 7. De kerkvoogden vergaderen in de opkamer van Swaenenvecht, 1945. V.l.n.r. baron F.C.C. van Tuyll van Serooskerken, Hein Blauwendraad, Gijs Weener, ds. De Groot, dhr Bicks (?), T. Lamfers, Klaas Klijnsma (hoofd chr. school). (Coll. Barneveld)

In 1941 vonden er nog enige verbeteringen plaats in het huis. Een geiser, een bad en drie wastafels werden voor 375 gulden geplaatst en er werd waar nodig behangen en geschilderd.

In 1970 verkocht de hervormde gemeente **Swaenenvecht**. De predikant vond een nieuwe woning aan de J.M. de Muinck Keizerlaan. In een advertentie in Heemschut van oktober 1970 wordt **Swaenenvecht** door makelaar Plomp &

Afb. 8. Vergadering van de kerkvoogden in de opkamer in 1945. (Coll. Barneveld)

Scherpenzeel aangeboden voor een nader overeen te komen prijs. Koper werd de socioloog Piet Thoenis (1921-'95), die vanuit Leiden naar Oud Zuilen verhuisde om dichterbij Utrecht te wonen, waar hij in 1968 hoogleraar geworden was. Volgens zijn opvattingen over samenlevingsvormen bewoonde hij het huis met meerdere mensen in een woongemeenschap, later met drie generaties van zijn eigen familie. In 2009 is **Swaenenvecht** aangekocht door de eigenaar van het buurmonument **Zuylenburgh**. Deze heeft een grootscheepse renovatie gestart, waarbij alle gipswandjes en andere toevoegingen die in de loop der tijd

Afb. 9. De zonnewijzer die in 2009 is aangebracht boven de zijingang van Swaenenvlecht. Dit is de enige zonnewijzer ter wereld waarin een raam in het ontwerp is opgenomen.

Afb. 10. De zijgevel van Swaenenvecht waarin goed te zien is hoe de zonnwijzer boven de zijingang is aangebracht voor een rond raam.

waren aangebracht verwijderd zijn en de basis van het monument tevoorschijn kwam. De fundamenteën, balken, vloeren, balkverankeringen, stucwerk, kozijnen, ramen en deuren zijn indien dat nodig was gerestaureerd of vernieuwd. Het dak is aan de buitenzijde van de kap geïsoleerd zodat de kapconstructie op zolder zichtbaar is gebleven. Bij deze ingreep zijn de kunststof veluxramen op zolder vervangen door dakkapellen en ijzeren dakramen. In de zuidelijke zijgevel is een nieuwe entreepartij aangebracht. De antieke deur heeft een geschilderd bovenlicht met daarin twee zwanen die broederlijk uit dezelfde fontein drinken. Een mooie tegenstelling met de vechtende zwanen op de voorgevel! Boven de deur is een zonnwijzer aangebracht, met de tekst 'nil sine sole' (niets zonder de zon). Deze zonnwijzer is ontworpen en gemaakt door Piet de Ruiter, de bouwer van het planetarium op **Zuylenburgh**, en Albert Hoogendoorn, de timmerman van het planetarium. De zonnwijzer is een

geschenk van de firma Verwoerd, die dit aan de heer Degenaar schonk ter gelegenheid van de opening van Planetarium Zuylenburgh in 2009. (afb. 9 en 10)

Tuin

In de kadastrale atlas van 1832 is te zien dat de pastorie niet alleen bestaat uit het 'huis, schuur en plaats zijnde de pastorie', maar dat het eigendom ook een tuin, pleziertuin en zomerhuis betrof (nrs. A 141-143). Deze tuin was circa 75 meter diep en was 30 meter breed. In 2010 heeft een kadastrale splitsing plaats gevonden en is een deel van de tuin bij het belendende **Zuylenburgh** getrokken waardoor de huidige tuin van **Swaenenvecht** zo'n bij 20 bij 10 meter telt.

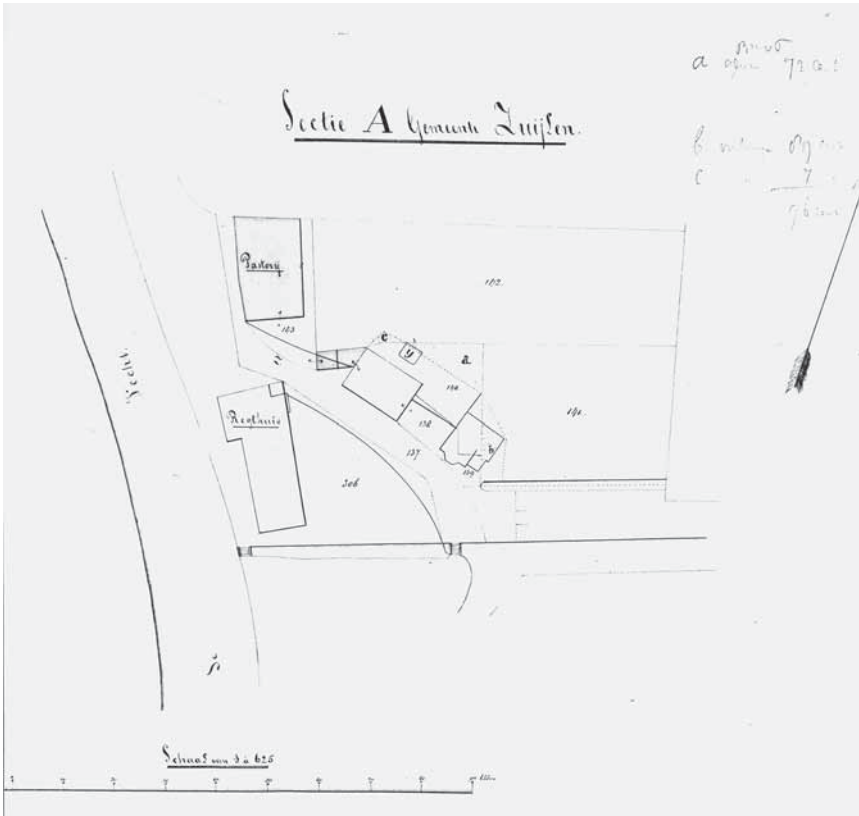
In de 17de en eerste helft van de 18de eeuw was de tuin van de pastorie veel breder en besloeg ook het deel dat achter het later gebouwde Zuylenburgh liep. Toen Jan van Tuyl van Serooskerken dit huis in 1752 bouwde wilde hij echter het tuingedeelte, dat achter zijn eigen huis lag, hebben, en liet dit afscheiden van de tuin van de pastorie met een schutting 'ter genoegsame separatie'. De kerkmeesters gaven hiervoor op 8 mei 1752 toestemming.¹⁶ Een houten schutting werd gebouwd, die vanzelfsprekend na enige tijd alweer onderhoud behoefde. Zo was dat in 1763 en '65 het geval.¹⁷ Later schonk de ambachtsvrouw van Zuylen een muur als erfscheiding tussen de tuinen. Deze was in 1895 in slechte staat, reden tot een onderzoek in loco over wie er onderhoudsplichtig was. Unaniem werd besloten dat de kosten voor de pastorie zouden zijn. Voor ten hoogste 40 gulden moesten de kerkvoogden de ingevallen muur laten herstellen. In 1931 werd de stenen muur vervangen door een van gewapend beton. De schutting telde maar liefst 60 meter lang en was 1.75 hoog, gemaakt van beton dat door de Nijmeegse beton- en platenfabriek Mijnlief was geleverd. Totale kosten: 352 gulden.¹⁸ Deze betonnen schutting is in de jaren 1970 deels ingestort en vervangen. Bij de samenvoeging van de tuinen van **Zuylenburgh** en **Swaenenvecht** in 2010 is de schutting vrijwel in zijn geheel verwijderd.

Er is in de loop der eeuwen nog meer verdwenen uit de tuin. Zo stonden er een kippenhok en een tentje, die in 1888 aangeboden waren door de voormalige predikant, Van der Stok.

Grondruil

Het aanzien van de voortuin is in 1859 veranderd. In dat jaar vond er een grondruil plaats tussen **Swaenenvecht** en het Rechthuis (eigendom van baron Van Tuyl van Serooskerken) om de toegang naar het slot en 'het aanzien van het dorp' te verbeteren (afb. 11). Het Rechthuis werd in dat jaar grondig verbouwd

Afb. 11. Kadastrale tekening uit 1858 van de grondruil tussen het Rechthuis en Swaenenvecht om de toegang naar het slot te verbeteren

en uitgebreid. Tevens werd toen het complex van koetshuis, stallen en een woning langs het begin van de oprit naar het slot gebouwd. De kerk leverde weliswaar relatief meer grond in dan het rechthuis (96 el versus 72 el), maar door de gunstige voorwaarden waaronder dit gebeurde (een oude muur werd afgebroken en vervangen door een solide ijzeren hek en de bouwvallige bergplaats voor turf en hout werd vervangen door een nieuw gebouwde schuur elders), ging de kerk met de grondruil akkoord. In 2010 is de voortuin afgebakend van de weg door het plaatsen van antieke zandstenen zuiltjes.

Swaenenvecht herbergt anno 2011 een kunstgalerie en wordt verbouwd tot logement met acht ruime suites. Zo kunnen steeds meer mensen genieten van dit prachtig gerenoveerde monument met zijn eeuwenlange historie.

Bijlage 1 Lijst van predikanten van de hervormde kerk te Oud Zuilen, bewoners van Swaenenvecht

Naam	Periode in Zuilen werkzaam
Ds Johannes Fuyck	1673-1703
Ds Cornelis van Quellenburg	1704-1714
Ds. Willem Vay	1714-1730
Ds. Jan van der Voort	1730-1741
Ds. Arnoldus Rotterdam	1741-1755
Ds. Abraham Jacob Drijfhout	1755-1763
Ds. Willem Lootsman	1764-1770
Ds. Jan Louis Verster	1770-1772
Ds. Dingeman Wouter Smits	1772-1773
Ds. Gerardus Kuipers	1774-(feb-dec)
Ds. Willem de Roo	1775-1780
Ds. Petrus Theodorus Avinck du Pré	1781-1788
Ds. Jacobus Hoek	1789-1790
Ds. Gijsbertus Weyer Jan Bonnet	1791-1793
Ds. Daniel Broedelet	1793-1796
Ds. Antonie Bonebakker	1796-1802
Ds. Cornelis Oskamp	1802-1804
Ds. Cornelis Adrianus van Vloten	1805-1825
Ds. Jacobus Willem van Vloten	1825-1835
Ds. Antonius Henricus Pareau	1835-1839
Ds. Pieter Nicolaas van der Stok	1840-1887
Ds. Kornelis Havinga	1889-1891
Ds. Cornelis Verhagen	1893-1901
Ds. J. (Pieter) Bartstra	1901-1906
Ds. Johannes Frederik de Klerk	1908-1916
Ds. Jacobus Johannes Hermanus Pop	1917-1919
Ds. Willem ten Boom	1919-1925
Ds. Pieter Cornelis de Groot	1926-1941
Ds. Arie Braakman	1942-1946
Ds. J. Voorsteegh	1947-1970

Bijlage 2 Beschrijving van het pand

Swaenenvecht is een breed huis, parallel aan de Vecht gelegen, met een trapeziumvormige plattegrond van twee bouwlagen en een zolder onder een samengesteld dak. De afmetingen zijn ca. 16/17 meter bij 11,7 tot 14 meter. Doordat **Swaenenvecht** is samengesteld uit verschillende delen uit verschillende tijden, is de plattegrond complex. Het gebouw bestaat uit twee in stijl verschillende bouwdelen. Het linkerdeel (nr. 16) heeft een voorgevel die is opgetrokken van baksteen in kruisverband. De opzet is classicistisch,; een verdeling in drie traveen, die gescheiden zijn door gemetselde pilasters, elk met een deels gemetselde en deels zandstenen basement en zandstenen kapiteel. De bovenzijde bestaat uit een trapgevel. Een zandstenen tympanon bekroont de top en twee natuurstenen ballen zijn aangebracht op de daaronder gelegen trap. De stenen in dit bovenste deel van de gevel zijn platter en donkerder van kleur dan de stenen die gebruikt zijn in het onderste deel. In het midden van de gevel is een gevelsteen aangebracht met daarop twee vechtende zwanen. In de rechtertravee bevindt zich de ingang die bestaat uit een rondboogpoortje met een monumentale natuurstenen omlijsting, waarboven een bovenlicht uit circa 1900 (vervanging van eerder snijraam). De beschieting (beplanking) van de deur heeft een typisch 17de-eeuwse profilering. Ook het hang- en sluitwerk en het slot met de enorme sleutel zijn typisch uit die tijd. Dit deel van het huis is als enige onderkelderd. De keldervensters zijn onderin de gevel aangebracht. Boven deze kelder bevindt zich de opkamer. Bijzonder is de typisch 17de-eeuwse moeder- en kinderbintconstructie in het plafond van deze opkamer. Een constructie die in Nederland tot circa 1650 voorkwam, waarmee dit huis dus gedateerd kan worden in de eerste helft van de 17de eeuw. Ook de houten vloer met brede delen is origineel. De wandschilderingen in de opkamer, decoratieve florale elementen in banen geschilderd, dateren uit de 18de eeuw. Het stramen van deze schilderingen is doordacht opgezet, wat te zien is aan de listige oplossing die gevonden is bij delen waar het patroon niet goed uitkwam. (afb. 12)

Opmerkelijk is een insteekkamertje in de gang. Van oudsher werden dergelijke kamertjes als dienstbodevertrekken gebruikt. In de 18de eeuw is een achterhuis aangebouwd. De kozijnen die op deze datering wijzen zijn in de loop der tijd nooit gewijzigd.

In de 19de eeuw werd het rechter deel (nr. 16a) in zijn huidige vorm aan het oudere pand gebouwd, deels gebruik makend van restanten van eerdere bebouwing. De lichtgeknikte lijstgevel is in 1888 aangepast en voorzien van een lichtgrijze pleisterlaag met een gesegmenteerde natuursteenimitatie. De smeedijzeren muurankers die door de cordonlijst ter hoogte van de verdiepingsvloer steken duiden erop dat deze ankers al aanwezig waren voordat de gevel werd gepleisterd. Bij een nieuw gebouwde gevel in die periode zouden niet zichtbare blindankers zijn gebruikt. Zes zes-ruitschuifvensters, drie op de begane grond en drie op de eerste verdieping, met ijzeren roeden zijn in de gevel aangebracht. De gang is voorzien van wit marmeren tegels die bij de verbouwing in 1888 zijn aangebracht over de eerdere, plavuizen vloer. Bij deze grote restauratie werden ook de rode dakpannen van het achterhuis vervangen door blauwgrijze en werden metsel-, timmer-, verf- en smeedwerkzaamheden uitgevoerd.¹⁹ Een rode plavuizen vloer ligt nog wel in de voorkamer, waar ook oorspronkelijk geelgroene plavuizen als wandbedekking gebruikt zijn. Een deel daarvan is nog te zien in een uitgespaarde nis in de latere stucwand. De kamer boven deze voorkamer heeft een gedecoreerd stucplafond met lijstwerk en een centrale medaillon.

De rechterzijgevel bestaat uit een gepleisterd linkerdeel en een lager, bakstenen rechterdeel. In deze gevel bevindt zich een ingang deur die in 2009 is aangebracht, met daarboven een zonnewijzer. Aan dit pand is rond 1850 een achterhuis gebouwd, waarmee een ruime tuinkamer ontstond. Deze

Afb. 12. Deel van de wandschildering met florale motieven in de opkamer.

opmerkelijk hoge kamer is even hoog als de begane grond en eerste verdieping samen van het deel waar het tegen aan gebouwd is.

De driedeling van **Swaenvecht** (de kap van nr. 16 voor, de kap van 16a voor en rechts en de kap van 16 en 16a aan de achterzijde) is goed te zien in de dakspantconstructie. De dakvormen van de drie bouwdelen die totaal anders van vorm zijn, zijn zodanig aangepast dat ze op elkaar aansluiten, wat soms een wonderlijke constructie tot gevolg heeft. De dakspanten boven het oudste deel tonen aan dat hier grotendeels een sporenkap heeft gezeten, met ronde sporen (ook wel sparren genoemd) die van de dakvoet naar de nok lopen. Van origine waren deze meestal rond, later ging men daar rechthoekige voor gebruiken. De ronde sporen in deze dakconstructie wijzen hier ook weer op de ouderdom van de kap.³⁰

Bijlage 3 Handleiding zonnwijzer

NIL SINE SOLE
niets zonder zon

Deze zonnwijzer geeft de ware plaatselijke tijd of de zonnetijd aan. De officiële tijd, zoals die op uw horloge af te lezen is, loopt voor op de zonnetijd. De ene dag meer dan de andere. Daarvoor zijn drie oorzaken:

Onze officiële tijd is afgestemd op de zonnetijd van de 15° oostelijke lengtegraad. Per lengtegraad meer naar het westen loopt de officiële tijd 4 minuten meer voor op de zonnetijd ter plaatse.

Omdat de aardas schuin staat en omdat de aarde in een elliptische baan rond de zon draait, is er een correctie nodig die tijdsvereffening heet. Zij varieert van dag tot dag, in de lente en de zomer tussen +6 en -6 minuten, in de herfst en de winter tussen +14 en -16 minuten.

Als de zomertijd geldt komen daar nog 60 minuten bij.

Voorbeeld:

Op 1 juli in het midden van Nederland (op 5° oosterlengte) loopt uw horloge 40 minuten (oorzaak 1) + 4 minuten (oorzaak 2) + 60 minuten (oorzaak 3) = 104 minuten (1u44) voor op de ware plaatselijke tijd, zoals die op de zonnwijzer is af te lezen.

De schaduw van het bolletje op de verticale stijl (de schaduwgever) geeft de maand aan. De eerste letter van iedere maand staat naast de 8-vormige lus. De knopen in de lus markeren het begin en einde van een maand. De horizontale zwarte lijnen geven aan als de zon van het ene naar het volgende dierenriemteken gaat.

Noten

- 1 Jacobus Craandijk, 'Wandelingen door Nederland met pen en potlood' deel 2, 1876.
- 2 Bureau Helsingden te Vianen heeft in opdracht van de eigenaar in 2010 een bouwhistorisch onderzoek naar Swaenenvecht verricht. Hiervan is een lijvig rapport gemaakt, waarin ook dit historisch onderzoek is verwerkt.
- 3 HUA, archief van de Ned. Herv. Kerk Zuilen, toegang 749, inv.nr. 141.
- 4 HUA, Dorpsgerechten, toegang 489, inv.nr. 2459, folio 164 v.
- 5 HUA, Dorpsgerechten, inv.nr. 2460, folio 95.
- 6 Archief Dorpsgerechten, toegang 49, inv.nr. 2460, folio 119 v.
- 7 Rond 1050 stichtte waarschijnlijk de Utrechtse bisschop Bernulphus een kapel in Zuilen. Hier werd later een rond koor tegenaan gebouwd en een klokketorentje opgezet, zodat de kapel toen de vormen moet hebben gekregen zoals Abraham Rademaker die weergaf naar de situatie in 1615. In 1654 werd deze kapel, inmiddels te klein, bouwvallig en deels ingestort na een storm, afgebroken. Adam van Lokhorst, heer van Zuylen, financierde de bouw van een nieuwe kerk. Deze kerk brandde in 1847 deels uit, maar kon na een jaar weer in gebruik worden genomen. In 1998 vond de laatste kerkdienst hier plaats. Tegenwoordig wordt het kerkje verhuurd voor huwelijken en culturele doeleinden.
- 8 www.home.kpn.nl/naga.
- 9 Een opsomming van alle predikanten (en dus bewoners van Swaenenvecht) van 1652 tot 1887

- is te vinden in bijlage 1. Bron: Dr. W. ten Boom, *Geschiedenis der Ned. Hervormde Gemeente te Zuilen, Jaarboekje Nijfartlake* 1928.
- 10 C.W.P. Bloemendaal, 'De kerkelijke gemeente van Zuylen met zijn predikanten', *Tijdschrift Hist. Kring* Maarsse, jrg. 6, nr. 3, december 1979.
  - 11 HUA, toegang 749, inv.nr. 107.
  - 12 Nicolaas J. Kamperdijk (1815-'87) was een redelijk bekende architect die veel in de Vechtstreek zou werken. Zo realiseerde hij in 1859 een forse aanbouw aan het Rechthuis in Oud Zuilen, alsmede het stal/woningcomplex aan de oprit naar het slot Zuylen, en ontwierp hij in de jaren '70 het gemeentehuis en toluhuis van Vreeland. Hij was redelijk? ontwierp zowel in neogotische (N.H.kerk Zeist, restauratie Dom Utrecht) als neoclassicistische stijl (diverse stations).
  - 13 HUA, toegang 749, inv.nr. 142, brief d.d. 6 november 1852.
  - 14 Gerrit Jan Van Heek (1860-1949) trouwde in 1866 met de uit Maarsse afkomstige Alida Marretta Beszelzen. Van hun trouwjaar tot ca 1894 woonden zij in Maarsse.
  - 15 HUA, toegang 749, intekelijst d.d. 24 mei 1901.
  - 16 HUA, Dorpsgerechten, toegang 49, inv.nr. 2460, folio 108 v.
  - 17 HUA, toegang 76, inv.nr. 1271. Tegelijkertijd kocht Van Tuyl ook het secreet van de pastorie, dat kennelijk op zijn tuingedeelte stond.
  - 18 HUA, toegang 749, inv.nr. 145.
  - 19 Notulenboek Ned.Herv. Gemeente Zuilen 8 maart 1888.
  - 20 Deze technische informatie over Swaenenvecht komt van de heer B. Verwoerd uit Loenen, van Aannemersbedrijf Verwoerd, die de restauratie van Swaenenvecht heeft uitgevoerd.

Inhoudsopgave

Ereleden en bestuur	2
Ledenlijst 2010	3
Jaaroverzicht	17
Herinnering aan Cees Geuze – E. Munnig Schmidt	21
Concept van baten en lasten	23
Ontwierp Daniël Stalpaert Trompenburg te 's-Graveland? – S. de Haas-Staalman	24
Overtoom, een verdwenen fenomeen – E. Munnig Schmidt	44
Tuingschiedenis van de buitenplaats Doornburgh en de verdwenen buitens Elsenburg, Somerbergen en Vechtlevens te Maarsse – P. Doeve	49
Sporen uit de mediene. Joods verleden van de Vechtstreek – T. Visschedijk-Lammers	69
Swaenenvecht te Oud Zuylen – J.J.M.A.M. Jonker-Duynstee	91

